
3 1761 07832336 7

Af mit Levnet.

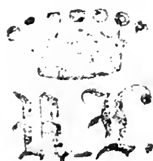
Meddelelser

af

H. Martensen.

2.

Anden Afdeling.

Kjøbenhavn.

Gyldendalske Boghandels Forlag (F. Hegel & Søn).

Thieles Bogtrykkeri.

1883.

Forord.

Idet jeg herved udgiver Fortsættelsen af mit Levnet, kan jeg kun ønske, at det maa kunne finde den samme velvillige Modtagelse, som den første Afdeling. Vistnok har denne anden og tredie Afdeling i flere Henseender en anden Charakteer end den første, og der kan spørges, om den Interesse, der skjænkedes det unge Menneske, hvis Udvikling fremstilles i første Afdeling, ogsaa kan overføres paa Manden under Livets Arbeide og Kamp. Thi nu komme vi ind i Livets Kampe, i Livets Prosa og al den Endelighed, som hermed er forbunden, og som medfører mangehaande Forviklinger. Imidlertid hører denne Prosa, denne Endelighed til det sædelige Liv, vi ere satte til at leve, og i hvilket vi skulle have vore Prøver, til den Historie, vi skulle gjennemgaae og i hvilken vi

have en Opgave og maae forvente en Dom. Disse senere Læreaar ere derfor ikke af ringere Betydning end de første. De have vistnok ikke og kunne ikke have det samme ideale Præg. Dog haaber jeg, at man ikke vil savne det Ideale; ogsaa her ville ikke blot offentlige, men ogsaa personlige Forhold forekomme, der have deres ideale Side; og hvad der er Hovedsagen: som Lyset, der skal være udbredt over det Hele, nævner jeg Guds Ord og Guds Rige, der fra først til sidst har været min ledende Grundtanke.

Jeg har ved Udgivelsen af disse Meddelelser ikke villet følge deres Exempel, der først udgive deres Memoirer efter deres Død og, som det er blevet udtrykt, først ville tale til Offentligheden hiinsides Graven, fra den anden Side af Graven, hvor de ikke mere af Mennesker kunne drages til Ansvar. I Modsætning hertil har jeg fulgt deres Exempel, der udgive deres Livserindringer i levende Live, og af hvilke Flere saa at sige have villet tale „fra Gravens Rand", „fra Gravens Bred". Idet jeg i nærværende Skrift i min høie Alder indtager det Stand-

punct, at tale ikke hiinsides Graven, men „fra Gravens Rand", maa det for mig være den høieste Lov uforbeholdent at udtale, hvad der for mig staaer som objectiv Sandhed, selv om andre Hensyn herved trænges tilbage. Kun ved den uforbeholdne Udtalelse kunne Meddelelser som de nærværende faae noget Værd; uden denne blive de værdi- og betydningsløse.

Jeg har bestræbt mig for at blive Sandheden tro i Kjærlighed. I denne Bevidsthed vil jeg kunne høre og prøve de Modsigelser og Indvendinger, der ville fremkomme, forsaavidt som disse endnu ville kunne naae mig i denne jordiske Tilværelse. Allerede i Anledning af den første Afdeling have Røster ladet sig høre med alvorlige Modsigelser, og flere ville vistnok kunne forventes. Dog vil i mange Tilfælde en nærmere Forhandling ikke blot ikke være nødvendig, men heller ikke mulig, forsaavidt som hos Modpartiet Forstaaelse ikke er tilstede og man er optagen af Forudsætninger, der maae betragtes som ubevægelige og irreformable.

Ansættelse ved Universitetet.

Kort efter min Hjemkomst feiredes Jubelfesten for den danske Kirkes Reformation. Skjøndt denne Fest af den daværende Opposition omtaledes meget nedsættende, var den dog en smuk og høitidelig Fest, og den almindelige Deeltagelse var efter Kyndiges Dom denne Gang vistnok betydelig større end ved Reformationsfesten 1817. Jeg havde ved denne Leilighed den Glæde atter at see Marheineke, der var tilstede som Medlem af en Deputation fra Berlin. Jeg overraskedes ved første Gang at see ham i den reformerte Kirke, hvor Clausen holdt nogle Foredrag over Reformationen i Anledning af Festen. Under Marheinekes Ophold her i Staden levede jeg daglig tilsammen med ham og havde Leilighed til at høre hans Beklagelser og hans Misbilligelse af David Strauß og det mere og mere frembrydende Hegelske Venstre.

I Vinteren 1836—37 udarbeidede jeg min Dissertation om „Selvbevidsthedens Autonomie i den christelige Dogmatik“. Den indeholder en gjennemført Critik over den subjective Rationalisme hos Kant og Schleiermacher og over den Vilkaarlighed, hvormed Aabenbaringsindholdet her blev behandlet, idet Aabenbaringen maatte lade sig modellere, forme og tilskjære efter de Forudsætninger, som den i sig selv begrundede menneskelige Selvbevidsthed medbragte. Jeg tilføiede en kortere, men skarp Charakteristik af Hegels objective Rationalisme. Selve Disputationsacten paa Universitetet foregik om Sommeren. De ordentlige Opponenter vare Clausen og Engelstoft, af Auditoriet opponerede Sibbern, J. L. Heiberg og R. Nielsen, hvem jeg ved denne Leilighed første Gang saae. Skriftet selv troer jeg at turde henregne til det Bedre af mine Frembringelser. Det fandt ogsaa en ikke ringe Anerkjendelse ikke blot i Hjemmet, men ogsaa i Udlandet. Da jeg for nogle Aar siden i München besøgte den berømte Katholik Döllinger, fortalte han mig, at han allerede ved dette Skrift var bleven bekjendt med mig, og at han sidenefter havde fulgt mig. Fr. Baader havde nemlig givet ham det som et Skrift, der fortjente Opmærksomhed, og hvis Indhold Theologerne særligt burde lægge paa Hjerte.

I 1838 blev jeg formelig ansat ved Universitetet, foreløbigt som Lector i det theologiske Facultet, idet det tillige blev mig overdraget i Poul Møllers Sted, der ved Døden var afgaaet, at holde Forelæsninger over Moralphilosophie til den philosophiske Examen for de yngste Studerende.

Naar jeg nu skal sige Noget om mine Forelæsninger, da maa jeg bemærke, at Dogmatiken dengang og i flere Aar derefter meest laae mig paa Hjerte. Her laae mine Grundproblemer. Jeg anmeldte den som speculativ Dogmatik for at betegne, hvad man her havde at vente sig, om jeg end senere ombyttede denne Benævnelse med den almindelige: christelig Dogmatik. Men naar jeg nu skulde indføre den studerende Ungdom i mine Problemer og i den Løsning, jeg formaaede at give, da var dette kun muligt, naar jeg førte dem gjennem den nyere Philosophie og dennes Forhold til Theologien. Men her kunde jeg Intet eller saa godt som Intet forudsætte. Jeg overtog mig derfor at holde en særskilt Forelæsning over den nyere Philosophies Historie og dennes Forhold til Theologien fra Kant til Hegel. Allerede før min Ansættelse, i Vinteren 1837—38, havde jeg holdt denne Forelæsning for en blandet Kreds, som dertil særlig havde opfordret mig, og hver Gang den

blev gjentagen, var den besøgt paa det Talrigeste af Tilhørere, der hørte til de forskjellige Faculteter, ja selv af Mænd, der vare i Embedsstillinger. Det var en Verden af nye Ideer, med hvilken man her blev bekjendt. Thi Sibbern var ganske optagen af sine egne Ideer og tog kun leilighedsviis Hensyn til Philosophiens Historie. Poul Møller havde vistnok holdt Forelæsninger over Philosophiens Historie, men synes ikke at være trængt igjennem, som hans Forelæsninger i det Hele ikke frembragte synderlig Virkning. Hans Genialitet laae i en anden Sphære.

Idet jeg nu foredrog Dogmatiken som den, der kunde forudsætte Kjendskabet til den nyere Philosophie og dens Indvirkninger paa Theologien, kom jeg i et eget Forhold til Hegel, der var Tidsalderens store og berømte Philosoph, af J. L. Heiberg indført hos os og i mange Henseender Gjenstand for min Beundring og Kjærlighed. Jeg maatte føre mine Tilhørere gjennem Hegel, vi kunde ikke blive staaende hos ham, men maatte, som det kaldtes, ud over ham. Jeg maatte om muligt begeistre dem for Hegel, og dog maatte jeg bekæmpe ham og bringe dem til at opponere imod ham. Om dette altid er lykkedes mig i samme Grad, maa jeg lade staae hen. Men med Vished kan jeg paastaae, at jeg heelt

igjennem har fastholdt mit theonomiske Standpunct i Modsætning til Hegels autonomiske, at Troes- og Aabenbaringsanskuelsen for mig var det Bærende i Modsætning til det Autonomiske hos Hegel. Jeg kunde ikke samstemme med en Tænkning, der selv vilde frembringe sit Indhold. Jeg søgte kun en Eftertænkning af det i Aabenbaringen Givne. Naar der ofte er sagt, at jeg i denne min første Universitetstid var Hegelianismens Repræsentant, da er dette en meget ucritisk Paastand, der allerede ignorerer mine udtrykkelige og motiverede Erklæringer i min Dissertation, og som er bleven gjendrevet ved ethvert af mine litteraire Arbeider. Endnu maa jeg tilføie, at jeg i mit Foredrag om Philosophiens Historie ikke kunde meddele mine Tilhørere noget Sammenhængende om Schelling og Baader, da Schellings nye System endnu ikke var udkommet, og Baaders Skrifter ere aphoristiske. Hegel maatte blive det sidste store Hovedpunct i Fremstillingen. De efterfølgende Tænkere kunne ogsaa kun forstaaes ved Hjælp af den Tænkningens Skole, der hos Ingen findes saa omfattende som hos Hegel.

Virkningen af mine Forelæsninger kan vistnok uden Overdrivelse betegnes som stor og ualmindelig. Et nyt Liv og Røre viste sig iblandt de theologiske

Studerende. Philosophiske Studier udøvede deres fængslende Magt, og de Studerende samtalede stadigt om de høieste Problemer. Vistnok vare der dem, hvad ved slige Leiligheder ikke kan undgaaes, for hvilke det Hele var en Modesag. Hegel var jo Tidsalderens Mand, og naar man havde hans Stempel, stod man paa Tidens Høide. Andre toge det alvorligt med Hegel og fordybede sig i ham. Men af disse vare der dem, som ikke kunde skikke sig i, at jeg ikke skulde være Hegelianer. Da Hegel var dem det Høieste, skulde Alt afledes fra ham, og de vare tilbøielige til at betragte det Ikke-Hegelske hos mig som noget Tilfældigt, der ikke kunde komme i Betragtning. De havde ikke Øie for, at, om jeg end ofte betjente mig af de Hegelske Formler, der dog hos mig arbeidede sig en Anskuelse frem, meget forskjellig fra den Hegelske. Hos Andre dannede sig en, man kan sige fjendtlig Opposition mod mine Afvigelser fra Hegel. Ja det viste sig snart, at ogsaa det Hegelske Venstre fandt Indgang hos flere af mine Tilhørere, der opponerede mod mig fra et pantheistisk Standpunct. Philosophiens Aander vare blevne løsladte, og det kom an paa, om man kunde besværge dem. Dog havde jeg den Tilfredsstillelse, at en betydelig Kreds af de bedste Hoveder og dybeste Ge-

mytter rigtigt opfattede mig, forstode, at en ny Reproduction af de christelige Lærdomme arbeidede sig frem i min Dogmatik, at her var en religiøs Speculation, en Erkjendelse, der udgik fra Troen, og i hvilken Troen kom til Selvforstaaelse, en Erkjendelse, der ikke førte bort fra de historiske Kjendsgjerninger, men tvertimod bekræftede disse, ikke førte bort fra Forestillingen for at komme til Begrebet, men tvertimod søgte at klare Forestillingen gjennem Begrebet, at fremstille Eenhed af Begreb og Anskuelse. Blandt dem, som dengang sluttede sig til mig, ere der dem, der have fulgt mig gjennem den lange Række af efterfølgende Aar, og af hvilke Flere kunne henregnes til den danske Kirkes ypperste Mænd.

Idet jeg gik den Vei, som indenfra var mig foreskreven, og om hvilken det stod fast for mig, at hverken Tidsaandens Roes eller Dadel burde kunne føre mig bort derfra, maatte jeg ogsaa føle Trang til at drage Omsorg for det personlige Troesliv. Jeg kjendte af tidligere Erfaring den Ufrugtbarhed, der kan blive Følgen af en udelukkende Hengivelse til Speculationen. Jeg følte Trang til jevnlig at øse af Aabenbaringens umiddelbare Væld og læste derfor ofte i den hellige Skrift uden nogen anden Hensigt

end den umiddelbare Opbyggelses. Men mere og mere gik det op for mig: Jeg behøvede en Prædikant, som jeg stadigt kunde høre. Og her fik jeg først ad Erfaringens Vei det rette Syn for Mynster. Jeg hørte ham stadigt, og naar jeg tilforn har sagt, at jeg paany blev opvakt hos Fr. Baader, saa kan jeg sige, at jeg ved Mynsters Prædiken paany blev confirmeret (den Confirmation, som jeg i min tidlige Ungdom havde modtaget, havde været aldeles uvirksom, hvorfor jeg heller ikke har givet den nogen Omtale). Jeg skylder Mynster en Bekræftelse i det indvortes Menneske, der ikke saaledes er bleven mig til Deel hos nogen Anden. Hver Gang jeg hørte ham, fik jeg en frisk Drik af Evangeliets rene Kilde. Der ere Prædikanter, hos hvilke man ikke finder noget Christusbillede, selv om de virkeligt og med Iver prædike Christus. Hos Mynster fandtes det. Her saae vi Christi Herlighed som den Eenbaarnes fuld af Naade og Sandhed, og vi nødtes til at sige: „Du er Christus, den levende Guds Søn!" Det mægtige Sandheds- og Virkelighedspræg, hvormed Christus i denne Prædiken vandt Skikkelse, maatte saa at sige bortblæse alle Tvivlerier og critiske Indvendinger mod den hellige Historie. Her var den troværdige Tale vel værd at annammes, i hvilken

Christus beviste sig selv som Sandheden for Vise og Eenfoldige, Lærde og Ulærde. Naar Mynster talede til det indvortes Menneske, vidste han vore Hemmeligheder, talede til hver Enkelt, som om han netop talede til ham, og altid forstod han at give Noget, hvorved man virkelig blev hjulpen. Og skjøndt man ofte følte sig ydmyget ved hans Tale om Synden og Hjertets Fordærvelse, dets Haardhed og Seendrægtighed, forlod man dog aldrig hans Prædiken uden med ny Lyst til Livet, ny Tilskyndelse til at arbeide paa Helliggjørelsen, ny Drift til Arbeide og Virksomhed i det beskikkede Livskald. Til alt det Nævnte kommer det apostoliske Præg, hans Tale fik ved hans hele Personlighed. Hvad her blev givet mig, har for mig, og jeg kan tilføie for mine Arbeider, havt et uberegneligt Værd.

Idet jeg saaledes arbeidede paa at udforme min dogmatiske Grundanskuelse, arbeidede jeg tillige i andre Discipliner. Jeg nævner saaledes Ethiken, der havde mange Tilhørere. Dog var den mig dengang i Forhold til Dogmatiken kun et Secundairt. Grundtanken og Grundridset var fra først af det samme, som det senere er blevet, og det stod saaledes fra

først af klart for mig, at en christelig Ethik burde tilstræbe Foreningen af det Christelige og Humane, at dette var en Tidens Trang, og at ikke blot rationalistisk, men ogsaa pietistisk Censidighed burde afværges. Men først paa et senere Tidspunct har jeg ganske kunnet hengive mig dertil og følt Kald til en gjennemført Udarbeidelse, som den nu foreligger.

En anden Disciplin, som jeg behandlede med stor Interesse, var Symboliken, i hvilken Marheineke havde været min Lærer. En særlig Forelæsning holdt jeg over det lutherske Lærebegrebs Historie, hvor jeg næst efter de middelalderlige Forudsætninger for Luther (Sandhedsvidnerne for Luther), begyndte med en Fremstilling af Luthers egen Theologie, til hvilket Formaal jeg gjorde et omfattende Studium af Luthers Værker, til stor Gavn for mig selv og som jeg haaber ogsaa for mine Tilhørere. Ogsaa holdt jeg leilighedsviis en exegetisk Forelæsning og kan her nævne Marci Evangelium, Brevene til Galaterne og Epheserne.

Til litteraire Arbeider var der ikke Tid eller Modenhed. Dog udarbeidede jeg min Mester Eckart, der var bestemt til at indgives som Afhandling for den theologiske Doctorgrad i Anledning af Christian den Ottendes Kroning, da en almindelig Doctorpromotion

fandt Sted. Den blev imidlertid ikke benyttet dertil, da Universitetet i Kiel gjorde mig til Æresdoctor i Anledning af min Dissertation om Autonomien. Jeg dedicerede da min Mester Eckart til det theologiske Facultet i Kiel.

Under min Sysselsættelse med Mystikerne kom jeg ogsaa til at beskjæftige mig med Jacob Bøhme, hvortil Fr. Baader saa stærkt havde opfordret mig. Det lutherske Lærebegrebs Historie, i hvilken Jacob Bøhme har en fremragende Plads, gav mig ogsaa særlig Anledning dertil. Bøhme fængslede mig, saavidt jeg forstod ham, og stundom stod det for mig, som maatte jeg ogsaa kunne komme til at give en Fremstilling af Bøhme som Sidestykke til Eckart. Det viste sig imidlertid snart, at dette ikke blev mig muligt, og at Theosophien har langt større Vanskeligheder og langt større Dybder end Mystiken, om der end hos Eckart findes theosophiske Elementer. Forøvrigt har jeg paa hele min Bane staaet i et indre Forhold til Mystiken og Theosophien. De have hørt til mine indre Omgivelser, min Theologie er mere og mere bleven befrugtet deraf, hvad meget bidrog til at fængsle de dybere Naturer blandt mine Tilhørere. Men først i min Alderdom skulde det forundes mig at give en Fremstilling af Jacob Bøhme.

Et andet Skrift, som jeg i hiin første Tid udgav, var mit lille Grundrids til Moralphilosophiens System. Det var en Frugt af mine Forelæsninger for de unge Studerende til den philosophiske Examen. Det fandt en god Modtagelse, og saavidt jeg veed er det endogsaa efter min Bortgang fra Universitetet i ikke ringe Grad bleven benyttet af de theologiske Studerende.

Personlige Forhold.

Vi ville nu lade Forelæsningerne gaae deres stille og rolige Gang og henvende Betragtningen til nogle personlige Forhold, som have havt Betydning for mig og min Udvikling.

J. H. Paulli.

Først maa jeg nævne J. H. Paulli, der som anført, i v. Westens Skole havde været min Meddiscipel. Da jeg forlod denne Skole, skiltes vi ad, og først efter min Hjemkomst fra Udenlandsreisen kom vi hinanden imøde og sluttede os i en grundigere Betydning mere sammen. Han var dengang Kateket ved Helliggeistes Kirke, men blev meget snart, især ved Prinds Christians (senere Chr. VIII) og Gemalindes Bevaagenhed, Slots- og Hofpræst, i hvilke Stillinger han blev Mynsters Svigersøn.

Hvor gjerne vilde jeg ikke give en Skildring af denne dyrebare Ven! Men det er ofte meget vanskeligt at skildre, hvad umiddelbart maa opleves for at man derom nogenlunde kan danne sig et Begreb. Det er ofte beklaget, at han har efterladt saa Lidet i Litteraturen, hvorved det er blevet vanskeligere at tale om hans Virksomhed. Herved er Intet at gjøre, men man gjør vel i at erindre, at Prædikantens Virksomhed ikke nærmest er for Litteraturen. Prædikanten er henviist ikke til Skrift, men til det levende Ord, skal arbeide i et levende Stof: de menneskelige Sjæle. Trykte Prædikener bør være en Undtagelse, og for Efterslægten kunne de i det Høieste have en historisk Betydning. Thi skjøndt Evangeliet er det samme, behøver hver Slægt sin eiendommelige Skikkelse af den christelige Prædiken. Det er sin Samtid, Prædikanten skal paavirke, disse Nulevende, det er deres Glæder, Sorger og Kampe, han skal dele, ikke en tilkommende eller ufødt Slægts. Det hører til Prædikantens Vilkaar, at Meget af det Bedste, han udfører, navnlig i Sjælesorgen, skeer i dybeste Forborgenhed og bliver skjult for Verdens Øine. For menneskelige Øine maa der siges, at Paullis Virksomhed i Hovedstaden var stor og om-

fattende, og baade som Prædikant og Sjælesørger vandt han megen Paaskjønnelse.

Hvad der meget bidrog til at skaffe Paulli Indgang, var en stor Personlighedsmagt, som ledsagede Ordet. Der var i ham et Fond af Kjærlighed og Mildhed, som virkede tiltalende og velgjørende og vandt ham Mange. Han prædikede det rene Evangelium i Hjertelighed og Eenfoldighed, i dette Ords bedste Betydning. Hans Foredrag var simpelt og naturligt med et velklingende Organ, Sproget let og smukt som en roligt fremskridende Strom. Det var fjernt fra al falsk Rhetorik, det være sig i Retning af den falske Høihed eller i Retning af den falske Popularitet eller Folkelighed, paa hvilken Mange ogsaa dengang beflittede sig til Krænkelse for den sunde Sands og Smag. Men hvor megen Indflydelse han end udøvede som Prædikant, øvede han dog en endnu større Indflydelse som Sjælesørger. Hans sympathetiske Natur gjorde ham skikket til at sætte sig ind i de forskjellige Menneskers Individualitet, deres Glæder, Sorger og Bekymringer, med hvilke han ganske kunde have Medfølelse, og hvor han forstod ikke blot at formane, men ogsaa at berolige og trøste. Naar han traadte ind i en Stue, hvor Sor-

gen herskede, var der en beroligende Magt, som strax meddeelte sig til de Tilstedeværende. Det er utroligt, hvor mange Mennesker, hvor mange Familier der paaskjønne den Velsignelse, de gjennem ham have modtaget, og jevnligt træffer jeg Mennesker, der i dyb Taknemmelighed bevare hans Minde.

Det er bekjendt, at han blev kongelig Confessionarius i vor nuværende Kongefamilie. Ogsaa her bevares hans Minde i Kjærlighed, idet han har været Lærer for de kongelige Børn og i Kongefamilien paa mange Maader har været en Raadgiver og Trøster. Da han formelig var bleven kongelig Confessionarius, thi i Virkeligheden havde han længe været det, sagde jeg til ham (jeg var dengang Sjællands Biskop): „Her er Du kaldet til en Stilling, for hvilken Du ganske passer. Godt, at man ikke har kaldet mig; thi jeg vilde ikke due dertil." Jeg sagde dette af fuldt Hjerte. Ikke destomindre har Kongens Naade villet, at jeg efter Paullis Bortgang skulde overtage denne Stilling. Men det er meget langt fra, at jeg her kan maale mig med ham eller kun i nogen Grad erstatte ham.

Hvad nu nærmere angaaer hans Forhold til mig, da grunder det sig fra først af for en stor

Deel i hans Kjærlighed til den nyere Theologie. Han var en fremadstræbende Aand, der ikke blot havde en udbredt æsthetisk og almindelig human Dannelse, men ogsaa følte Trang til at fordybe sig i Videnskabens høieste Problemer. Han havde et udmærket Bibliothek, hvis Indhold var saare sindrigt valgt, og han foretog omfattende theologiske og philosophiske Studier. I een Periode fandt jeg stadigt Hegels Værker paa hans Bord. Productivt Anlæg for Videnskaben havde han ikke. Men han havde Receptivitetens eller Modtagelighedens Genialitet og det i en Grad, som jeg kun har kjendt den hos een anden af mine Venner, nemlig Biskop Laub.

Paullis Modtagelighed var meget stor, og han havde en vedvarende Trang til Tilegnelse, til Assimilation. Mine Forelæsninger, af hvilke han forskaffede sig Afskrifter, interesserede ham mere og mere. Vore Samtaler bleve altid dybregaaende, vort Forhold blev mere og mere et aandeligt Fortrolighedsforhold, og jeg kan vistnok sige, at af Alt hvad jeg har skrevet, har jeg forelæst ham det Meste. Han interesserede sig derfor med en Glæde og Deeltagelse i en Selvforglemmelse, der maa kaldes rørende. Mange af hans Bemærkninger vare gode, træffende og mig til sand Nytte. Paa Fremstillingen lagde han særlig

Vægt, og her har hans Critik hos mig havt en ikke ringe Indflydelse. Han havde den rigtige Tanke, at Videnskaben mere maatte vænne sig til Livet og ikke indeslutte sig i Skolen, at theologiske og philosophiske Arbeider maatte gjøres tilgængelige for Menigheden. Naar jeg stundom for meget havde bevæget mig i Abstractioner og brugt for megen Terminologie, krævede han med al Bestemthed, at Fremstillingen burde være mere „menneskelig“, hvori han vistnok havde Ret.

I Aarenes Løb bleve vore Samtaler ikke blot theoretiske, men ogsaa practiske, især fra den Tid, jeg selv blev Prædikant, hvor da den Kunst at prædike paa mange Maader blev Gjenstand for vore Samtaler. Ogsaa havde han selv en særlig Opfordring dertil fra den Tid, han i Pastoralseminariet blev Lærer og veiledede de yngre Theologer i at prædike, hvortil hans Individualitet i saa høi Grad var skikket, da han ifølge sin sympathetiske Natur kunde opfatte de forskjellige Gaver, anerkjende enhver i dens Berettigelse og fremhjælpe Enhver til at uddanne netop den Gave, med hvilken han skulde tjene. Hvor ofte har jeg ikke talet med ham om den christelige Prædiken, hvor ofte om min egen Prædiken, hvilken han med den største Opmærksomhed fulgte, og hvor

han ofte har givet mig gode Raad og Vink. Et særligt Punct, der meget tiltrak sig vor Interesse, var den christelige Prædikens Historie. Og tilvisse er der Meget, som heraf maa kunne læres. Men netop her maatte vi unægtelig beklage, at vi ofte maatte savne trykte Prædikener. Thi hvor mange udmærkede Prædikanter og hvor mange udmærkede Prædikener have der ikke været, som ere blevne ukjendte for Verden, undtagen for den snart forsvindende Kreds, i hvilken de virkede.

I mange Aar saaes Paulli og jeg jevnligt, flere Gange om Ugen, men i den sidste Tid, da han var bleven Stiftsprovst og var optagen af Forretningernes Mangfoldighed, maatte dette indskrænkes. Men altid kom han til mig, ligesom tilforn gjennem en lang Aarrække, Søndag Eftermiddag. Disse Søndag Eftermiddage ere mig uforglemmelige. Der var i dem ofte en Gjenklang af Gudstjenesten, altid Noget af Guds Rige.

Men fra det Videnskabelige, det Religiøse, det Kirkelige maa jeg vende mig til det reent Menneskelige og da maa jeg sige: Han har været mig en Ven i den fulde Betydning af Ordet. Han havde Medfølelse med det Menneskelige hos mig, ogsaa med mine Skrøbeligheder. Han har været mig en

Sjælesørger i den dybeste Betydning. Til ham kunde jeg sige Alt. Han har hjulpet mig til at bekæmpe mangen mørk og mismodig Time, har været mig til Raad, til Trøst og Beroligelse. Ved sin Bortgang efterlod han hos mig et Savn, som aldrig er bleven stillet. Endnu kan jeg stundom gribes af en mærkelig Længsel efter at han skal træde ind i Stuen til mig, at jeg for ham kan udøse mit Hjerte.

Ved Paulli kom jeg ogsaa i nærmere personligt Forhold til Mynster. Paulli havde megen Sands for det selskabelige Liv, og i hans Huus, med hans elskelige Hustru og Børn, have vi havt mange gode og glade Timer.

J. A. Dorner.

Ved denne Leilighed vil jeg nævne en anden Ven, der vistnok er meget forskjellig og tilhører et andet Land, Theologen J. A. Dorner, der har afsluttet sin Bane som Professor ved Berliner Universitetet, som Overconsistorialraad og Medlem af Overkirkeraadet. Det er kun sjeldnere, vi have seet hinanden, og da kun levet tilsammen i nogle faa Dage, i Kiel, i Berlin, i Schweiz paa Feriereiser. Vort Venskab har været i Correspondence. Jeg lærte ham først at kjende, da jeg nylig var bleven ansat ved Universitetet

og gjorde en Reise til Kiel. Jeg var fængslet ved hans udmærkede, epochegjørende Værk: „Udviklingshistorien af Læren om Christi Person“, hvoraf dengang den første Udgave var udkommen. Snart kom vi ind i theologiske Samtaler, og jeg havde Leilighed til at beundre den sjeldne Fiinhed, Skarpsindighed og Dybsindighed i Forbindelse med en religiøs Gemytsinderlighed, hvormed han behandlede Alt. Han havde ligesom jeg sin første Dannelse fra Schleiermacher og Hegel, hvilke han dog begge i væsentlige Puncter bekæmpede, hvad allerede viser sig i hans christologiske Værk. Det vilde føre for vidt her at forsøge en Skildring af Dorners store og omfattende Betydning for den nyere Theologie, hvor han indtager en saa vigtig Plads. Her vil jeg kun bemærke, at blandt de tydske Theologer turde han være den, med hvem jeg meest har kunnet sympathisere. Hvor høit jeg end sætter R. Rothe, staaer dog Dorner mig høiere, fordi han med stor Troskab og Bestemthed hævder Kirkelæren. Hans evangeliske Personlighed var gjennemtrængt af en dyb Pietet for det kirkelig Overleverede, hvorved han ikke er bleven mindre, men som mig synes mere videnskabelig. Hans Interesse for Unionen betragter jeg som en Sag for sig, paa hvilken jeg, der med den nordiske Kirke staaer fast i Luther-

dommen, ikke nærmere gaaer ind. Problemet existerer ikke for os her i Norden. En sand Glæde har det været mig, at han, hvortil ogsaa jeg indtrængende har opfordret ham, for ikke længe siden har udgivet sin Dogmatik. Det ligger i Sagens Natur, at i en Dogmatik, der udgives i vore Dage, er der Meget, som ikke kan være færdigt. Men hans Dogmatik indeholder Udviklingsmomenter af høieste Betydning, navnlig hans Udviklinger af det ethiske Gudsbegreb. Det kan ikke betvivles, at hans Dogmatik i Forbindelse med andre classiske Værker vil sikkre hans Navn en stor Fremtid. Med ham har jeg nu i henved 50 Aar uafbrudt correspònderet. Ethvert theologisk eller kirkeligt Spørgsmaal, der kom op i Tiden, er af os i Fællesskab blevet drøftet, hvilket har havt en Betydning for min Udvikling og Dannelse, der af mig ikke noksom kan paaskjønnes.

Ved at omtale mine Besøg hos Dorner i Kiel mindes jeg, at jeg ved denne Leilighed gjorde Bekjendtskab med den berømte Claus Harms, der med sine Theses i 1817 begyndte Kirkekampen. Han var en meget original Mand. Jeg hørte flere Prædikener af ham, deriblandt ogsaa en Onsdagsprædiken, som var uden Text, og hvor han improviserede. Da jeg efter Prædiken besøgte ham, spurgte han strax:

„Kunde De vel taale en Prædiken uden Text?“, og han forklarede, at han holdt en saadan Prædiken om Onsdagen, hvor han tillige improviserede, og gav den besynderlige Grund: Man maa dog stundom give den Helligaand Leilighed. Forøvrigt vare hans Dispositioner gode. Til denne Onsdagsprædiken tog han Udgangspunctet fra en Psalme, der begynder: Ein jedes Herz hat seine Welt, og han disponerede saaledes: 1) hvorledes kommer Verden ind i Hjertet? 2) hvad gjør Verden i Hjertet? 3) hvorledes drives Verden ud af Hjertet? En anden Prædiken over Guds Ord var saaledes disponeret: 1) Das Wort Gottes ist ein Riegel, 2) Das Wort Gottes ist ein Spiegel, 3) Das Wort Gottes ist ein Siegel. I denne Genre kunde han vedblive at producere.

Han talede om Grundtvig, der havde besøgt ham, og med hvem han havde spadseret i Düsternbrook. Men han havde ikke Sympathie. De havde disputeret og han fandt Grundtvig selvraadig og paastaaelig. Saavidt jeg kunde forstaae, havde Grundtvig foredraget ham sin mageløse Opdagelse, paa hvilken Harms aldeles ikke kunde gaae ind. Derimod kunde Harms sympathisere med Mynster og med Paulli. Dog yttrede han om Paulli: En fortræffelig Mand; han skulde kun være noget mindre

siin. „Denn ein Hofprediger muß rauh sein“ — som Lassenius og fremfor Alt som Johannes den Døber.

Det Heibergske Huus.

Jeg vender tilbage til mit kjøbenhavnske Liv. Man vil finde det naturligt, at jeg strax efter min Hjemkomst indtraadte i det Heibergske Huus. Jeg har der i en lang Række af Aar levet lykkelige Timer baade til Glæde og Dannelse. Om de tre mærkelige Mennesker, til hvilke jeg her kom i nærmere Forhold, Heiberg, hans Hustru og hans Moder, maa jeg her sige nogle Ord, om end høist ufuldkomment og høist ufuldstændigt.

Jo mere jeg lærte Heiberg at kjende, desto mere maatte jeg i ham erkjende en sand Humanitetens Repræsentant. Det Menneskelige i dets forskjelligste og ædleste Skikkelser levede i ham, og der var i ham, hvad allerede viste sig for mig ved det første Møde i Paris, en sjelden Forening af Genialitet og Besindighed, Maadehold, Ligevægt. Jeg har aldrig seet ham at tabe Ligevægten, naar jeg undtager een Gang, da hans Hustru var farlig syg og han ganske overgav sig til sin Smerte i en Strøm af Taarer. Til hans høie, humane

Dannelse havde ogsaa udvortes Omstændigheder bidraget. Han har selv i sine autobiographiske Fragmenter meddeelt, at hvad der har havt en afgjørende Indflydelse paa hans hele Retning, er den for unge Mennesker usædvanlige Leilighed, han fra sin tidligste Barndom har havt til næsten udelukkende at bevæge sig i det meest dannede og ikke mindre i det fornemme Selskab og mellem Udlændinge. Allerede hans Faders Huus var en Samlingsplads for alle den Tids litteraire Reputationer. Derefter kom han i Rahbeks Huus og derefter, da han var kommen tilbage til sin Moder, der havde ægtet Gyllembourg, fandt han her en Cirkel af vore meest udmærkede Mænd i forskjellige Fag og Besøg af adelige Familier fra Stockholm. Sideneſter reiste han med en grevelig Familie til Stockholm, hvor han blev introduceret i de fornemste adelige Huse. Efter sin Hjemkomst blev han indført i Conferenceraad Bruns Huus, hvor han lidt efter lidt blev som Barn i Huset. Alt Dette kunde ikke andet end være fremmende for den humane Dannelse. Men fremfor Alt bidrog til denne den Rigdom og Forskjellighed af Talenter, hvormed Naturen havde udrustet ham. Netop denne Forskjellighed af Talenter, der lyste frem af hans Individualitet ikke som en enkelt

Stjerne men som en Gruppe af Stjerner, gjorde ham saa fortrinlig skikket til en Universalitet i Dannelsen, der endogsaa hos betydelige Aander ikke er almindelig. Han var afgjort Digter, men tillige var han Critiker, og at han i philosophisk Retning var ualmindelig begavet, viste jo den Lethed, hvormed han satte sig ind i den Hegelske Philosophie og som dens begeistrede og veltalende Tilhænger indførte den hos os. Han havde Talent til Mathematik, til Naturvidenskaberne, og det er bekjendt, at Tycho Brahes Videnskab fyldte og optog ham og at han endnu i sine sidste Aar levende beskjæftigede sig med Astronomien og her har skrevet Afhandlinger, der saavidt jeg veed ere paaskjønnede af Kjendere. Som det Omraade, for hvilket han havde en ringere Interesse, kan maaskee hos ham som hos Goethe nævnes Historien. Men i det Hele maa der siges, at intet Menneskeligt var ham fremmed.

Hans philosophiske Interesse gjorde, at han med Deeltagelse fulgte min Virksomhed ved Universitetet, ligesom han ogsaa, jeg kan sige med en Kjærlighed, for hvilken jeg vedvarende er ham taknemmelig, opmuntrede mine første litteraire Forsøg. I den første Tid havde jeg mange Samtaler med ham om theologiske og philosophiske Problemer. Og her

maa jeg fremhæve, at han med stor Troskab fastholdt sin Hegelianisme, hvormed han vedblev til de sidste Aar. Han meente at kunne soutenere den Anskuelse, at hvad der hos Hegel maatte kunne paavises som feilagtigt eller manglende, maatte kunne forbedres ved Hegels egen Dialektik. Dialektiken skulde være Systemets Correcteur. Vore Samtaler førte vi stundom i Damernes Nærværelse, neppe altid til Damernes Interesse. Dog maatte Samtalen snart antage en almindeligere Charakteer, hvor Damerne kunde være virkelig active. En fælleds Glæde var det, da vi efterhaanden saae flere Digterværker at fremkomme og hørte dem meddeelte af ham selv. Saaledes Fata morgana, Syvsoverdag og de epochegjørende Nye Digte med „Sjælen efter Døden“. At det Æsthetiske indtog en høi Plads i det Heibergske Huus, vil ikke kunne forundre. Særligt maa jeg her fremhæve vore „Læseballer“, som de kaldtes. De bestode deri, at vi skiftedes til at forelæse Digterværker eller andre Værker af almeeninteressant Indhold. Heiberg meddeelte os flere Partier af Calderon, for hvem han havde stor Forkjærlighed. Jeg mindes ligeledes at have hørt ham læse Oehlenschlægers Helge og Goethes Tasso. Af Alt hvad jeg har hørt ham læse, turde dog vel Forelæsningen af Tasso

være det Ypperste. Til denne Fiinhed og Elegance, hvormed han foredrog dette Værk, med Modsætningen mellem Digteren og Hofmanden, med de forskjellige Personer og særlig de qvindelige Personer, Prindsessen og Leonore Sanvitale, og hvor Alt saa at sige bevæger sig „som i en Salon", skal der neppe kunne findes Magen. Af Fru Heiberg mindes jeg at have hørt en Forelæsning af Heibergs Psyche. Andræ forelæste os en interessant naturvidenskabelig Afhandling. Paulli forelæste af Gozzis Maskecomedier. Selv læste jeg en Fortælling af Heinrich v. Kleist.

Heiberg var Critiker, men tillykke forbandt han dermed den store productive Evne, der bevarede ham mod den critiske Eensidighed. Den blotte og bare Critiker er en udmagret Figur, der kun lever af Andre, mangler Fond i sig selv og let faaer noget Blaseret og Vissent, om han end som flere af vore nyeste Critikere pudser sig op med moderne Talemaader og forloren Aandrighed. Heiberg medbragte, idet Poesiens og Kunstens Kilde var i hans Indre, primitive, umiddelbare og friske Blik. Han var billig og retfærdig mod Arbeider i de forskjelligste Genres og kunde udvise stor Tolerance mod Forfattere af de forskjelligste Anskuelser og Retninger. Kun i een Fordring var han ubøielig, naar Talen var om

Kunst. Han krævede Formskjonhed, og hvor denne manglede, forkastede han. Ogsaa i Videnskaben forkastede han det Formløse. Sig selv og sine egne Productioner bedømte han med stor Beskedenhed. Han har engang for mig udtalt, at han kun betragtede sine poetiske Arbeider som „Studier", hvad visselig var en utilbørlig Beskedenhed. Thi han har især for Scenen leveret sande Kunstværker, der kunne taale Gjentagelsen og vedblive at udfolde friske Virkninger. Hiin besynderlige Opfatning af hans Værker som „Studier" kan maaskee noget forklares deraf, at han paa hele sin Bane søgte at innovere, naar han i nogen Tid havde arbeidet i Eet, søgte et Nyt, en ny Genre, en ny Provinds i Poesiens Land, medens andre Digtere vedblive at repetere sig selv og kun at gjentage den gamle Seilads. Om sine critiske Bestræbelser yttrede han, at han troede at han ligesom Lessing havde lært Nationen nogen Critik, hvori han tilvisse havde Ret. Mange af de senere Critikere leve kun af ham, dog uden at nævne ham, og nævne de ham, er det i Overlegenhedstone.

I det selskabelige Liv kunde der ikke gives nogen behageligere og gemytligere Fælle end Heiberg. Goethe siger om Herder, at han kunde være elskværdig som Faa, men at han havde en satirisk Evne,

hvilken han ofte paa en ubehagelig og saarende Maade anvendte endogsaa mod sine Venner. Man kunde aldrig være sikker paa ikke at blive rammet af hans Vittighed og Satire, der var saa meget mere saarende, som den i Virkeligheden var træffende. Man kom i Regelen fornøiet til ham, men gik bort forstemt og misfornøiet. Hos Heiberg var det heelt anderledes. Heiberg var, som bekjendt, ogsaa begavet med den satiriske Evne og træffende Vittighed, men brugte den ikke til dermed at saare sine Venner. Man kom ikke blot fornøiet til ham; man gik ogsaa fornøiet bort. Ikke som om han smigrede sine Venner. Meget langt fra. Men den Maade, paa hvilken han sagde imod, var præget af Humanitet og Velvillie og indeholdt aldrig noget Saarende. Livlighed og et godmodigt Lune prægede Samtalen, man havde en forhøiet Følelse af det nærværende Dieblik. Den satiriske Brod kunde han ofte til stor Fornøielse og Morskab anvende, naar Talen var om forfeilede æsthetiske Producter eller om vore liberale Politikere, der idelig lode sig høre i Bladene og med hvilke han ikke kunde sympathisere. Men uagtet han var en saa stor Satiriker, var der dog, hvad Mange ikke troe, noget Barnligt og Uskyldigt i hans Væsen. Han kunde glæde sig som et Barn ofte over det

Allerubetydeligste. Ogsaa elskede han Børn. Til mine Børn kom han i enhver Juletid og gav dem Foræringer. Engang forærede han min Søn et Marionettheater.

I Politik kunde jeg godt sympathisere med ham. Han havde en organisk Anskuelse af Staten, heri samstemmende med Hegel, hvis Retsphilosophie ogsaa meget tiltalede mig. Den liberale, demokratiske Retning, der med Tilsidesættelse af Samfundet og dets Institutioner kun sværmede for den individuelle Frihed og derved, hvad ogsaa i Aarenes Løb har viist sig, maatte føre til Samfundets Opløsning, var ham i Hjertet imod. Han sørgede formelig over at see, at Autoriteten mere og mere forsvandt og at en autoritetløs Frihed blev det Herskende i vore Tilstande. Ikke længe før sin Død sagde han engang til mig: „Dertil er det kommet, at Individerne nu kun kunne holde sig til den øverste, urokkelige Autoritet, til det Absolute, til Gud; alle Mellemautoriteter (jordiske, menneskelige Autoriteter) have tabt deres Kraft og Anseelse." Denne Mangel af Autoritet beklagede han ogsaa paa Kunstens og Videnskabens Omraade.

Det behøver ikke at siges, at hvad der meget bidrog til at gjøre Huset tiltrækkende, var hans

Hustru. Hun var vor meest feirede Skuespillerinde og idelig viiste hun os nye Præstationer af sit Genie. At kjende hende privat, kunde ikke andet end have noget Tillokkende og Fængslende. Jeg havde denne Lykke og det interesserede mig, stundom at kunne tale med hende om hendes Roller, i hvilke jeg havde seet hende, som jeg jo i hiin Tid jævnlig besøgte Theatret. Naar man talede med hende om Skuespilkunst, kom man altid tilbage til Digterne. Thi det var hendes Grundsætning, at Skuespilleren skal være Digterens Organ og skal virke til, at Digterens Værk bringes til levende Fremstilling for Nationen. Det Gjoglerie, der vil gjøre Skuespilkunsten til en aldeles selvstændig Kunst og uafhængig af Digteren frembringe Effecter, var hende ganske imod. Blandt Digterne havde Heibergs og Hertzs Værker et stort Værd for hende; men ogsaa for de andre Digtere, baade hjemlige og fremmede, havde hun aaben Sands. En Glæde var det mig at opdage, at hun efter hine Samtaler i Paris havde fordybet sig i Shakespeare. I ham vedblev hun at fordybe sig, satte ham høiere og høiere, og tilsidst fremtraadte hun jo paa Scenen i mesterlige Fremstillinger af hans Stykker, baade i Comedien og i Tragedien. Hun var greben af hans dybe Verdensanskuelse og hans Psychologie, som hun

aldrig kunde trættes ved at beundre. Selv havde hun en høi psychologisk Begavelse, og ofte blev man overrasket, naar hun meddeelte sine Iagttagelser og Indblik ikke blot i Digterværker, men i det virkelige Liv og i de Personer, med hvilke hun omgikkes.

Hvad nu angaaer hendes hele Maade at være paa i hendes Huus og Hjem, saa sporedes her aldeles Intet af Skuespillerinden. Her var hun ganske Huusmoder og Værtinde, elskværdig og fængslende. Hvad der for mig i de mange Aar, jeg har kjendt hende, har havt en saa stor Betydning er, at jeg ved nærmere Bekjendtskab ikke blot lærte den store Kunstnerinde, men hende selv at kjende. Der gives vistnok faa Mennesker, som i den Grad ere perfectible som hun. Der var og er i hende en Drift og en Evne til at fuldkommengjøre sig selv i de forskjelligste Retninger. Hun interesserede sig for alt Menneskeligt og søgte at tilegne sig det. Paa Grund af denne fortsatte Udvikling, der hos hende neppe nogensinde standser i dette Liv, har hun bevaret en fortryllende Ungdom i Sjælen, der gjenspeiler sig i det Legemlige. Gratien synes aldrig at kunne forlade hende. I denne hendes Udvikling søgte hun fremfor Alt at uddanne sig selv i ethisk Henseende, at ud-

arbeide sin Personlighed. Til Religionen følte hun en dyb Trang. Der er i hendes Naturel et tungsindigt Træk, en Tilsætning af Melancholie, der har medvirket til at hun, utilfredsstillet ved det Nærværende, ja utilfredsstillet ved det som selve Kunsten kan yde, søgte Fred og Fylde i høiere Egne. Hun sluttede sig med Kjærlighed til Mynster, der ogsaa personligt satte hende høit, og hun forstod at vurdere hans Betragtninger. Mig hørte hun ofte prædike og jeg har om mine Prædikener havt Samtaler med hende, der baade have været mig belærende og opbyggelige.

Endnu maa jeg omtale den Tredie i Kredsen, Fru Gyllembourg. Hun er et af de meest sympathetiske Væsener, jeg har kjendt. Hun var opfyldt af Sympathie og vakte Sympathie; thi Kjærlighed, der ofte yttrede sig paa en meget naiv Maade, var Grundtonen i hendes Væsen. En utrolig Umiddelbarhed og Naivetet prægede hendes Individualitet. Ved Siden deraf var hun fuld af Aand og høi Dannelse, en Dobbelthed i hendes Væsen, som Fru Heiberg træffende har betegnet som en Forening af en Verdensdame og et troskyldigt Barn. Hermed er sammenhængende, at hun skjulte sin høie Dan-

nelse, som om hun ikke vilde være den bekjendt; thi hun havde Antipathie for lærde og saakaldte aandfulde Damer. Det var hendes Anskuelse, at Qvinden skal holde sig til sit Kald, det vil sige: indenfor Grændserne af den huuslige Kreds i Ydmyghed og Stilhed. Ikke destomindre var hun jo Forfatterinde til Hverdagshistorierne.' Jeg læste Hverdagshistorierne med stor Deeltagelse. Men skjøndt man vidste eller indtil høieste Sandsynlighed formodede, at hun var Forfatterinden, turde man ikke sige det, men maatte omtale dem som fremmede Productioner.

Hvad der særligt fængslede i hendes Samtaler, var hendes mange Erindringer fra svundne Tider. Gjennem sine mange Bekjendtskaber havde hun Erindringer fra Christian den syvendes Hof, ogsaa fra Gustav den tredies gjennem Svenske, der kom til Gyllembourg og som havde været indviklede i eller vare nøie bekjendte med Katastrophen. Med svenske Forhold var hun meget fortrolig, og da der blandt dem, som kom i hendes Huus, ogsaa vare Svedenborgianere, havde hun faaet Kjendskab til denne mystiske Retning. Men i det Hele havde hun jo levet med Mennesker baade i høiere og i lavere Forhold, og i Samtalerne kom Erindringerne ofte frem paa en underholdende og oplivende Maade.

Een Erindring havde hun, der for hende var blandet med Bitterhed: Erindringen om hendes tidlige Ægteskabsskilsmisse fra P. A. Heiberg. Jeg skal herpaa ikke nærmere indlade mig, men kun udtale, at skjøndt dette Forhold ikke kan retfærdiggjøres, er der dog al Opfordring til en mild og overbærende Dom.

Hvad der særligt knyttede mig til hende, var det Religiøse, hvorom hun saa ofte underholdt sig med mig. Hun havde en dyb religiøs Trang, og naar man i een Henseende kunde kalde hende en verdslig Natur, thi hun havde megen Sands for det Verdslige, for Livets Hygge, dets Goder og dets Beqvemmeligheder, hvorfor der ogsaa vare dem, som i Hverdagshistorierne fandt et altfor eudaimonistisk Element: saa kunde hun fra et andet Synspunct i strengeste Forstand betegnes som en religiøs Natur, fordi der i hende var en uimodstaaelig Længsel efter Gud og det himmelske Kjærlighedsrige. Men hendes Barndom og første Ungdom havde her ikke været gunstig. Først havde hun havt en crass-orthodox Underviisning med Frygt for Helvede og de evige Helvedesstraffe, og derefter var hun ved sine Omgivelser fra Revolutionstiden bleven overvældet af Vantro og Fornegtelse, med Lærdomme, der vilde under-

grave den evangeliske Histories Troværdighed. Hun har oftere talet med mig om de af Lessing udgivne Wolfenbüttelske Fragmenter, hvilke hun kjendte. Først ved Mynster førtes hun til Troen paa Christus, hvorfor hun ogsaa for Mynster nærede en dyb Taknemmelighed og Veneration. Men vistnok maa der siges, at hendes Religiøsitet og Tro i mange Tilfælde mere viste en søgende Charakteer, end selve Troens Fasthed og Hvile. Mange Samtaler har jeg havt med hende, naar jeg besøgte hende paa hendes Værelse, hvor Alt bar Præget af Skjønhed og Elegance, og hun for mig udtalede, hvad der bevægede sig i hendes Indre. Jeg har ofte følt mig opvakt, opbygget og bekræftet ved disse Samtaler, der lode mig see ind i hendes rige Sjæl og kjærlige Hjerte. Idelig kom vi tilbage til de sidste Ting og til de mange Boliger i Faderens Huus, hvor Christus er hengangen og har beredet sine Troende Sted. Og her stillede hun unegtelig ikke faa Spørgsmaal til mig, som jeg af gode Grunde ikke var istand til at besvare.

Seer jeg nu tilbage og spørger, hvad et mangeaarigt Samliv med saadanne Mennesker har virket til min Dannelse og Udvikling, da formaaer jeg vistnok ikke at udtale det. Hvad der gjennem de

mange Samtaler umærkelig er optaget og tilegnet, hvad der er gaaet over i mine Anskuelser og Overbeviisninger; hvad der er foregaaet i mit Indre ved det personlige Forhold, der i en saa lang Aarrække danner sig i Livets forskjellige Situationer, i Sorg og i Glæde, og ved de Indblik, man gjør i hinandens Sjæle — alt Dette lader sig ikke skildre, men bevares i taknemmelig Erindring.

Endnu tilføier jeg, at de Heibergske Kredse i Regelen ikke vare store, og at det var en temmelig sluttet Kreds, der kom i Huset. Blandt dem, jeg hyppigst saae, nævner jeg Andræ og min Ven Paulli. Men undtagelsesviis kunde man stundom overraskes ved at see Personligheder, man ikke ventede at finde. Jeg har i det Heibergske Huus seet baade Oehlenschlæger og Hauch, hvilket viser, at en Forsoning har fundet Sted. Jeg har hos Heibergs hørt Oehlenschlæger forelæse sin Garrick, der unegtelig ikke hører til hans Mesterværker. Men en anden Aften har jeg hørt ham med Begeistring udførligt at udtale sig over Digteren Th. Thaarup og at recitere store Partier af Høstgildet og Peters Bryllup. Han havde en vidunderlig Gave til at huske Vers. Fra de Thaarupske Idyller gik han over til at tale om vore gamle Psalmedigtere, og han reciterede fra

Begyndelsen til Enden Brorsons: Den yndigste Rose er funden. Foredraget var gjennemtrængt af en sjelden Varme og jeg kunde ikke tilbageholde det stille Onske: maatte han kunne føle Kald til Psalmedigtning, da vilde vi faae de ægte Psalmer. Hauch har jeg hos Heibergs gjennem flere Dage hørt forelæse en islandsk Saga: Thorvald Vidforle. H. C. Andersen maa jeg vist ved en eller anden Leilighed have seet, men har glemt det. En anden Poet saae jeg, der vistnok stod i det venskabeligste Forhold til Heiberg, og hvor Forsoning ikke behøvedes, Paludan Müller. I den første Tid saae jeg ham jævnligt, men hans svage Helbred isolerede ham. Til denne høitbegavede og ædle Aand følte jeg mig mere og mere hendragen. Heiberg satte ham høit, ligesom Paludan Müller forstod Heiberg. Digterne ere forsvundne, det Heibergske Huus er opløst, Graven dækker baade Heiberg og hans Moder, kun den tro Veninde Johanne Luise Heiberg lever endnu. Maatte hun end længe bevare den Ungdom, et naadigt Forsyn har skjænket hende!

Oehlenschlæger.

Oehlenschlægers Indvirkning paa mig var ikke saa meget den personlige, som den han havde som

Digter gjennem sine Værker. Dog var det mig en Glæde at kunne besøge ham og at høre ham forelæse. Ofte var jeg indbuden til hans Middagsselskaber om Fredagen, hvor jeg traf Componisten Krøyer, der var Cantor ved Slotskirken, den gamle A. E. Boie, Peter Wegener fra den Baggesenske Tid, der vedblev at være Oehlenschlæger tro hengiven, og Andre. Oehlenschlæger var ved saadan Leilighed livlig, underholdende, fortalte Erindringer og reciterede Digte baade af ham selv og af Andre, hvilke han bevarede i sin Hukommelse.

Skal jeg meddele Noget om de Samtaler, jeg førte med ham, da vil jeg særligt nævne en Differens, til hvilken vi oftere kom tilbage. At jeg saa ivrigt hengav mig til Philosophien og Speculationen var ikke efter hans Sind. Som bekjendt var Oehlenschlæger bleven mere og mere antipathisk mod Speculationen, medens han tidligere, da han stod under Indflydelse af Steffens, havde været sympathisk. Han raadede mig til at jeg skulde lægge mig efter historiske Studier og vilde, at jeg skulde skrive noget Historisk, idet han meente, at jeg maatte besidde Midlerne til en levende, historisk Fremstilling, hvori der nødvendigt maatte være et poetisk Element. Om han heri har havt Ret, veed jeg ikke, da jeg ikke har

lagt an derpaa. Om der i mine Arbeider, f. Ex. i min Mester Eckart, maatte findes Elementer, der kunne styrke hiin Formodning, maa jeg henstille. Forøvrigt læste han paa et senere Tidspunct min Fremstilling af Treenighedslæren i min Dogmatik, talede med mig derom og gav mig, som han udtrykte det, en simplere Treenighedslære istedet, om det Gode, Sande og Skjønne, hvilken jeg dog ikke kunde bruge.

Den nævnte Differens kom i vore Samtaler stundom tilbage til et af hans egne Værker, Baldur hiin Gode. For mig stod og staaer dette Værk som noget af det Høieste, der i Poesien er frembragt. Det var Gjenstand for min Beundring, her at see en stor, en heel Menneskeslægt omfattende Verdensanskuelse med et Indhold, der dybest bevæger det menneskelige Hjerte: det Godes Død og Undergang formedelst Slægtens Fordærvelse; og ligeledes beundrede jeg Sproget, der viste en Kraft og en Nyhed, hvortil jeg ikke kjender Magen. „Han leger her med Sprogets Marmorblokke" har, saavidt jeg husker, Hauch sagt i denne Anledning. Her indtraadte nu den Differens, at Oehlenschlæger selv om dette Værk talede nedsættende. Han vilde kun, hvad han ogsaa offentligt har udtalt, lade det gjælde for et Studie, men fandt det altfor philosophisk. Det poetiske var ikke kommet til sin Ret.

Af Poesien maa man kræve det Menneskelige, det Individuelle, at Aand og Idee fremtræde i en tilsvarende Legemlighed. Dette savnedes, efter hans Formening, i Baldur. Jeg kunde ikke indromme dette, men meente, at en Tragedie som Baldur maatte betragtes under sit eget Synspunct. Jeg beraabte mig paa, hvad han selv i en tidligere Periode har sagt, da han forsvarede sin Baldur, og idet han sammenligner sin med Ewalds siger, at den Ewaldske Musa spiller paa den personlige Medlidenheds Strenge, fordi den menneskelige Charakteer og Sensibiliteten her har Hovedrollen, men tilføier: „Min Musa slaaer med stille Ro Tilværelsens Grundaccorder." Til dette fortræffelige Udsagn holdt og holder jeg mig. Hvorfor skulde det ikke være berettiget at digte et mythologisk-symbolsk Drama, i hvilket Tilværelsens Grundaccorder fornemmes, medens det Individuelle, der paa ingen Maade fattes i Oehlenschlægers Baldur, er Organ og Udtryk for det Universelle, det Almene, det Hele omfattende, og hvor den enkelte, individuelle Skikkelse er indflettet i det store Verdenshele? Ja jeg gaaer videre og anvender dette paa al Poesie. Vistnok maa det Individuelle altid findes i Poesien, der uden dette kun bliver et Abstractum, men det Individuelle vinder i Rigdom og Betydning, naar

det ikke tages isoleret, ikke ganske overlades til sig selv i en eensidig Selvstændighed, men naar det er gjennemtrængt og berørt af det Universelle, hvorved det sættes i Forbindelse med de store Verdensforhold; naar Tilværelsens Grundaccorder lyde ind i de menneskelige Følelsers og Lidenskabers Uro og udøve deres beroligende og opløftende Virkning. Jeg kan ikke dybere gaae ind i dette, hvilket vilde føre ind i en heel Afhandling. Jeg har kun villet berøre dette Tvistepunct med den store og elskede Digter.

I mit stille Sind kunde jeg kun beklage, at Oehlenschlæger havde skilt sig fra Steffens og at der her ikke var at tænke paa en Gjenoprettelse af Forholdet. Det lader sig ikke negte, at i hiin første Periode, da philosophiske Inspirationer bleve ham bibragte igjennem Steffens, havde disse en velgjørende og befrugtende Virkning. Foruden den omtalte Baldur nævner jeg Hakon Jarl i dens hele Anlæg, og dersom noget Enkelt skal fremhæves, Samtalen mellem Auden og Oluf; ligeledes Aladdin med den gjennemgaaende Symbolik. Ogsaa i flere af Digtene — selv naar vi bortsee fra Jesu Liv i den aarlige Natur — viser sig Indflydelsen af det Universelle i det Individuelle til at forhøie og berige dettes Betydning. Jeg nævner kun de tvende uforlignelige Digte Høsten

og Vaaren, hvor Blik og Anelser fremglimte, hvilke han sidenefter har borttaget og udslettet. Man maa vistnok give ham Ret, naar han ikke vilde vedblive at lade sig hovmesterere af Steffens og at han ikke af Steffens vilde lade sig afholde fra at beundre Schiller og at tilegne sig af den store Dramatiker, hvad der laae for ham; og ligeledes kan man give ham Ret i meget af det, han indvendte mod Steffens og dennes Værker, navnlig hvad han indvendte mod det Mangelfulde og Ukunstneriske i hans Noveller. Men Eet er der, som maa indrømmes Steffens, at der hos ham findes en religiøs-ethisk Verdens- og Livsanskuelse med en rig Indholdsfylde. Jeg troer at Oehlenschlæger deraf havde kunnet modtage og tilegne sig ikke Lidet, uden at det i fjerneste Maade vilde have skadet hans egen Originalitet. Det skal siges til Hæder og Ære for Oehlenschlæger, at den ethiske Livsanskuelse er den fremherskende i hans Værker, at det Gode er ham den høieste, den centrale Idee, til hvilken der altid maa sees hen. Ikke destomindre er han bleven beskyldt for en blødagtig Kjærlighed til det Gode, for philistrøse philanthropiske Anskuelser, for en triviel og barnagtig Berømmelse af det gode Hjerte, i hvilken Henseende der kan erindres om Heibergs Critik af

Rolf Krage. I Almindelighed maa jeg efter mit eget udførligt udtalte Standpunct bekjende, at jeg staaer paa Oehlenschlægers Side, naar han sætter det Gode som det Høieste, og at jeg ikke kan samstemme med Heiberg, der med Hegel sætter, ikke det Ethiske, men det Logiske, altsaa Erkjendelsen som det Høieste. Derfor maa jeg ogsaa betragte Heibergs Critik over Oehlenschlæger som ufuldstændig, for saavidt som han kun holder sig til det Formelle og Techniske, men ikke har debatteret selve Livsanskuelsen. Men det maa vistnok beklages, at Oehlenschlægers Opfattelse af det Gode, paa Grund af manglende Philosophie eller, som vi ogsaa kunne udtrykke det, paa Grund af den manglende, concrete Indholdsfylde, er aldeles abstract og fattig, og at han unegtelig stundom taler trivielt om det gode Hjerte. Det Ethiske maa ikke drages ud af Livets Mangfoldighed, men maa have denne i sig og under sig. Skal det Gode virkelig være Midtpunctet i en Verdens- og Livsanskuelse, da maa det fattes i levende Fylde, da maae vi tilbage til den absolute Personlighed og Personlighedens Rige, til Gud og hans Aabenbaring, til Guds Forhold til Verden, til Natur og Historie; da maae vi heeltigjennem høre Tilværelsens Grundaccorder, i hvilke det Gode er den altbeherskende og

altharmoniserende Accord. Her er Steffens udmærket, rig og frugtbar. Naar denne Anskuelse gjennemføres, ville vi allevegne finde det Enkelte, det Individuelle indflettet i det store Verdenshele, hvorpaa netop det Tragiske i saa mange Henseender beroer. En saadan Anskuelse vilde formeentlig kunne indgyde nogen Respect og forhindre Beskyldninger af den nævnte Art at fremkomme.

Hvad her er sagt, skal ikke paa nogen Maade indskrænke Taknemmeligheden for, hvad han har givet os, og som, naar det tages i sin Heelhed, vedbliver at være stort og uforligneligt. Vi bør ikke blot indrømme Individualitetens Ret, men ogsaa erkjende den Begrændsning, der ofte er uadskillelig fra den store individuelle Begavelse, som Geniet ikke altid kan overvinde. Vi overseer ikke de Elementer, der glimte frem i „Nordens Guder" og „Helge". Men der kan vistnok med Rette siges, at Oehlenschlæger ikke synes af Naturen at have havt selvstændig Drift til Philosophie. Den maatte tilføres ham gjennem udenfra kommende Inspirationer, og da kunde han blive dens Organ. Men Forholdet mellem de tvende Individualiteter, hans og Steffens, var, uagtet intet Brud havde fundet Sted, dog blevet et saadant, at en Fornyelse af det op-

rindelige Forhold, hvor Steffens var den Inspirerende, ikke mere kunde finde Sted.

Samtalerne kom ofte til at bevæge sig om de danske Digtere og her mindes jeg, at han flere Gange med Anerkjendelse omtalte Baggesen, hvilket vidnede om hans gode Hjerte. Han forelæste mig endogsaa enkelte Gange Digte af Baggesen. Jeg mindes saaledes, at han engang forelæste mig Digtet Roserne, til Grevinde Sybille Reventlov: Da jeg fik dem; da de visnede. Jeg hører endnu hans deilige Stemme, med hvilken han bevæget læste, „da de visnede“:

Røde Roser! Eders Purpur blegner,
Hvide Roser! Eders Snee blev graa;
Ak! saa falmer, svinder, mattes, segner
Al den Skjønhed, Solen blomstre saae.
Roser! Eders sidste Smiil mig minder
Hendes Smiil, hvis Haand I blomstred i,
Ogsaa dette Smiil engang forsvinder,
Grumme Roser! ak! hvi visned I!

Da han havde fuldendt Læsningen, udtalede han sig med den meest levende Anerkjendelse om Baggesens digteriske Begavelse. Kun kunde han ikke undlade at

tilføie nogle Ord om hans personlige Upaalidelighed og Utilforladelighed. Ogsaa om Heiberg talede han oftere og det viste sig, at han alvorligt ønskede Forsoning, om han end fordrede det Umulige: at Heiberg skulde slaae en Streg over sine æsthetiske Critiker. Ofte gjentog han: „Jeg har altid sagt, at Heiberg har Genie!"

I Anledning af hans 70de Aar holdt vi den smukke Fest paa Skydebanen, som vil være uforglemmelig for Enhver, som deri har deeltaget. Vi haabede, at han endnu kunde blive hos os i nogle Aar eller, som han udtrykte det, at der endnu skulde være en smuk Allee til Kirkegaarden. Men allerede to Maaneder derefter vare vi i Frue Kirke forsamlede ved hans Kiste, hvor Mynster talede Afskedens Ord. Nogle Aar derefter blev hans Statue afsløret paa St. Annæ Plads. Det blev mig overdraget ved denne Leilighed at tale, og jeg sluttede min Tale med Ord af ham selv i hans Sang til den 2den April, dog med eet Ords Forandring:

Oldtids Kraft og Oldtids Ære
Skjænktes atter os ved Dig,
Derfor store Skjald Du være
Evig uforglemmelig.

Grundtvig.

Naar jeg nu skal tale om mit personlige Forhold til Grundtvig og Mynster, disse Mænd, der i dette Aarhundrede i christelig og kirkelig Henseende ere de betydeligste i vort Fædreland, da begynder jeg med Grundtvig. Vi maae da gaae tilbage til Reformationsaaret 1836, thi i dette kom jeg første Gang til ham. Marheineke var, som tidligere anført, kommen hertil som Deputeret. Han ønskede at gjøre Grundtvigs Bekjendtskab og at jeg skulde ledsage ham. Rigtignok kjendte jeg aldeles ikke Grundtvig, men det blev ikke desto mindre arrangeret, jeg husker nu ikke hvorledes. Grundtvig lod tilkjendegive, at det skulde være ham en Fornøielse at modtage os. Vi begav os da ud til ham en Aftenstund. Han boede paa Christianshavn i Nærheden af Frederikskirken, lukkede selv op for os og modtog os, ogsaa min Ringhed, meget venligt. En stor Deel af Samtalen var mindre betydelig, dreiede sig om Reformationsfesten og de Taler, som der vare holdte, om hvilke, særligt om Clausens Tale, Grundtvig yttrede sig nedsættende, idet han kun betragtede dem som Efterklange (Nachhall) af Tider, der tildeels vare svundne og ikke havde aandeligt Liv. Men derefter

som Talen paa Speculationen og speculativ Theologie, hvilken Marheineke meget anbefalede som det, Tiden behøvede. Grundtvig vilde herpaa ikke indlade sig og yttrede, at han frygtede at indlade sig derpaa. „Hvi vil De frygte?“ sagde Marheineke. Grundtvig svarede: „Jeg frygter for mig selv. For mig er Hovedmodsætningen Modsætningen mellem Liv og Død.“ Han vilde altsaa tilkjendegive, at Livet kunde tabes eller lide Skade ved denne Hengivelse til Speculationen, til hvad han pleiede at kalde Hjernespind. Marheineke tog Sagen spøgende og yttrede, at Forskjellen mellem Liv og Død vistnok var en klækkelig Forskjel, men at man her vel maatte gaae tilbage til logiske Modsætninger, og syntes som Hovedmodsætningen, fra hvilken der maatte gaaes ud, at betragte Modsætningen mellem Tænken og Væren. Grundtvig svarede med Lune: „I store Philosopher glemme Livet over Opførelsen af Eders Tankebygninger.“ Saa omtrent sagde han. Jeg forholdt mig lyttende, og skjøndt jeg ikke kunde indlade mig paa at opgive Speculationen, maatte jeg dog finde, og det stemmede med mine egne tidligere Erfaringer, at der i hans Modsætning mellem Liv og Død var noget meget Slaaende, var et af de Tankeglimt, som Grundtvig ofte havde og hvori han stundom kunde

udtrykke en heel Livsanskuelse. Han vilde jo dermed sige, at de Modsætninger, der for os ere de vigtigste og som bestemme vore Opgaver og vor Gaade, ere langt mere end logiske eller Tankemodsætninger, men hvad man ogsaa har kaldt existentielle Modsætninger. Jeg har fundet en lignende Yttring hos Steffens, der siger i sin Religionsphilosophie: „Al Philosophie maa faae en ethisk Betydning. Det er ikke Dialektiken mellem Væren og Intet, det er Kampen mellem Himmel og Helvede og den førstes allerede afgjorte Seir, som danner den egentlige Gjenstand for al Videnskab.“ Ordet mindede mig ogsaa om Fr. Baader. Jeg har i en senere Tid ofte tænkt tilbage paa det Glimt, der lyste frem i hiin Samtale, da Grundtvig sagde: „Mein Gegensatz ist Leben und Tod.“ Med Aarene og de voxende Erfaringer har dette Ord, der jo ogsaa er Skriftens, for mig vundet ny og dybere Kraft.

Fra først til sidst gik Samtalen paa Tydsk, og det interesserede mig at iagttage, hvorledes Grundtvig udtrykte sig i dette Maal. Hans Udtale var ikke videre god, men jeg maatte beundre, hvorledes han altid valgte de kraftigste, fyldigste og meest betegnende Udtryk og Vendinger. Det var den store Sproggenius, der ikke kunde fornegte sig selv. Skjøndt

han talede Tydsk, mærkede man at det var Grundtvig, der talede. Ved Afskeden var han saa venlig paa Dansk at bede mig om oftere at besøge ham, idet han paa den uforlignelige Maade, hvorpaa han kunde vinde Yngre, naar han vilde, tilføiede: „Vi kunne Begge have godt deraf."

Paa Hjemveien yttrede Marheineke sin store Tilfredshed og Glæde over dette Besøg, idet han dog ikke kunde tilbageholde den Bemærkning, at Naturer som Grundtvigs og Steffens, med hvem han nok saae, at Grundtvig var beslægtet, altid kom tilbage til Livet istedenfor at holde sig til Tankemodsætninger. Marheineke vilde ligesom Hegel have Alt logisk.

Fra den Tid kom jeg oftere til Grundtvig og fandt ham altid venlig og imødekommende. Han havde i den daglige Samtale en beundringsværdig Veltalenhed, der ofte var blandet med Vittighed og Humor. Jeg har med ham samtalet om mange af de meest interessante Gjenstande. Jeg fik ham til at udtale sig om dansk Poesie, om Oehlenschlæger, Baggesen, Ingemann, stundom ogsaa om hans egen Poesie, altid til Fornøielse og Belæring. Om Mythologie og Aabenbaring, om det Folkelige og det Christelige har jeg hørt ham at udtale, hvad jeg allerede væsentligt kjendte af hans Skrifter. I Historien

vendte vi ofte tilbage til Middelalderen, og vi talede flere Gange om Ansgar og hans Drømme. For Middelalderen havde Grundtvig en særegen Fortjærlighed og yttrede, at der endnu i vore Dage vare Naturer, som i Grunden hørte hjemme i Middelalderen; og jeg fik stundom det Indtryk, at han betragtede sig selv som en middelalderlig Natur. Paa egentlig Theologie eller Dogmatik indlod han sig saa godt som ikke, om han end en enkelt Gang kunde indlade sig paa et enkelt Punct, som Mellemtilstanden eller det Tusindaarige Rige, hvor han ventede, at Propheten Elias legemligt skulde vende tilbage. Hos Grundtvig traadte Psalmen i Dogmatikens Sted; i Psalmen fandt han og udtrykte han Troens Lærdomme. Men altid sporede jeg hos ham den høie christelige Anskuelse, jeg fra Begyndelsen havde beundret. Især var der eet Punct, hvor jeg ganske og af fuldt Hjerte sympathiserede, hans Opfattelse af Legemligheden. Skjøndt Aanden var ham det Første, ja det eneste i Sandhed Virkelige, kunde han dog ikke tænke sig Aand uden Legemlighed, og en Aand, fra hvilken al Natur og Legemlighed var udelukket, var ham kun en luftig Aand, Rationalisternes Aand, med hvilken han Intet kunde have at skaffe. Han havde saaledes i sin Anskuelse en høiere, aandelig

Realisme, der jo ogsaa findes i Lutherdommen, navnlig i Sacramentlæren. Her kunde jeg ganske samstemme og dermed ogsaa i den store Betydning, han tillagde Billedsproget, der for ham havde en større Sandhed og Virkelighed end de abstracte Betegnelser, og hvis høieste Skikkelse han deels fandt i den hellige Skrift, i Propheternes og Christi Taler, deels i Mytherne, i Nordens Sindbilledsprog. Med Billedsproget turde der ikke leges, og han udtalede oftere, at de ægte Digtere toge det alvorligt med Billedsproget og derigjennem udtrykte Sandheden i deres Livsopfatning.

Om den christelige Prædiken havde jeg flere Samtaler med ham. Jeg yttrede som min Overbeviisning, at den christelige Prædiken var det høieste aandelige Product, et Menneske kunde frembringe, høiere end Digterens, høiere end Tænkerens, fordi Prædiken er et Værk af den hele, udeelte, i sig sammentrængte Personlighed, for hvilken alt andet Aandeligt er Middel. I ingen af de andre Productioner kommer det saaledes an paa den hele, udeelte Personlighed. Paa en Maade gik han ind derpaa, idet han dog satte den Betingelse, at da maatte Prædiken have en prophetisk Charakteer, hvilket jeg ikke fandt fornødent, om jeg end derfor

ingenlunde vilde have min Betragtning overført paa enhver middelmaadig Prædiken. — Engang, da vi talede om Prædikener, sagde Grundtvig: „Mynster har skrevet: Om den Kunst at prædike. Naar jeg skulde skrive, vilde jeg skrive: At prædike er ingen Kunst." For Udarbeidelsen af en Prædiken gav han den fortræffelige Regel, at Alt her kommer an paa, at man har et frugtbart Udgangspunct, hvoraf et lidet Hele kan fremkomme. Man maa have et Æg, hvoraf der kan komme en Fugl. Da jeg engang yttrede, at han sikkert ikke som Andre var nødt til at skrive sine Prædikener, svarede han, at han netop skrev sine Prædikener med stor Omhu. Men rigtig-nok gav han dertil den høist besynderlige Grund, at han var nødt til at skrive, da han ellers ikke var sikker paa at træffe det rette, folkelige Udtryk.

Han var unegtelig tiltrækkende for mig, ja fængslende. Dog skulde jeg ogsaa erfare det Frastødende. Det var naturligt, at jeg ikke kunde og ikke vilde undgaae at tale med ham om hans saakaldte „mageløse Opdagelse", der har været bestemmende for, hvad man her i Landet har tiltaget sig at kalde den kirkelige Anskuelse. Vel maatte jeg erkjende hvad jeg endnu erkjender, at han saaledes har peget paa det apostoliske Symbolum, dette Kjendsgjerningernes Sym-

bolum, at det i lang Tid ikke hos os vil kunne glemmes. Ogsaa i andre Lande er man jo, uafhængig af Grundtvig, med indre Nødvendighed ført til det apostoliske Symbolum som det ved Siden af Skriften ældste Vidnesbyrd om den oprindelige og ægte Christendom. Jeg siger udtrykkelig uafhængig af Grundtvig, thi med Undtagelse af Danmark og en Deel af Norge har hele den øvrige Christenhed aldeles ikke ændset Opdagelsen; om den end kjender den, har den ikke fundet, at nogen Betydning kan tillægges den. Vel kunde jeg for min Deel ikke andet end sympathisere med Glæden over en Fællesbekjendelse fra Kirkens fjerneste Oldtid, i hvilken alle Christne maae kunne mødes, uagtet alle confessionelle Forskjelligheder. Men en stærk Opposition rørte sig i mig, naar jeg skulde gaae ind paa, at Christus i de 40 Dage efter Opstandelsen havde forelagt Apostlene denne Formular som indeholdende alle Saligheds-vilkaar, hverken mere eller mindre. Derved kom Christus til at staae for mig som en ny Moses, og uagtet al Tale om Frihed førtes vi tilbage til en Lovens og Bogstavens Trældom. Og en ikke mindre stærk Opposition rørte sig i mig, naar jeg skulde betragte denne Formular som medhenhørende til Daabens Indstiftelse. Til Sacramenternes Indstiftelse

hører hverken Mere eller Mindre, end hvad Herren selv har sagt og gjort. Men Kirken har aldrig vidst noget af, at det apostoliske Symbolum skulde høre med til Daabens Indstiftelse. Mange Daabshandlinger ere udførte uden det apostoliske Symbolum og uden at deres Gyldighed derfor af Kirken er bleven benegtet. Jeg indsaae, at denne Paastand, naar der skulde gjøres Alvor dermed og den consequent skulde gjennemføres, maatte føre til en Sect. Jeg skal imidlertid her ikke videre udvikle, hvad jeg udførligt har udviklet i andre Sammenhænge. Her skal jeg kun bemærke, at dengang ophævede denne Differens ikke det venlige Forhold. Grundtvig lod mig tale og fremsætte mine Indvendinger, og jeg hørte med Taalmodighed det „Gudbevares“, som han mange Gange udtalede i Anledning af mine falske Raisonnements og min Blindhed. Men jeg havde en Anelse om, en Forudfornemmelse af, at her var et Punct, der maatte kunne føre til et Brud, føre til, at jeg fjernede mig fra ham; thi det stod klart for mig, at jeg hørte til en heelt anden Leir end den, i hvilken han vilde indføre os. I det bedste og gunstigste Tilfælde kunde han kun føre mig til den gammelkatholske Kirke i andet og tredie Aarhundrede med Irenæus og Tertullian, medens Reformations-

Kirken for mig var noget langt Dybere og Høiere. Uagtet Grundtvig paastod, at han var i den sande Eenhed med Reformationen, og uagtet han i sin Anskuelse havde bevaret mange gode Reminiscenser fra sin tidligere lutherske Periode, var dog — jeg kunde ikke see det anderledes — Principet brudt.

Endnu skulde jeg dog bringes i et nærmere Forhold til ham, idet jeg blev hans Medarbeider i den Comitee, som Kjøbenhavns geistlige Convent nedsatte til Udarbeidelsen af en Psalmebog for den danske Kirke. Skjøndt jeg her kun har villet tale om mit personlige Forhold til Grundtvig, nødes jeg dog til at omtale Nedsættelsen af denne Comitee, der i vor lille Kreds har en vis historisk Betydning.

Det var ubetinget nødvendigt, at den danske Menighed fik nye Psalmer, da den evangelisk-christelige Psalmebog fra den rationalistiske Periode var altfor mat og indholdsløs til at den kunde tilfredsstille Menighedens religiøse Fornødenhed. Ogsaa Biskop Mynster erkjendte dette og fik udarbeidet og indført et Tillæg, som for en Deel afhjalp den stedfindende Trang. Imidlertid rørte sig ikke blot hos mig, men hos Flere den Tanke, at det dog vilde

være smukt at faae en heel Psalmebog. Vor Kirke havde jo havt en Kingosk Psalmebog, og da vi nu havde en berømt Psalmedigter iblandt os, skulde det da være umuligt at faae en Grundtvigsk Psalmebog for vor Tid? Vel vidste vi, hvor meget her var til Anstød, Smagløsheder, Besynderligheder og Dunkelheder i Udtrykket. Men skulde det ikke være muligt at faae dette Anstødelige fjernet, dersom Grundtvig vilde samarbeide med Mænd, der vare velvilligt stemte for ham og hans Psalmer, og dersom han vilde lade sig paavirke af deres Raad og Bemærkninger? At give den danske Kirke en ny Psalmebog, var dog en stor og berømmelig Opgave. Saaledes stod Sagen dengang for mig og Flere. Kjøbenhavns geistlige Convent, hvor jeg var Medlem, gik ind paa Ideen og nedsatte en Comitee: Grundtvig, Paulli, Spang, Kolthoff og mig. Det blev os paalagt at udarbeide et Prøvehefte med Psalmer, der skulde forelægges til Conventets Bedømmelse, om det vilde lade en saadan Psalmebog udarbeide. Jeg var fuld af Forhaabninger, der vistnok siden efter viste sig som sangvinske og illusoriske.

Comiteemøderne holdtes om Aftenen hos Paulli, der boede paa Nørregade. Om Principerne baade

for Psalmernes Udvalg og deres Bearbeidelse er der talet i Fortordet til Prøveheftet, og herpaa gaaer jeg ved nærværende Leilighed ikke nærmere ind. De forskjellige Retninger af den danske Psalmedigtning, der paa christelig-kirkelig Grund havde fundet Indgang i Menigheden, skulde her findes repræsenterede. Ogsaa af den evangelisk-christelige Psalmebog skulde enkelte Psalmer optages.

I disse Møder var Grundtvig ogsaa tiltrækkende. Det var opbyggeligt at høre ham forelæse en Psalme, han nylig havde digtet, f. Ex. det skjønne Digt: „At sige Verden ret Farvel", eller den smukke Ordinationspsalme: „Idag paa apostolisk Viis"; det var belærende at høre ham udtale sig om den ældre Psalmedigtning i vor Kirke, ja i det Hele over Psalmedigtningen i den christelige Kirke og i Kirkens forskjellige Tider, hvormed han var meget fortrolig; det var gribende at høre ham fremsige Steder af de gamle Psalmer, af hvilke han selv var greben, som da han engang i dyb Bevægelse gjentog Kingos:

O hør os Jesu milde
Og dan vort Hjerte saa,
At aarle det og silde
Dit Tempel være maa.

Du selv vort Hjerte vende
Fra Verdens kloge Flok,
Og lær os Dig at kjende,
Saa har vi Viisdom nok. *).

Stundom gjorde vi en lille Udskeielse og gik fra Psalmerne over til almindeligere kirkelige Betragtninger, hvor vi gjerne hørte ham.

Vanskelighederne indtraadte naturligviis, naar vi krævede Rettelser, det være sig i hans egne Psalmer, det være sig i hans Bearbeidelser. Her kunde han blive noget uboielig. I Digtet: „At sige Verden ret Farvel“ tales om Dodens Iistaphaand. Da vi gjerne vilde have Iistappen forandret, erklærede han, at herpaa var ikke at tænke. Han havde skrevet denne Psalme for sig selv, og vi maatte enten tage den som den var eller ganske undvære den. Saaledes blev Iistappen os da paaoctroyeret. Ved andre Leiligheder vilde han Intet forandre, „fordi han

*) De fire sidste Linier har han siden efter fordærvet:

Hvor Du er selv tilstede
I Ordet af din Mund,
Med Liv og Lyst og Glæde
Nu og i allen Stund.

Det er Opdagelsen, som her skal lægges Kingo i Munden.

ikke til vor Fornøielse kunde opgive sin Beskuelse og sit Syn". Stundom kom det Vulkaniske frem i hans Natur, han blev vred, vilde skille sig fra os og gik ud af Stuen. Da maatte Spang efter ham og bringe ham tilbage, og vi fik ham da god igjen. Ogsaa maa jeg give ham det Vidnesbyrd, at han stundom efter lange Kampe alligevel indlod sig paa Rettelser, hvilke han udførte med stor Omhu og Flid. Men Ulykken var, at naar han paa et Sted fjernede Smagløsheder, saa indsatte han nye Smagløsheder paa andre Steder som Følge af de gjorte Rettelser, og vi kunde dog ikke blive ved at kæmpe med ham i det Uendelige, hvorved han jo ogsaa ganske kunde have tabt Lysten. P. Hjort, hvem jeg fortalte dette, sagde: „Jeg kan tænke, det er med hans Psalmer som med en Dyne, der er kommen i Ulave. Naar man trykker den ned paa et Sted, løfter den sig paa et andet Sted."

Omsider blev da Prøveheftet færdigt, thi vi arbeidede ufortrødent, i Særdeleshed Grundtvig, der havde det egentlige Arbeide. Jeg antager ikke at Nogen vil negte, at dette Prøvehefte bærer Præget af ualmindelig Dygtighed, Aand og Originalitet. Dette var ogsaa Conventets Dom, og ikke destomindre blev det forkastet. Man fandt at Grundtvigs

Individualitet, selv naar den viste sig med Genialitet, var altfor eensidigt fremherskende, ikke blot i hans egne Psalmer, men i Særdeleshed i Bearbeidelsen af andre Digteres, hvis Individualitet han tildeels udslettede for at sætte sin egen isteden. Vi, hans Medarbeidere, der havde havt saa store Kampe, kunde kun erklære, at vi ikke havde formaaet at frembringe et væsentlig Andet end det her foreliggende, og ikke turde love, at en heel Psalmebog i det Væsentlige vilde faae et herfra forskjelligt Præg, og at man nu kunde vide, hvad Comiteen i Forbindelse med Grundtvig vilde kunne præstere. Efter forskjellige Forhandlinger og Overveielser besluttede man da, at en saadan Psalmebog vilde man ikke have, hvor ugjerne man end gjorde Afkald derpaa. Grundtvig tog denne Forkastelse meget ilde op og vilde med Comiteen paa egen Haand fortsætte Arbeidet. Han havde flere Samtaler med mig og Paulli og søgte indtrængende at overtale os til, med ham at arbeide paa en Psalmebog. Men herpaa kunde vi ikke indlade os. Vore Øine vare blevne opladte og vi vidste, at vi Intet vilde kunne sætte igjennem, eller dog ikke saaledes sætte igjennem, at det førte til Noget.

Min Drøm om en Grundtvigsk Psalmebog for den danske Kirke var nu forsvunden. Jeg maatte

sige mig selv, at Conventets Dom strengt taget ikke kunde forkastes, at en saadan Psalmebog, nagtet alle dens Fortrin, dog ikke kunde være ønskelig. Ved Samarbeide med Grundtvig og ved et nærmere Bekjendtskab, som jeg stiftede med hans berømte Sangværk for den danske Kirke, blev ogsaa min Dom over ham som Psalmedigter ikke lidet modificeeret; og denne Dom har bekræftet sig for mig indtil denne Dag, idet jeg ved den Opfordring til et Tilbageblik, som nærværende Skrift maatte give mig, paany har gjennemgaaet Sangværket i den nye, meget omfattende Udgave. Jeg kan ikke i den Grad finde, at Grundtvig er den store Psalmedigter, som Mange antage. Jeg kan ikke finde, at han er den største Psalmedigter i den danske Kirke, og end mindre kan jeg finde, at han er Verdens eller den christelige Kirkes største Psalmedigter — en Taabelighed, som F. Hammerich har vedkjendt sig og efterladt sig i sit Levnetsløb. Det er min Overbeviisning som jeg ogsaa engang har tilladt mig at udtale for Grundtvig selv, at han, naar der kun spørges om den poetiske Evne som saadan, om poetisk Kraft, Rigdom og Fylde, er en langt større Digter end baade Kingo og Brorson, men at han som Psalmedigter aldrig saaledes vil kunne gaae ind i Folket som disse,

allermindst som Brorson, der endogsaa mere end Kingo har vundet Folkets Hjerte og vidunderligt indsjunget sig deri. Jeg taler ikke om Smagløsheden hos Grundtvig, der jo ogsaa kunne findes hos de ældre Digtere. Hvad der mangler, ligger dybere. P. Hjort pleiede at sige om Grundtvig: „Han er ikke from nok og ikke ydmyg nok til at være Psalmedigter.“ Jeg vil hellere sige: Hans historisk-poetiske Begavelse førte ham ud i den objective Retning, til store Syner, men det var ham ikke givet, fra disse aandelige Syner at tage sig tilbage i det sjælelige Livs Inderlighed. Han har tilvisse taget mægtige Greb paa Guldharpen, men ikke alle Toner stode til hans Raadighed. Hans Styrke er det Kirkehistoriske, det Bibelhistoriske, Guds Riges Kamp og Seier igjennem Tiderne; men hvad der saa ofte fattes, er netop det Brorsonske, den enkelte Sjæls Liv i dens Gudsforhold. Vi kunne ogsaa sige: hvad der saa ofte fattes, er det Praktiske hos Kingo. Thi skjøndt Kingo har en fremherskende historisk Retning, forsømmer han aldrig den praktiske Anvendelse paa den enkelte Sjæl. Ingen vil negte, at der er noget Beundringsværdigt i de Grundtvigske Psalmer, som: „Kirken den er et gammelt Huus“, „Paa Guds Jerusalem det ny“, „Foragter ei de

ringe Dage" og beslægtede. Men hvor beundringsværdige end saadanne Psalmer ere, hvor meget de end maae erkjendes som ægte kirkelige, ere de dog utilstrækkelige til at fyldestgjøre det Religiøse, naar ikke andre Toner komme til. I en Menighed ere der mange individuelle Stemninger i Sjælene, der kræve, at deres Trang skal stilles. Vil man maaskee svare mig, at hvad jeg kræver er givet, og vil man fremføre Psalmer som: „Sov sødt, Barnlille" eller „Urolige Hjerte, hvad fattes dig dog" eller saa mangt et Aftensuk i Alderdommen og hvad dermed kan sættes i Forbindelse: da svarer jeg, at min Dadel ikke er at opfatte som ubetinget, men som forholdsviis. I Hovedsagen troer jeg dog i det Hele at beholde Ret, naar jeg paastaaer, at hans Psalmedigtning er altfor objectiv, og derved faaer en abstract, altfor almindelig Charakteer. Ofte bevæger man sig kun i almindelige Klange, som: Liv og Lys, Liv og Død, uden at noget Individuelt fremtræder. Grundtvig berømmes ofte fordi han er en Modstander af Pietismen. Men Pietisme kan tages i mere end een Betydning, og vi troe, at der maa ønskes hans Psalmer noget mere Pietisme. Ved mange af hans Psalmer paanøder sig dog det Krav:

Mere Fromhed og mere Syndsbevidsthed. Her overgaaes han ofte baade af Ingemann og Boye.

Men hvad der i Særdeleshed maa fremkalde Opposition er ikke saa meget hans egne originale Psalmer som hans Bearbeidelse af andre Digteres Psalmer. Tage vi hans Sangværk for os, da møder os her, hvad man med Rette har kaldt en stor, genial Kæmpetanke. Thi Tanken er: fra alle Kirkens Egne og Tider at samle og oplive de Psalmer, der have opbygget den christelige Menighed. Man skulde derfor vente at komme til at høre en Mangfoldighed af forskjellige Toner, idet man kommer i Forhold til en Mangfoldighed af Digtere. Men man erfarer det Modsatte, idet man fra Kirkens Oldtid indtil den allernyeste Tid vedvarende kun hører een Tone og een Digter, Grundtvig selv, der har paatrykt Alt Præget af sin egen Individualitet, har grundtvigianiseret Alt, og derved i det Hele indført en trættende Monotonie. Vistnok maa erkjendes, at nogen Forandring ofte kan være nødvendig, naar en gammel Psalme skal gjøres tilgjængelig for Nutiden. Men denne Forandring maa foretages med en let og nænsom Haand og med den tilbørlige Hensynstagen til den fremmede Digterindividualitet, som netop skal drages frem. Men det er netop den lette og næn-

somme Haand, der fattes Grundtvig; i Forhold til andre Digtere vil han mere herske end tjene.

Allerværst og i høieste Grad Anstød vækkende er denne vilkaarlige Behandling i den nyere Tid, især fra Kingo, idet her saa mange Psalmer ere os bekjendte og ere blevne Menigheden dyrebare. De meest classiske Psalmer ere her ofte ganske omdigtede for at grundtvigianiseres. Det udstrakte sig endogsaa til samtidige Digtere. Saaledes f. Ex. Oehlenschlægers smukke Psalme:

> Lær mig, o Skov, at visne glad,
> Som seent i Høst dit gule Blad,
> Et bedre Foraar kommer.

Dette hedder i den anden Linie hos Grundtvig og i Prøveheftet:

> Og tænke trods det gule Blad.

Man maa virkelig spørge, hvad man skal med denne plumpe Rettelse? og hvad der skal være vundet ved denne Viisdom? Paa efterfølgende Steder i denne Psalme er der ligeledes foretaget tomme Rettelser, som kun føre til, at Oehlenschlægers Individualitet udslettes og Grundtvigs sættes istedet. Indsigelse førte til Intet. Man kunde, blev der svaret, ikke byde Menigheden den Oehlenschlægerske Psalme, naar

Menigheden ikke fik Lov til at synge: Trods det gule Blad.

Rudelbach har i sit Skrift om Psalmelitteraturen som et Hovedpunct i den Grundtvigske Psalmedigtning, hvorimod der med al Kraft maa protesteres, med Rette fremhævet denne Omskrivning og Omdigtning, denne Fortrængen af andre Digteres Individualitet. Han fremhæver ligeledes, at Grundtvig i ikke faa Psalmer indfører sin Vildfarelse om Ordet af Herrens egen Mund, og hvad der videre hører til „Opdagelsen", og at der maa protesteres imod, at Sligt optages i en Psalmebog for den evangelisk-lutherske Kirke. Til disse Protester nødes vi at slutte os. Det venlige, personlige Forhold til Grundtvig blev ikke brudt. Først paa et senere Tidspunct, da hans Frihedsideer, navnlig Præstefrihedsideerne, bleve mig altfor vilde, da Stuen blev mig for trang og Luften for trykkende, trak jeg mig noget tilbage. Til et Brud og offentligt Sammenstød kom det først, da jeg var bleven Biskop.

Mynster.

Jeg har sagt, hvormeget Mynster var mig som Prædikant. Personligt havde jeg ved forskjellige

Leiligheder nærmet mig til ham, fik ogsaa en venlig Modtagelse. Dog behøvedes der længere Tid, forinden det nærmere Forhold kunde indtræde, som fik saa stor Betydning for mig. Hans Søn, Professor Ludvig Mynster, har træffende bemærket om dette Forhold, at det var „langsomt modnet og befæstet“*); at vore første Møder ikke i nogen særdeles høi Grad vare forenende; at jeg, da jeg optraadte ved Universitetet, gjaldt som Repræsentant for en Retning, til hvilken Mynster, selv hvor den tilstrabte Eenhed med Christendommen, ikke havde fuld Tillid. Saaledes forholdt det sig. Mynster havde aldrig fuld Tillid til Hegelianismen, og da han antog, at jeg var mere greben af Hegelianismen end jeg i Virkeligheden var, kunde han heller ikke have fuld Tillid til mig. Mærkeligt nok synes min Dissertation om Autonomien, der paa det Klareste fremstiller mit Standpunct, ikke at have gjort Indtryk paa ham, og jeg maa næsten antage, at han første Gang har læst den under Embedsforstyrrelser. Jeg gav ham den, da han stod i Begreb med at tiltræde en Visitatsreise. Paa et senere Tidspunct fremhævede han den. Da

*) I det udmærkede lille Skrift: „Erindringer og Bemærkninger om J. P. Mynster“.

Mester Eckart var udkommen, vandt den hans Bifald. Han udtalede sig paa det Gunstigste baade til mig selv og Andre. Imidlertid maatte han lære mig nærmere at kjende, forinden det rette Tillidsforhold kunde indtræde. Hvad der i Begyndelsen kunde være til Hinder, skal jeg kortelig berøre.

Det Ene var et Punct af reent praktisk Natur og uafhængigt af philosophiske Modsætninger, Spørgsmaalet om Baptistbørns Daab, der var sat i Bevægelse i Slutningen af Trediverne og Begyndelsen af Fyrretyverne. Mynster stod paa, at naar Baptisterne ikke vilde lade deres Børn døbe, maatte Staten være berettiget til at optage dem i vort Samfund og drage Omsorg for, at Daaben ogsaa mod Forældrenes Villie blev udført, hvoraf Følgen blev, at Børnene stundom ved Politimagt maatte føres til Daaben. Hvor meget jeg end i det Hele sympathiserede med Mynster, naar han hævdede Samfundets Ret i Modsætning til en eensidig Individualisme og Subjectivisme, kunde jeg her dog ikke følge ham. Jeg gik ud fra, at Barnedaab ikke burde meddeles, naar den ikke i Sandhed kunde blive Begyndelsen til en christelig Livsudvikling, at Grundvolden ikke burde lægges, naar der paa denne ikke kunde bygges videre, naar Forældrenes Modsigelse,

maaskee endogsaa Spot og Forhaanelse forhindrede Daabens Tilegnelse hos Børnene. Jeg udtalede denne Anskuelse i Kjøbenhavns geistlige Convent, hvor Sagen forhandledes, og denne Anskuelse mødtes med Conventets. Paulli sluttede sig dertil med al Bestemthed, og vi stode saaledes i Opposition til Mynster. Hvor ubehageligt nu end dette var, fremkaldte det dog intet Brud. Mynster var langt mere tolerant, end hans Modstandere pleie at antage. Han troede her at burde fastholde et Princip, om hvis Gyldighed han var overbeviist. Jeg for min Deel kunde meget vel forstaae hans Standpunct, skjøndt jeg ikke kunde slutte mig dertil. Ikke længe efter fik vi her i Landet et Overmaal af Frihed, hvor Samfundets Ret ganske er bleven tilbagetrængt af Hensynet til den blotte og nøgne Individualisme.

Det andet Punct, jeg vil omtale, er vistnok af theologisk og philosophisk Natur. En Ven af mig, J. A. Bornemann, havde i „Maanedskrift for Litteratur" skrevet en Anmeldelse af min Afhandling om Autonomien og havde der udtalt den Sætning, at i Theologien baade Rationalisme og Supranaturalisme ere forældede Standpuncter, der tilhøre en forsvunden Tid. Dette vakte Mynsters Modsigelse, og han skrev en Artikel derimod (Supranaturalisme og Ra-

tionalisme. Bl. Skrift. 2, 95). Hvad der bragte en vis Uklarhed ind i Striden var, at disse Udtryk bleve tagne i forskjellig Betydning *). Anmelderen i Maanedskriftet vilde dermed kun betegne theologiske Partier, omtrent som Marheineke i den bekjendte Fortale til hans Dogmatik, eensidige Retninger, der vare historisk fremtraadte og med Rette kunde siges at være forældede. Mynster derimod betragtede Begreberne i og for sig og fastholdt, at denne Modsætning paa ingen Maade var forældet, men at her handledes om Principer, der vedvarende kæmpede, at et Forlig, en Mediation her ikke var mulig, at her kun var et Enten-Eller, hvor man maatte træffe sit Valg; og han viste her hen til principium exclusi medii inter duo contradictoria (der gives intet Tredie mellem to hinanden modsigende Paastande). Hvad der foresvævede Mynster var vistnok langt mere end en Strid i de theologiske Skoler, det var den store Principstrid, der gjennemtrængte Tiden, og som jo endnu den Dag i Dag mægtigt rører sig og fremdeles vil vedblive at røre sig. Hvad der laae Mynster paa Hjerte var at hævde det Overnaturlige i

---

*) Fogtmann har rigtigt fremhævet dette i et Brev til Mynster (Breve til Mynster, 194).

Christendommen, hævde Underet og Aabenbaringens hellige Kjendsgjerninger, hvilke en eensidig Forstandsretning, en naturalistisk Retning vil undergrave ved istedenfor Historien at sætte almindelige Ideer. Det var her, Mynster ikke havde fuld Tillid til Hegelianismen, selv i dens bedste Skikkelse, og hvor han ikke tilstrækkelig kjendte mig og det Standpunct, hvorpaa jeg selv havde stillet mig og som jeg førte frem for mine Tilhørere. Han vilde udtale et Vidnesbyrd for den Sag, som var ham den helligste og dyrebareste, og for hvilken han atter og atter vidnede i sin Prædiken. Jeg maatte føle mig opfordret til at tage til Orde og skrev en Artikel i Maanedskriftet, hvor ogsaa Heiberg gav et Indlæg, der dog udelukkende holdt sig til den logiske Side af Sagen. Jeg søgte i min Afhandling at fjerne Misforstaaelsen og tillige at udtale mig om det Enten-Eller, Mynster havde udtalet, idet jeg søgte nærmere at udvikle, hvorledes jeg tænkte mig Mediationen eller Formidlingen. Efter et Par Aars Forløb gjenoptog Mynster Undersøgelsen og skrev en Afhandling om de logiske Principer (Bl. Skr. 2, 116). Ved at see tilbage til min Afhandling maa jeg vistnok finde, at den savnede Fuldstændighed i Udførelsen, og at der vel kunde have været Anledning til

yderligere Forklaringer. Jeg følte imidlertid ikke Lyst til at fortsætte en litterair Polemik mod Mynster. Dog havde jeg i hiin Tid flere Samtaler med ham, deriblandt enkelte lange og udførlige, om de forhandlede Gjenstande og hvad dermed stod i Forbindelse. I disse Samtaler troer jeg, at han gjorde et Indblik i mit Indre, der havde til Følge, at han fattede Tillid til mig, og fik den Overbeviisning, at hvad jeg dybest vilde, var det Samme hvad han selv vilde, om jeg end i videnskabelig Henseende gik en Vei, forskjellig fra hans, hvilket Sidste han meget godt kunde gaae ind paa. Jeg kom ham da nærmere, og det varede ikke meget længe, forinden han fattede den Anskuelse, at jeg burde forene en kirkelig Virksomhed med min Universitetsvirksomhed, og udvirkede, at jeg blev udnævnt til Hofprædikant. Han havde vistnok aldrig hørt mig prædike — jeg havde ogsaa kun een Gang som Candidat i Pastoralseminariet prædiket under Stiftsprovst Clausen —, men han meente, at der i mine videnskabelige Værker vare Steder, hvoraf der turde sluttes, at der i mig maatte stikke Noget af en Prædikant. Jeg skulde altsaa nu i Forening med ham, Paulli og Münter forkynde Ordet i Menighedens Forsamling i Slotskirken. Han hørte mig, hver Gang jeg prædikede, og der indtraadte et Inder-

lighedens og Kjærlighedens Forhold. Jeg havde Adgang til hans Huus, hans Familiekreds og til hans Arbeidsværelse, hvor jeg saa ofte har havt styrkende og opløftende Samtaler, der havde afgjørende Betydning for mit indvortes Menneske.

Hvad der saa dybt drog mig til Mynster var den Magt, som udgik ikke blot fra hans Ord, men fra hans Personlighed. Der er ofte sagt, at det Eiendommelige ved hans Personlighed var det Respectindgydende, det Imponerende, og denne Opfatning bestyrkedes ved hans Skikkelse, hans Gang, Holdning og hele Fremtræden. Men kom man i nærmere Forhold til ham, mærkede man, at der med det Respectindgydende forenede sig Gemytlighed og Kjærlighed, at der i ham var en Forening af Strenghed og Mildhed. I det Hele opdagede man en sjelden Harmonie af alle Livsmomenter, at Mangfoldigheden af Livsmomenterne, der hos de fleste Mennesker kæmpe, gjære og ikke kunne komme til Eenhed, i ham vare forklarede til Eenhed, at han havde sit Midtpunct i sig selv og ganske havde sig selv i sin Magt. I Virkeligheden forholdt det sig dog saaledes, at han selv stod under en høiere Magt, at Midtpunctet i ham var optaget i et Høiere, nemlig hans Gudsforhold. Dette bar han dog ikke til Skue; ja, under

Livets sædvanlige Gang var det kun skjult tilstede. Han skyede her enhver Profanation, kun ved enkelte Leiligheder, hvor Livets Alvor traadte frem, det være sig i Sorg eller i Glæde, kom det til Udtalelse; og i Menighedens Forsamling udgjød han sit fulde Hjerte.

I hans Familiekreds, ofte ved Kaffebordet, havde jeg Leilighed til at bemærke hans Deeltagelse i den lettere Samtale. Man pleier at sige om Ideens og Aandens Mænd, at de ringeagte det Smaa, det Ubetydelige, og ikke kunne indlade sig dermed, fordi det er dem for smaat. Hos ham var det anderledes. Han kunde ofte skjemtende gaae ind paa det reent Dagligdags, det Ephemere, det Øieblikkelige, med Døgnet Forsvindende, der dog ogsaa havde Ret til sin snart forsvindende Existens. Kun tog han det ikke for Mere, end det var.

Men anderledes var det, naar jeg var hos ham paa hans Arbeidsværelse. Her oplod han det indvortes Menneske. Det var ikke en speculativ Genius, til hvilken jeg her kom i Forhold; det var en religiøs-ethisk Genius. Han havde fra Ungdommen af ethiseret sig selv, udarbeidet sig til den Personlighed, han var bleven. Naar jeg sagde, at han ikke var speculativ, skal dette dog kun sige, at det ikke var det

Fremherskende hos ham. Som han i det Hele fulgte Theologien i alle dens Bevægelser, saaledes havde han ogsaa beskjæftiget sig og beskjæftigede sig vedvarende med de speculative Problemer. Da min Dogmatik var udkommen, skjænkede han den stor Deeltagelse og Opmærksomhed. Oftere har jeg talet med ham om Treenigheden og Guds Menneskeblivelse i Christo, og hans Afhandling „Ueber das allgemeine Reich Christi", hvor han hævder Treenighedslæren mod Schleiermachers Sabellianisme, vidner om en alvorlig speculativ Forskning. Men vistnok talede han gjerne om de Skjær og Klipper, paa hvilke Tænkningen kunde strande, og de uigjennemtrængelige Labyrinther, i hvilke den ofte havde forviklet sig. Med Forkjærlighed fremhævede han Mysteriet, det Ubegribelige, vor Forstand langt Overstigende som det Sidste og som det, hvorunder vi have at boie os. Da han engang gjorde en Indvending mod min Opfattelse af Menneskeblivelsen og jeg besvarede den ved at vise hen til en Consequens af hans Anskuelse, sagde han: „Jeg veed det nok, herved komme vi i en anden Vanskelighed. Jeg holder mig til dette som det Sidste og Afgjørende: Ingen kjender Sonnen, uden Faderen" (Matth. 11). Herimod kunde jeg vistnok Intet indvende. Dog undlod jeg ikke at tilføie: „Og hvem Sonnen det vil aabenbare."

Det Ethiske og Psychologiske var hans egentlige Element, og dette prægede hans Tænkning i det Hele. Vedvarende har han fastholdt det Erkjendelsens Standpunct, han udtaler i Betragtningerne, hvor han siger: „Er det ikke givet mig i Særdeleshed at see ovenfra nedad, da er det dog givet mig at see nedenfra opad. Jeg vil skue ret klart om mig i det Nærmeste og da vil jeg agte paa, om ikke Lyset fra det Høie skinner ned deri." Det Samme siger han i en Prædiken, han holdt Aaret før sin Død, hvor der er Tale om det Ondes Mysterium: „Hvad jeg kan og hvad jeg bør, det er at see omkring mig paa den Jord, hvor Gud satte mig, og da seer jeg klarligen, at der er en fordærvende aandelig Magt" o. s. v.

I denne Skuen om sig i det Nærmeste, havde han sin Styrke, og her udtalede han ofte de dybeste psychologiske og ethiske Blik. Dog maa jeg bemærke, at han ikke havde den Meddeelsomhed, dette Udstrømmende, der fandtes hos Grundtvig og Steffens. Men da havde man ogsaa den Fordeel, at han hverken sagde for Meget eller for Lidet. Han talede mindre og kortere. Men Alt var udmærket formuleret og havde den høieste Besindigheds Præg.

Ofte talede jeg med ham om Troen og dens Uundværlighed, hvor vi da stundom mindedes Jacobi.

I Anledning af Strauß yttrede han, at han ikke kunde forstaae, hvorledes man, selv naar man havde Sædelighed, kunde udholde at leve uden Tro. Ikke blot til Historien, med hvilken han meget sysselsatte sig, og det Nye Testamentes Bøger, af hvis Behandling i Indledningsvidenskaben han har saa store Fortjenester, men ogsaa til Digterne kom vi oftere tilbage. For Shakespeare havde han stor Kjærlighed og Veneration og fandt ham uforlignelig i Ordets strengeste Betydning, thi han taalte ikke, at Nogen lignedes med ham. Dog kunde han ikke negte Goethe sin Beundring og yttrede engang, at der ikke var nogen menneskelig Følelse, uden at den havde været i dette Menneske eller dog var gaaet igjennem ham. Det følger af sig selv, at jeg oftere talede med ham om den christelige Prædiken. Han fastholdt her sin Anskuelse i „den Kunst at prædike". Han indlod sig ikke paa nogen Critik over mine Prædikener, men indskrænkede sig til at udtale, naar han havde været tilfreds, og at fremhæve, hvad han fandt vellykket. Engang beklagede jeg, at min Prædiken i Grunden ikke var bleven færdig, ikke havde udtømt sin Gjenstand, hvorpaa han svarede: „En Prædiken skal ikke være færdig." Han krævede kun, at en Prædiken skulde sætte Tilhøreren i den rette Stemning og

kaste det Frø i Sjælen, der ved egen Kraft kan udvikle sig.

Men hvad jeg end kunde meddele om Samtaler, jeg kommer altid tilbage til, at han paa mig ikke blot virkede ved det, han sagde, men ved det, han var, ved sin Personligheds Magt. Dette er og bliver ogsaa det Bedste, hvad et Menneske kan give sine Medmennesker: sin Personlighed, sit Liv, der er bedre end en Lære. Og idet jeg seer tilbage paa mit Liv og med Ydmyghed takker Gud for de udmærkede Mennesker, han har indflettet i min Livsforelse, og ved hvilke han har beriget mit Liv, maa jeg ganske særlig takke for den Velsignelse, der er bleven mig til Deel i Mynster. Jeg har i det Foregaaende sagt, at Paulli har været mig en Sjælesorger. Det Samme kan jeg sige om Mynster; kun at han var den ældre, ikke den jævnaldrende. Jeg har altid fundet, at hans blotte Nærværelse havde noget Beroligende og Forædlende. Paa mit Forhold til ham kan jeg anvende, hvad en Discipel skal have sagt til Sokrates: „Hver Gang jeg var hos Dig, blev jeg bedre, i Særdeleshed, naar Du talede."

Embedet som Hofprædikant.

Den som troer paa Gud og hans Forelse ikke blot i Slægtens, men ogsaa i den Enkeltes Liv, vil ogsaa kunne opdage denne, naar han seer tilbage paa et større Afsnit af sit Liv. Seer jeg tilbage paa min Universitetsvirksomhed, maa jeg finde, at der fremkom Meget, der fra Universitetet pegede hen til Kirken som den Sphære, hvor Universitetsvirksomheden skulde bringe sin Frugt. At jeg omsider skulde føres til at ombytte Universitetsvirksomheden, der visselig var mit Ideal, med Embedet som Sjællands Biskop, anede jeg ikke og attraaede jeg ikke. Dog maa jeg nu, idet jeg seer tilbage, finde, at der var ikke Lidet, hvori jeg førtes ind, som har havt en forberedende Betydning for min biskoppelige Virksomhed. Saaledes kom jeg snart til at deeltage i den Betænkning, det theologiske Facultet maatte afgive om Mynsters Udkast til en Alterbog og et

Kirkeritual. Engelstoft fandt sig foranlediget til at udarbeide og udgive sit værdifulde Skrift om Liturgiens Historie i Danmark, og jeg fik en Tilskyndelse til at fordybe mig i liturgiske Studier og til at udvide mine Kundskaber om Gudstjenestens Former baade i den danske Kirke og den lutherske Kirke i Almindelighed. I Facultetet kom jeg til i enkelte Stykker at afgive et dissentierende Votum. Et Andet, der fik forberedende Betydning, var Baptisternes Optræden og de dermed sammenhængende Conventforhandlinger, hvorved jeg tillige foranledigedes til at udarbeide mit Skrift: „Den christelige Daab og det baptistiske Spørgsmaal", hvilket Skrift hos Grundtvig fandt en særdeles gunstig Bedømmelse. Han udtalede sin Glæde over, at der ved vor Høiskole var en Lærer, der talede om Sacramenterne som Herrens Gjerning. Af forberedende Betydning var naturligviis ogsaa min ovenomtalte Deeltagelse i Comiteen til en ny Psalmebogs Udarbeidelse. Og endelig var det her af stor Betydning, at jeg som Prædikant kom til at optræde i Hovedstaden. Mynster har aldrig for mig yttret, at jeg skulde blive hans Efterfølger. Men vel yttrede han, at dersom jeg nogensinde i Fremtiden skulde attraae et Bispeembede, var det af Vigtighed, at Ordets Forkyndelse ikke var mig

fremmed. Han anførte P. E. Müllers afskrækkende Exempel, der, da han blev Sjællands Biskop, aldrig tilforn havde været paa en Prædikestol. I alt det her Nævnte har der for mig været en Forskole til min senere Virksomhed som Biskop.

Kong Christian den Ottende vilde, at jeg før min Udnævnelse skulde holde en Slags Prøveprædiken for ham, hvortil han valgte Holmens Kirke. Det skete paa Christi Himmelfartsdag 1845, hvor han og Dronningen vare tilstede. Ikke uden Frygt og Bæven besteg jeg Prædikestolen, men fattede noget Mod, da jeg fandt mig omringet af en Kreds Studenter. Andre Tilhørere vare ikke i nogen synderlig Grad tilstede. For en Begyndelse at være, gik det godt. Dr. Rothe fra Trinitatis Kirke, der havde været tilstede, sagde: han kan prædike. Kongen var tilfreds og yttrede denne sin Tilfredshed for Mynster, der ligeledes havde været i Kirken. Nogen Tid derefter blev jeg i Forbindelse med Flere af Mynster ordineret i Frue Kirke. Mynster talede i Særdeleshed over det Ord: Evangelium prædikes for de Fattige, hvilket han indtrængende lagde os paa Hjerte. Om mig udtalede han, at jeg ofte havde talet Viisdom blandt de Fuldkomne, men at Hjertet havde drevet mig til at forkynde det Samme for menige Christne, da jeg ikke havde een Viisdom

for Kundskabens Sønner og en anden for de Umyndige og Eenfoldige. Jeg og mine Medordinandi vare dybt bevægede. Nogle Dage efter min Ordination fik jeg i mit Hjem et Besøg af Grundtvig. Han indfandt sig aldrig ved nogen Ordination med det øvrige Præsteskab, men vilde ved denne Leilighed lykønske mig. Det rørte mig, jeg bad om hans Velsignelse, hvilken han gav mig, og dette hans Besøg er blevet mig uforglemmeligt. Vi talede meget om Ordinationen og vare enige om, at det ikke var en tom Ceremonie, men at der virkelig blev meddeelt en Gave, som kunde træde i Kraft og blive frugtbar ved den rette Tilegnelse og Brug.

I min Tiltrædelsesprædiken i Slotskirken talede jeg over 1 Joh. 4, 1—4: Hver Aand, der bekjender Jesum Christum, kommen i Kjødet, er af Gud, og hver Aand, der ikke bekjender Jesum, er ikke af Gud. Jeg aflagde et Vidnesbyrd om den i Kjødet komne Christus, om hvem Apostelen siger: Ordet blev Kjød og boede iblandt os, den Frelser, der paa eengang er den historiske og den fra Evighed udgangne, som er med sin Menighed alle Dage. I den første Tid af min Virksomhed som Prædikant maatte jeg kæmpe noget med Sproget og Formen, da jeg kun var vant til Kathederforedraget. Men efterhaanden vandt jeg

større Frihed og fik det Foredrag, der tilhører den christelige Prædiken og som ingenlunde er populariseret Dogmatik, men umiddelbart maa udspringe af Evangeliet, af Skriftordet tilegnet i et troende Hjerte. Kirken var altid fuld, som den, Gud være takket, har været det til denne Dag, og blandt Tilhørerne vare baade Mænd og Qvinder, der hørte til de ædleste og meest dannede i Hovedstaden. Mynster og A. S. Ørsted hørte saaledes til mine stadige Tilhørere. De Domme, der kom mig for Øre, vare meget gunstige. Man fandt, at jeg havde anslaaet en ny Tone, fremhævede særligt, at der i mine Prædikener var et med Følelse og Varme forenet contemplativt Element, der ikke tilforn saaledes havde viist sig hos os. Jeg gjengiver her kun, hvad der fra forskjellige Sider blev sagt mig. Mynster skal engang have sagt om mig: „Hos os Andre er det Følelser, der ere blevne til Tanker; hos ham er det Tanker, der ere blevne til Følelser." Men naar man i mine Prædikener ofte roste det Contemplative og Tankeindholdet, saa glædede det mig desto mere efterhaanden at erfare, at jeg ved mine Prædikener ogsaa havde kunnet tiltale, formane, trøste og opbygge arbeidende og kæmpende Sjæle, der trængte til mere end Betragtning, bekymrede, sorgende, ja anfægtede

Sjæle, der trængte til at vinde Tro paa Herrens Ord: Kommer til mig, alle I som arbeide og ere besværede, jeg vil give Eder Hvile.

Med min Ven Paulli talede jeg ikke blot ofte om den enkelte Prædiken, men ogsaa om det store og almindelige Spørgsmaal: den Kunst at prædike, eller om de Grundsætninger, efter hvilke der her maatte arbeides. Den danske Kirke og den danske Menighed vare jo Gjenstanden for vor Virksomhed, og der maatte da spørges, om der her ikke var en levende Tradition, som kunde og burde følges. Det forekom os, at det i dette Aarhundrede i den danske Kirke var Mynster, der havde anslaaet den rette Grundtone, havde angivet den Retning i den christelige Prædiken, som stemmede med den evangelisk-lutherske Kirkes Fordringer. Her maa jeg bede Læseren ikke at misforstaae mig, som om Meningen var, at Mynsters Individualitet og individuelle Prædikemaade skulde henstilles til Efterligning og copieres. Jeg taler her kun om den Retning, han har angivet, som er uafhængig af hans Individualitet, og som kan tilegnes af de forskjellige Individualiteter og udføres under de forskjelligste Former.

Det kan ikke falde mig ind at paastaae, at Mynster skulde være undtagen fra Critik. Selv om Critiken skulde faae Ret i den Paastand, at der hos Mynster, der skulde gjøre Overgangen til en ny Tid, skulde bane Vei fra Rationalismen til den sande Christendomsforkyndelse, især i hans første Periode findes Partier, der i Udførelsen ere svagere, selv om det skulde indrømmes, at der hos ham findes Udtalelser baade om Synd og Naade, der, som man har sagt, skulde være tagne en Tone eller et Par Toner høiere, vilde dette Intet bevise mod min Paastand, at han har angivet den sande Retning. Denne beroer efter min Indsigt derpaa, at den christelige Prædiken, der vil bevare Sammenhængen med Reformationen og den Fornyelse af Evangeliets Forkyndelse, som da fandt Sted, maa indeholde den inderligste Forening af det Objective og det Subjective, af Aabenbaringsindholdet, det guddommeligt Givne og Overleverede og den Enkeltes personlige Tilegnelse deraf, af det Almene, der tilhører og vedkommer hele Menigheden, tilhører Samfundet, og den Enkeltes individuelle Gudsforhold under Forudsætning af dette Almene. Denne Fordring kan synes at være meget simpel; dog er den stor og vanskelig. Den er udgaaet fra Reformationen i Overeensstemmelse med de apostoliske For-

billeder. Og det er denne sande Retning, som vi have kaldt den, der af Mynster blev gjenoplivet og fornyet. Kaste vi et Blik paa andre Retninger i den danske Kirke, da maa der siges, at Grundtvig, som jo vistnok begyndte paa Reformationens Grundlag, hvorom hans bibelske Prædikener ere Vidnesbyrd, mere og mere kom ind i en eensidig Objectivitet, ikke saa meget i Retning af Læren, thi af Lære findes der kun saare lidet hos Grundtvig og hans Disciple — som i Retning af en katholiserende Sacramentopfattelse og i Retning af Troesbekjendelsen, der til Overflod opfattes som et Ord af Herrens egen Mund, hvori man skal have Alt — en i flere Henseender indbildt Objectivitet. Paa den anden Side maa der siges, at den pietistiske Retning, der hos os er fremtraadt i den saakaldte indre Mission, er en eensidig subjectiv Retning med Opvækkelse og Lovprædiken for den Enkelte, hvad ikke forbedres derved, at man laaner enkelte Lapper fra Grundtvigianismen, f. Ex. enkelte Sætninger om Daaben eller Sacramenterne i det Hele, for ogsaa at faae det Objective. Hvad angaaer Mynsters eget Arbeide, der vistnok har en individuel Charakteer og ikke var fuldbaaret paa een Gang, da vilde en grundig Critik, dersom en saadan skulde anstilles, udførligt maatte

gjennemgaae de forskjellige Trin af hans lange Bane, hvorpaa jeg her ikke kan indlade mig. Kun dette vil jeg fremhæve, at naar Critiken ikke vil være løs og overfladisk, hvad den desværre i Regelen har været, vil den nødes til at agte paa det Fremskridende i Mynsters Udvikling, der medførte at Tonen blev høiere og fuldere, og at hans sidste Periode viser os hans fuldkomneste Frembringelser. De, der have hørt ham i hans sidste Aar, ville vidne, at han med al Bestemthed og Fasthed fremdrog Aabenbaringens Kjendsgjerninger i Forbindelse med den sunde Lærdom, idet han vidnede mod Tidsaandens Vildfarelser, og at vi ligeledes havde en levende Fornemmelse af det troende Hjertes Udgydelser, i hvilke han talede til os og saa at sige med os om vore egne individuelleste sjælelige Hemmeligheder. Naar Mynster har havt Perioder, hvori han maatte savne den Popularitet, der tilkom ham, da grunder dette sig for en væsentlig Deel i hans høie Dannelse og aandelige Overlegenhed og deri, at han stod Critiken for høit.

En anden Prædikant, i hvis Prædikener jeg fordybede mig, var den af mig altid elskede og beundrede Schleiermacher. Men hvor meget jeg end her fandt at beundre, var der dog ogsaa det, jeg

ikke kunde gaae ind paa og tilegne mig. Der er i hans Prædikener for megen Dialektik, som i ethvert Fald ikke vilde kunne egne sig for danske Menigheder. De Platoniske Dialoger have havt en for stor Indflydelse paa hans Prædikener. Naar Plato udvikler et Begreb, begynder han gjerne med at opstille urigtige Opfattelser deraf, hvilke han gjendriver, forinden han meddeler den sande Opfattelse Denne Maneer er alt for ofte anvendt i Schleiermachers Prædikener og giver dem noget alt for Doctrinairt og Trættende, om han end til Slutningen bevæger os ved en mægtig Indvirkning paa Villien. Men i det Hele maatte jeg vistnok tiltales af, at han stadigt bevæger sig i Modsætningen mellem Synd og Forløsning, at Christi Person altid er Midtpunctet, at han har et virkeligt Christusbillede og at man fornemmer Pulsslaget af hans Kjærlighed til Frelseren. Hvad der end i dogmatisk Henseende savnes, frembringer han dog et stort Indtryk, og selve de dogmatiske Mangler overvindes ofte paa Prædikestolen, hvor hans christelige Gemyt losriver sig fra hans Dogmatiks Eensidigheder og Indskrænkninger og ganske giver sig hen til Evangeliet. Som særlig Gjenstand for min Beundring maa jeg fremhæve, at han i sine Prædikener har en stor Rigdom af ethiske

Synspuncter, dermed ogsaa en Udlægning af mange Skriftsteder, der ellers ikke pleie at udlægges. Jeg veed ingen Prædikant med en saadan ethisk Rigdom, og der kan vistnok siges, at han foruden ved sin Forkyndelse af Christi Person netop ved det Ethiske i saa høi Grad har virket for Foreningen af det Christelige og det Humane. I denne Henseende stode han og Mynster mig som de største Prædikanter.

Eet Punct hos Schleiermacher var ofte Gjenstand for mine Samtaler med Paulli, den Paastand, han udtalede ved sin første Optræden og fastholdt indtil Enden, at man i den christelige Prædiken skulde behandle alle Tilhørere som Christne, ikke som Uchristne, at vore Gudstjenester ikke skulde være Missionsanstalter, sigtende til at gjøre dem til Christne, der ikke vare det. Han vilde saaledes Intet vide af indre Missionsprædiken og meente, at man vilde opnaae det Meste ved hos Alle at forudsætte det Christelige, der, hvor det fattedes, efterhaanden vilde komme af sig selv. Vi kom til det Resultat, at man under Barnedaabens Forudsætning vistnok maatte behandle Alle som Christne, men ikke oversee den unegtelige Sandhed, at der blandt disse Christne vare dem, som vare affaldne fra deres Daab, fremmedgjorte for Evangeliet og Kirken, og som trængte til at føres

tilbage dertil. Saaledes kunde der i Prædiken indkomme et missionerende Moment, skjøndt vi vistnok maatte indrømme det Forkastelige i, at ville gjøre vore Gudstjenester til blotte Missionsanstalter, hvor der kun holdes Opvækkelsesprædikener. Hovedformaalet maa være at opbygge de Troende paa den Grundvold, som er lagt, at give dem, hvad der kan tjene deres indre Livsudvikling, deres Samfund med Gud og Frelseren.

En ældre Prædikant, med hvem jeg ligeledes beskjæftigede mig, var Herder. Han var Humanitetens store og berømte Repræsentant, og netop hos ham ventede jeg at finde Vink til den rette Forbindelse mellem det Christelige og det Humane. Men her maa jeg bekjende, at han mere blev mig til Advarsel end til Bekræftelse. Under sin Bestræbelse for at forene det Christelige og det Humane, blev han selv overvældet af det Humane. Det Christelige, der hos ham vistnok fra først af var temmelig ubestemt og mat, gaaer mere og mere tilgrunde i det Humane, hvad i Særdeleshed paa en sørgelig Maade viste sig i hans sidste Aar. Om hans høie Begavelse og Genialitet kan der kun være een Mening Men han er bleven et advarende Exempel, der siger os, at

man maa vogte sig for, saaledes at ville gjøre Christendommen menneskelig, at Korsets Ord taber sin Kraft, at Modsætningen mellem det gamle og det nye Menneske udslettes.

Dette Spørgsmaal om den rette Forening af det Christelige og det Humane sysselsatte mig vedvarende. Min hele ethiske Opfattelse af Menneskelivet beroer paa disse Modsætninger og deres Forening. Med Hensyn paa den christelige Prædiken blev der engang gjort mig den Indvending, at dette Spørgsmaal kun havde Betydning for den, der lagde an paa at prædike for de Dannede, men ikke for den, der kun i Simpelhed og Jævnhed vil prædike for Folket og som ikke behøver at bekymre sig om saadanne Finesser. Jeg kunde og kan dermed ikke være enig. For det Første maa der bemærkes, at det er af stor Vigtighed, at der prædikes for de Dannede, og at det vilde høre til det Sørgeligste, naar de Dannede vedbleve at være udenfor Kirken, fremmede og ligegyldige for Evangeliet. Dannelsen er den høieste Magt i Samfundet, og den Prædikant, der kan bemægtige sig de Dannede, bemægtiger sig den vigtigste Deel af Samfundet, der kan paavirke de andre. Jeg veed det vel, at Herren takker Faderen,

fordi han har aabenbaret for de Eenfoldige og Umyndige, hvad der er skjult for de Vise og Forstandige. Men dertil skal den christelige Prædiken føre, at netop de i den sande Betydning Dannede skulle stille sig selv som Umyndige i Forhold til Frelseren, sætte sig ved hans Fødder, idet de forholde sig som de blot Modtagende til ham, den absolute Giver. Men hvorledes skal Evangeliet finde Indgang hos dem, naar Forkyndelsen ikke kan knytte sig til visse Puncter i deres Bevidsthed, hvorfra de kunne føres videre, hvorpaa Apostelen Paulus giver os et saa storartet Exempel i sin Tale i Athen, hvor han taler til dem om den ubekjendte Gud og hvad Poeterne have sagt? Og hvad nu angaaer det at prædike jævnt og simpelt for Folket, saa maa jeg spørge, om ikke ogsaa det Samme gjælder her, om ikke ogsaa her behøves Tilknytningspuncter for at skaffe Evangeliet Indgang? Kan man ikke sige, at især i demokratiske Tider Bestræbelsen gaaer ud paa, at Alle i en vis Betydning maae blive dannede? Til Dannelse hører dog en vis aandelig Frihed og Selvstændighed. Til denne ville vi dog føre Alle, og dette ønske vi jo, at de med aandelig Frihed og Selvstændighed maae tilegne sig Evangeliet. Men da vil det ogsaa være af Vig-

tighed at der vises dem, at Evangeliet er i god Samklang med det Menneskelige og i Sandhed Naturlige, at kun Synden er uforenelig dermed, men at Evangeliet gaaer ud paa at gjøre det hele Menneske fuldkomment. Jeg veed det vel, at til denne Fuldkommelse, naar det hermed skal tages grundigt, hører mere end Dannelse, hører Gjenfødelse; men Gjenfødelsen maa føre til Helliggjørelse, til Aflæggelse af det gamle og til Iførelse af det nye Menneske. Men hvor sørgeligt er det ikke, at møde et christeligt Menneske, han høre nu til de høiere eller de saakaldte lavere Samfundsclasser, i hvem Gjenfødelsen er begyndt, og i ham at see det gamle Menneske i al dets Vankundighed og i al dets Barbari, ofte, hvad hos os er noget meget sædvanligt, i en raa og slet „Folkelighed", uden at Gjenfødelsen her har nogen Indflydelse. Den sande christelige Dannelse maa netop være en Frugt af Helliggjørelsen.

Men idet jeg nu har fremsat nogle Bemærkninger om den Kunst at prædike og opstillet bestemte Principer, maa jeg ved Siden deraf udtale en meget tolerant Anskuelse, hvilken jeg ofte har fulgt i Praxis og som gaaer tilbage til den Sætning: At prædike er ingen Kunst. Livet har nemlig lært mig i en

vis Betydning at lade enhver Prædiken gjælde, naar kun Christus prædikes, den Korsfæstede og Opstandne. Apostelen Paulus siger i en anden Mening og en anden Sammenhæng: Nogle prædike vel Christus for Avinds og Kivs Skyld, men Nogle ogsaa af en god Mening. Men hvad? Christus forkyndes dog paa enhver Maade, være sig paa Skromt eller i Sandhed, og derover glæder jeg mig, ja vil jeg glæde mig (Phil. 1, 18). See vi bort fra det Moralske og de moralske Sigtelser, kunne vi ogsaa her give hans Ord en Anvendelse. Hovedsagen er at Christus forkyndes, nemlig den Christus, der virkelig er aabenbaret, og ikke en selvdigtet; og aldrig bør vi glemme, at Gud har mange Canaler, hvorigjennem hans Evangelium og hans Aand kan finde Indgang i Sjælene, og at de mange forskjellige Sjæle ogsaa behøve at føres ad forskjellige Veie. Denne tolerante Opfatelse har jeg især maattet lægge mig til som Biskop. Idet jeg har agtet paa Secterne, har jeg tillige fundet, at der hos dem holdes, om ikke just gode, saa dog virksomme Prædikener. Saaledes hos Baptisterne, hvor vi finde Spurgeon, et umiskjendeligt Talent, der endogsaa en Tidlang hos os blev copieret i indre Mission. For mig personligt er

det vistnok en Lidelse, ja en Mortification at skulle høre en Prædiken, der ganske er blottet for Kirkestiil, fuld af plebejiske Udtryk og Vendinger, med Fortællinger og Anekdoter fra Gaden, og dog vover jeg ikke ubetinget at forkaste den, fordi den maaskee kan tjene til i nogle Sjæle at berede Vei for Christus. Jeg mindes Apostelens Ord: Christus forkyndes dog paa enhver Maade. Men hvor Meget der nu end her fører os tilbage til den Sætning: At prædike er ingen Kunst, saa ophæver dette ingenlunde for Nogen af os den Pligt at beflitte os paa Kunsten og herfor at kunne aflægge os selv og Andre Regnskab.

Om mine egne Prædikener skal jeg kun tilføie, at jeg dybt har følt mine Evners Indskrænkning og at Gaver have været mig negtede, som jeg fandt hos Prædikanter, jeg ingenlunde kunde henregne blandt de betydelige. Men med ydmyg Taknemmelighed erkjender jeg, at jeg har kunnet tiltale en Kreds, at min Kirke indtil det Sidste har været fuld, og at mine trykte Prædikensamlinger forholdsviis have fundet en ikke ringe Udbredelse. Det er ikke givet Nogen af os at være Alt for Alle, om end dette skal foresvæve os som et Maal.

Christian den Ottende.

Ved at blive Hofprædikant, kom jeg ogsaa i Forhold til en Kreds af Samfundet, med hvilken jeg hidindtil ikke havde havt Berørelse. Særligt kom jeg da ogsaa i Forhold til de høieste Personer, Kongen og Dronningen, Christian den Ottende og Caroline Amalie.

Kong Christian den Ottende var mig en naadig Herre. Endnu forinden jeg blev Hofprædikant, viste han det ved en Leilighed, jeg her ikke vil forbigaae at omtale. Jeg havde nemlig besluttet at forlade Universitetet og at søge Præstekald. Man vil forundre sig herover, da min Stilling ved Universitetet i Henseende til Virksomheden var saa gunstig som muligt. Ikke desto mindre havde jeg en god Grund, da min oekonomiske Stilling var en saadan, at jeg derved ikke kunde bestaae. Jeg var saa usselt aflagt, at jeg vilde blive nødt til at gjøre Gjæld. Men at gjøre Gjæld stod dengang for mig og har hele mit Liv staaet for mig som noget afskrækkende, som noget, der bringer Videnskabsmanden, især naar han virker i geistlig Retning, i en uværdig Situation. Jeg besluttede da at søge et Præstekald, som dengang var bleven ledigt paa Herlufsholm. Herlufsholm har altid staaet for mig som det

Punct i Sjælland, der meest vakte min Forkjærlighed. Her haabede jeg at virke som Prædikant og at finde en modtagelig Kreds blandt Anstaltens Elever og Lærere, hos hvilke jeg ogsaa ventede at finde en behagelig Omgang. Her ved det gamle Skovkloster, omringet af ærværdige, fædrelandshistoriske Minder, i Ly af en vederqvægende Skovnatur, hvor Vandringen langs den herlige Suusaa opfordrede til stille Meditationer, her haabede jeg at kunne fuldføre Udarbeidelsen af min Dogmatik, som dengang i høi Grad optog mig. Min Lyst til Herlufsholm var bleven styrket ved Sibberns „Gabrielis' Breve", der bringe os saa mange Herlufsholmske Naturindtryk, saavelsom Indtryk af det Aandsliv, som her udviklede sig. Jeg henvendte mig da til Kongen med mit Andragende. Men Kongen vilde aldeles ikke indlade sig derpaa. Med en Varme, der ikke kunde andet end for mig være meget opmuntrende, udviklede han Vigtigheden af at jeg forblev ved Universitetet i umiddelbart Forhold til de Studerendes Kreds, og at mine Evner ikke kunde finde den rette Anvendelse paa Herlufsholm. Han tilbød at forskaffe, hvad jeg behøvede for at leve anstændigt og ikke at gjøre Gjæld; et Løfte, som han fortefter ogsaa opfyldte. Ikke længe derefter blev jeg Hofprædikant. Forøvrigt

vilde jeg neppe have fundet mig saa tilfreds paa Herlufsholm som jeg ventede det, dersom jeg dengang havde opnaaet mit Ønske. Jeg havde alt for meget opfattet det fra den ideale Side, men ikke tilstrækkelig ændset Landsognet, der medfører meget af det grove Arbeide, der mindre vilde have passet for mig.

Da jeg var bleven Hofprædikant, hørte Kongen mig stadigt og talede oftere med mig om mine Prædikener. Idet jeg kom ham nærmere, fik jeg Leilighed til at kjende hans Kjærlighed til det høiere Aandelige, til Kunst og Videnskab. Det interesserede ham at samle Kunstnere og Videnskabsmænd om sig, og med Glæde mindes jeg de Søndagstafler, til hvilke jeg oftere var indbuden. Her var en Samling af Kunstnere og Videnskabsmænd, og der herskede en fri og gemytlig Tone. Kongen deeltog deri til Oplivelse for Alle. Han var i disse Selskaber altid i civil Dragt og gjorde det bedste Indtryk, naar han traadte ind i vor Kreds i en sort Kjole med en enkelt Stjerne paa Brystet. Havde man end ikke vidst, at han var Kongen, vilde man snart af Conversationen have faaet den Opfattelse, at han var en i Sandhed fornem Mand af den høieste Dannelse. Der er ofte tvistet, om denne hans berømte og meget omtalte Dannelse var grundig eller

ikke. Man kan vist ikke paastaae, at han havde alle sine Kundskaber af Bøger og Studium, om han end virkelig havde fordybet sig i Naturvidenskaberne og paa sine Reiser uddannet sig til en udmærket Kunstkjender ved at see en Mangfoldighed af Kunstværker, for hvis Opfattelse han havde stor Sands og Lethed. Men man maa ikke forlange, at Fyrster skulle vide Alt af Studium og Bøger. En Fyrste, især en regjerende, skal jo i Grunden være hjemme i Alt, og det er derfor umuligt for ham at studere Alt fra Grunden. Men Christian den Ottende havde det Fortrin fremfor mange af hans høie Standsfæller, at han paa sine Reiser havde stiftet Bekjendtskab med de største af Europas Statsmænd, af Digtere, Kunstnere og Videnskabsmænd, at han af dette Samliv og af det mundtlige Ord havde tilegnet sig et rigt Udbytte, og at han forstod at anvende og bruge, hvad han havde tilegnet sig, hvilket ikke er muligt uden et stort Talent. Pastor Ibsen i Lyngby sagde engang til mig, dog i al Godmodighed: „Det er næsten ærgerligt at høre ham. Han har studeret langt mindre end de Andre i Selskabet. Og alligevel veed han Alting, og naar man disputerer, kan han altid stikke En."

Det behøver ikke at siges, at det samme Forhold, som han havde til de fremmede Berømtheder, havde han ogsaa til alt hvad der var Udmærket og Fremragende i vort Fædreland. Jeg nævner her kun hans Forhold baade til Oehlenschlæger og Baggesen saavel som til Thorvaldsen. Men hvad jeg her i Særdeleshed ønsker at fremhæve, er dette: at det ikke var Skin og paataget Væsen, men en dybere Drift, en indre Nødvendighed, der førte ham henimod Aandens Verden. Fra hans Liv foreligge her mange Vidnesbyrd. Det er mig saaledes bekjendt, at han paa sin lange Udenlandsreise (som Prinds), under sit Ophold i München, stadigt omgikkes Franz Baader, at Fr. Baader dagligt maatte spise hos ham og Prindsessen (Caroline Amalie). Han fandt en stor Interesse i Baaders philosophiske og politiske Samtaler, i hvilke Baader udslyngede sine Epigrammer over Personer og Tilstande. Ogsaa vides det, at han oftere hos Theosophen Molitor i Frankfurt tilbragte hele Timer fordybet i religiøse Samtaler. Sligt er ikke muligt for en overfladisk Natur. Jeg skriver her ingen Critik over denne i flere Henseender saa idealt anlagte Individualitet; jeg undersøger ikke, om denne høie aandelige Retning nu ogsaa havde Kraften til at gjennemtrænge det virkelige Liv, om denne

Idealisme ogsaa forsonedes med Livets Realisme, eller med eet Ord: om det Ideale havde Kraften til at udforme sig til Charakteer. Men idet jeg her har fremhævet nogle af hans Fortrin, skal jeg tilføie, at han ved Siden af denne ideale Retning efter Alles Vidnesbyrd havde en stor Arbeidskraft, og i Detaillen — stundom maaskee i alt for stor Detail — kunde gjennemarbeide Sager af reent praktisk og prosaisk Natur. Han kunde med stor Lethed gjennemgaae et Budget, hvortil jeg selv har været Vidne, naar jeg med Videnskabernes Selskab, hvis Præsident han var, samledes hos ham og han med stor Overlegenhed gjennemgik og stundom corrigerede Budgettet.

Det var øiensynligt, at hans Sind ofte var trykket af vort Lands politiske Forhold. Thi under ham trak jo det Uveir sammen, der kom til Gjennembrud ved hans Død i 1848. Han saae alle den tilkommende Tragedies Elementer at vælte sig ind over vort Land. Han saae den gjennem hele Europa frembrydende Tragten efter den liberale og constitutionelle Statsform i Forbindelse med en eensidig Nationalitetsretning. Han saae sine Undersaatter, der hidtil havde ført en rolig og fredelig Tilværelse, skilte i to Nationaliteter, som nu hver for sig gjorde deres Fordringer gjældende og truede med at optræde kæmpende

mod hinanden. Han saae endelig, at i Kongehuset Mandsstammen var nærved at uddøe, og at der maatte tænkes paa en ny Arvefølge. Alt dette kunde visselig fylde med Bekymring. Man har sagt om ham, at han ligeoverfor disse Opgaver stod vaklende og usikker. Jeg afholder mig fra Critik og skal ikke indlade mig paa nogen Drøftelse af Prindsen af Noers Udnævnelse til Statholder i Hertugdømmerne, eller Udstedelsen af det aabne Brev, der fremkaldte saa stor Bevægelse paa mange Steder i Tydskland, fremkaldte en formelig Brand. Men man kan spørge, om der da ikke i Fortsættelsen af den Historie, der med ham tog sin Begyndelse, blev udviist mangehaande Vaklen og Usikkerhed? Der kan spørges, om ikke de efterfølgende Statsmænd have lidt Skibbrud paa det samme Problem, som var Christian den Ottendes Vanskelighed. Vi kjende jo det sørgelige Resultat, hvortil vi bleve førte, uagtet disse Statsmænds Bestræbelser. Men under al denne Elendighed og under alle de Klager, der jævnlig føres over de Statsmænd, som have ledet vor Politik, finder jeg for min Deel nogen Trøst i den Betragtning, at der i det, som vederfaredes os, er noget virkelig Tragisk, Noget, der maa henføres til en Skjæbne, om end denne maa føres tilbage til en uransagelig Forsynsbestemmelse. Det beroede ikke paa

vore Statsmænds Feil, at den liberal-nationale Bevægelse dengang væltede sig frem; det beroede ikke paa vore Statsmænds Feil, at Danmark var et sammensat Monarchie, der ikke kunde taale den indre Rystelse, som maatte medføre en Skilsmisse; det beroede ikke paa deres Feil, at Mandsstammen var i Begreb med at uddøe og dermed give disse Stridigheder en ny Næring. Fastholder man denne Betragtning, kommer man til i disse Begivenheder at see den Haand, der styrer de menneskelige Anliggender, om det end ofte kan være vanskeligt at tyde dens Raad, hvorved vi opløftes til et høiere Synspunct. Nærmest ligger det vistnok i denne tunge Skjæbne at see en Prøvelse, der sigter til vort Folks Opdragelse, og som maa føre til Frelse, naar det i Ydmyghed og Tro vil lade sig opdrage, og derved undgaae „Udslettelsens Dom". Denne Betragtning skal vistnok ikke retfærdiggjøre de begangne Feil. Men Sorgen derover bliver dog derved formildet.

Den bittre og hensynsløse Opposition, der strakte sig gjennem hele Christian den Ottendes Regjeringstid, havde ikke min Sympathie. Mine politiske Ideer havde allerede antaget en anden Retning ved mit Studium af Hegel, og ved min personlige Omgang med Mænd af den conservative Retning, blandt hvilke

jeg særligt nævner A. S. Ørsted, til hvem jeg mere og mere kom i personligt Forhold, og som selv stadigt var Gjenstand for fanatiske Angreb i Pressen. Havde den liberale Opposition end ofte Ret i det Negative, naar den paatalte Mangler og Misbrug, fandt jeg dog allerede dengang, at den i det Positive var ideeløs, hvad ogsaa mere og mere er kommet for Dagen. Det Hele dreiede sig om to Ideer, til hvilke man atter og atter vendte tilbage. Den ene Idee var Friheden. Men deri bestod det Ideeløse, at denne Frihed var uden Indhold og væsentlig kun blev opfattet som Frihed for den Enkelte, der, løst fra Baand, der betegnedes som trykkende, kunde bevæge sig frit i de forskjelligste Retninger, og til hvis Opnaaelse man i stor Utaalmodighed higede efter en „Constitution" — et Begreb, man kun opfattede aldeles formalistisk. Den anden Idee var Nationaliteten. Denne havde vissselig sin store Betydning og havde kunnet føre til et dybere Indhold, dersom man virkelig havde fordybet sig deri. Thi alle store Ideer have deres Plads i Nationaliteten og skulle deri vinde Skikkelse. Vistnok maatte det betragtes som noget i sig selv Glædeligt, at den danske Nationalitet var vaagnet i Slesvig efter en lang Slummer, og Christian den Ottende glædede sig selv derover og søgte fra først

af at imødekomme den vaagnende Aand. Vel viste sig ogsaa hos os enkelte nationale Stemninger. Især i Begyndelsen kort efter Oprøret viste sig hos os en herlig national Stemning, forbunden med stor Offervillighed. Men hos flere af Lederne og i den kjøbenhavnske Presse gik Nationalitetsideen snart over til nationalt Overmod og Selvophøielse, forenet med et nationalt Tydskerhad, som i en efterfølgende Tid fandt et anskueligt Udtryk i Løvemonumentets Opstilling i Slesvig, en Selvophøielse og et udfordrende Overmod, om hvilket det var let at forudsee, at det nødvendigt maatte føre til den forfærdeligste Ydmygelse. Om hele den daværende Politik kan bemærkes, at som al Liberalisme saaledes bekæmpede ogsaa den daværende Liberalisme Absolutismen og havde den Anskuelse, at naar kun Absolutismen kunde styrtes, vilde den gyldne Tid frembryde. Man oversaae, at Absolutismen kan iføre sig de forskjelligste Skikkelser. Det var saaledes en uforudseet Følge af den nationalliberale Opposition, der tog sin Begyndelse under Christian den Ottende og som ikke var meget fremsynet, at vi fra den kongelige Absolutisme kom ind under en Absolutisme af den laveste demokratiske Charakteer, et Masseregimente, der er langt mere besværligt, og i det Hele langt mere skadeligt for

Landet end den gamle Absolutisme, da kun en Enkelt herskede.

Caroline Amalie.

Christian den Ottendes Dronning, Caroline Amalie, var ikke uden Sympathie for Frihedsbevægelsen. Hendes Augustenborgske Fødsel og Opdragelse havde givet hende Leilighed til at høre Domme over Frederik den Sjette, over Absolutisme og Bureaukratie, der for disse ikke vare gunstige. Hos hendes Forældre herskede en Sympathie for den franske Revolutions Ideer, og et Moment af denne Retning havde hun i sig optaget, og det forlod hende ikke, selv da hun var bleven Dronning under Enevælden. Skal jeg nu nærmere tale om hende, kan jeg kun sige, at der i hendes Personlighed var noget usigeligt Vindende; og efterat jeg nogle Gange havde talet med hende, fik jeg meget snart det Indtryk, at hendes Naturel og Charakteer i det Hele førte hende til høiere Regioner end de sædvanlige, at hun var en poetisk Natur, og at Hoflivet med Ceremoniel og Etikette for hende havde noget Indsnevrende, som stred mod hendes dybere Væsen. Naar man har sagt om hende, at hun manglede intellectuel Begavelse, saa kan jeg efter min Opfattelse kun an=

erkjende dette med store Begrændsninger. Vistnok udmærkede hun sig ikke ved Forstanden som saadan, den sønderlemmende Evne og den combinerende Spidsfindighed; derimod havde hun uomtvistelig en dyb, ikke blot religiøs, men aandelig Sands i det Hele, der oplod en høiere Verden for hende, som er tillukket for den blotte Forstand. Ved at sammenligne hende med de saakaldte forstandsbegavede Damer, kan man ikke andet end spørge: hvad gavner det dog, at en Dame er begavet med Forstand, der noget overgaaer det Sædvanlige, naar Gemyttet og Phantasien fattes, og naar denne Forstand, hvad Erfaring idelig viser, aldeles ikke forslaaer, er aldeles utilstrækkelig, naar der bliver Tale om store Spørgsmaal, og kun er skikket til at bevæge sig i smaa og underordnede Kredse, hvor den kan drive sit Spil? Naar man har talet om hendes Grundtvigianisme, saa maa erindres, at hendes aandelige Sands for Kunst og Videnskab, for alt det høiere Menneskelige allerede paa hendes Udenlandsreise med Prinds Christian blev bemærket af Mange, og at hun ved sin Hjemkomst og som Dronning udviste stor Interesse for vore fædrelandske Kunstnere og Digtere. Men at Grundtvig her fik den største Betydning for hende, grundede sig uden Tvivl ikke blot i det Interessante

og Underholdende i hans Personlighed, men ogsaa deri, at han lod hende gjøre et heelt nyt Indblik i Aandens Verden, og navnlig for hende med Kraft oplivede den christelige Anskuelse, hvad for hende, der par rationalistisk opdragen, hvilket hun ofte beklagede, havde stor Vigtighed. En Tid hengav hun sig uden Tvivl vel meget til Grundtvig og hans Retning, men med Aarene tabte dette sig, idet hun vandt Modenhed, Ligevægt og Selvstændighed. Men til enhver Tid har hun ogsaa kunnet anerkjende andre Retninger end den Grundtvigske. Der var i hende, hvad jeg kan vidne af egen Erfaring, en storartet Tolerance, der hævede hende over ethvert Partivæsen. I Forbindelse med hendes aandelige Sands havde hun en Charakteer af en sjelden Reenhed, og Mynster havde uden Tvivl Ret, naar han om hende yttrede, at hun var et af de reneste Væsener, han havde kjendt. Med Reenheden forbandt sig Kjærlighed, der allerede ligesom af Naturen hørte hende til. Og det er noksom bekjendt, hvor mange Kjærligheds-gjerninger hun udøvede, hvorledes hun virkede for Børnene, for Asylerne. Om hendes hele Liv kan der siges, at hun deri vedvarende voxede en stille Væxt i det indvortes Menneske. Som bekjendt overlevede hun sin kongelige Gemal i mange Aar og

opnaaede en meget høi Alder. I de sidste Aar af hendes Liv havde jeg, som dengang var kongelig Confessionarius, efter hendes Opfordring den Glæde, jævnligt at forelæse hende mine Prædikener, hvorefter jeg hver Gang havde en for mig meget opbyggelig Samtale, i hvilken hun ofte vendte tilbage til sine Livserindringer, som hun altid omtalede i dybeste Ydmyghed. Jeg kan sige, at med hvert Aar, jeg har kjendt hende, er min Ærbødighed og min Hengivenhed for hende tiltagen. Jeg har staaet ved hendes Dødsleie og bevaret Indtrykket af den milde, christelige Bortgang, der for mig er uforglemmelig.

Marie Sophie Frederike.

Endnu maa jeg omtale Frederik den Sjettes Dronning Marie Sophie Frederike. Efter Kongens Befaling maatte jeg med den øvrige Hofgeistlighed skifteviis prædike for hende i Gemakket. I dette Gemak paa Amalienborg indfandt sig efter Indbydelse eller dertil given Tilladelse en Kreds af Mennesker, af hvilke Flere ellers aldrig kom i Kirke, men betragtede det som en stor Lykke at have Adgang til denne Gudstjeneste, fordi Dronningen efter Gudstjenesten gav en Cour og ved denne pleiede at tale med hver Enkelt. Jeg havde ikke blot den Ære at

tale med hende ved Couren, men stededes ogsaa til forskjellige private Audiencer. Om Sommeren blev der prædiket i det smukke, lille Capel paa Frederiksberg Slot, hvor Tilhørerne indfandt sig baade fra Kjøbenhavn og Omegn og hvor Dronningen aldrig udeblev. Hendes Hørelse var ikke god, og denne Tunghørighed generede hende meest i Capellet, hvor Prædikanten var mere fjernet fra hende end i Gemakket, idet man her saa at sige stod tæt ved hende. Denne Hindring tog hun paa en meget smuk Maade. „Det er ofte," sagde hun, „at jeg aldeles Intet hører af Prædiken; men det er mig dog til Opbyggelse at komme i Kirken. Jeg kommer jo i Menighedens Forsamling; jeg kan følge med, naar Evangeliet oplæses. Jeg kan deeltage i Psalmerne og jeg bliver deelagtig i Velsignelsen, der lyses over Menigheden."

Hun havde i sin Ungdom været meget smuk, og der var i hendes Fremtræden en Majestæt og en Værdighed, man ikke kunde andet end beundre. Det var umuligt i hendes Nærhed at begaae noget Upassende, eller ligeoverfor hende at tillade sig Friheder, der gik ud over Grændsen. Man følte, at man stod for en Dronning, for hvem man maatte have Ærbødighed og Ærefrygt. Men desuagtet følte man sig ingenlunde ufri eller under noget Tryk. Hun

forstod at fremkalde Friheden hos den, hun talede med; og paa den anden Side forstod det sig af sig selv, uden at hun i denne Retning i mindste Maade tilsigtede Noget, at Ærefrygten bevaredes, at man ikke glemte Majestæten. Hendes Conversation, naar hun gik noget dybere ind, vidnede om, at hun var en Dame med mange Kundskaber. Det er jo ogsaa bekjendt, at hun har gjort historiske og genealogiske Studier, og Ingen vil uden Interesse kunne læse den Memoire, hun har affattet om Danmarks politiske Situation fra 1807 til 1814, hvor hun i Særdeleshed lægger an paa et Forsvar for Frederik den Sjettes Forhold til Norge og viser, at Norges Afstaaelse var en uafviselig Nødvendighed, da alle europæiske Magter forlangte den, og at en yderligere Vægring kunde have ført til hele det danske Monarchies Forstyrrelse, medens det nu dog kun gik ud over en enkelt, unegtelig stor Deel deraf. Denne Memoire skal være oplæst i det første Statsraadsmøde, i hvilket Dronningen præsiderede, efterat Frederik den Sjette var afreist til Congressen i Wien*).

*) Denne Memoire, der var affattet i det franske Sprog, er aftrykt i Danske Samlinger for Historie o. s. v., 2det Bind. Høist mærkelige ere de skarpe Udtalelser mod Prinds Christian (senere Christian den Ottende), som her bleve op-

I de Audiencer, hun skjænkede mig, udbredte hun sig ikke sjeldent om Politik, og kunde stundom meget levende tale sig ind i Sagen. Naar hun talede om Frankrig, tilbageholdt hun ikke sin Beundring for den store Napoleon, om hvem hun fandt, at han i Storhed, i Magt og i Skjæbne havde megen Lighed med Kongen af Babel, Nebukadnezar; men Louis Philip og hans Politik var ikke efter hendes Smag. Meest kom hun dog tilbage til vore fædrelandske Forhold, og hun fremkaldte i Erindringen den Række af Ulykker, som Danmark havde gjennemgaaet i dette Aarhundrede. I den Tale, som Mynster har holdt over hende, siger han træffende: „Lader os mindes de Timer, da det forundtes os at stedes til nærmere Samtale, og vi fandt, med den kjærligste Deeltagelse i vore Glæder og Sorger, tillige den levende, aandfulde Udtalelse, det klare Blik, de mangehaande Kundskaber, der endog, især hvad der angik Fædrelandets forskjellige Tider, mange Gange gjorde Meddelelsen lærerig."

---

læste. »Le prince Chrétien ayant refusé de suivre les ordres precises & reiterés du roi ainsi que les représentations les plus fortes & les plus touchantes & ayant été proclamé roi de Norvège, a jété le roi de Danemarc dans les plus affreux embarras«.

Men ikke blot lærerig var hendes Samtale; ogsaa hendes Hjerte, hendes Følelse kom her til Udbrud. Ofte, naar hun levende tilbagekaldte Fortiden, gjentog hun, at hverken hun eller Frederik den Sjette vilde have kunnet bestaae i de Prøver, der bleve dem tilskikkede, dersom de ikke saa inderligt og trofast havde elsket hinanden. Hun talede om Frederik den Sjette i den inderligste Hengivenhed og — man sige her eller tænke, hvad man vil — det havde det fulde Sandhedspræg. Hun havde en formelig Forlængsel efter ham. Da han var død, forlængtes hun efter, at han maatte vise sig for hende i Drømme, hvad i den første Tid ikke forundtes hende. Sidenefter havde hun flere Drømme, i hvilke der var en vis Sammenhæng. Den første Gang, han viste sig for hende i Drømmen, havde han ganske Præget af Alderdom og Affældighed, idet tillige en vis Ureenhed og Smuds var udbredt over den hele Skikkelse. Skjægget var ligesom vildtvoxende og Klæderne hang uordentlig om ham. Saavidt jeg husker, sagde hun til ham: „Hvor Du dog seer gammel ud!" Nogen Tid efter viste han sig atter for hende i Drømmen. Han var nu bleven noget yngre og renere, skjøndt Præget af Affældighed, af Ureenhed og Uorden endnu ikke var forsvundet. Men nogen

Tid efter viste han sig i Drømmen for tredie og sidste Gang. Da stod han for hende i Ungdommens fulde Glands. Det var paa Gottorp Slot i Slesvig. Han stod paa en Slotsaltan og saae ud i Haven. Nedenfor spadserede Livlægen Brandis, til hvem han sagde (paa Tydsk): „Seer De, min kjære Brandis, hvor sund og frisk jeg er!“ Denne sidste Drøm havde været hende til stor Oplivelse. Jeg kunde ikke finde det passende at indlade mig paa en Udlægning af Drømmen, da hun selv ikke gik ind derpaa. Men jeg havde det Indtryk, at efter hendes Opfattelse havde han virkelig aabenbaret sig for hende og tilkjendegivet, at han efter sin Bortgang fra denne Syndens og Forkrænkelighedens Verden havde undergaaet en Renselses- og Fornyelsesproces. Jeg siger kun, at jeg havde dette Indtryk, saaledes som jeg opfattede det. Drømmene selv har jeg ikke taget i Betænkning at meddele, da hun sikkert ogsaa har fortalt dem til Andre end til mig.

Om Sommeren gav hun oftere Tafler paa Frederiksberg Slot. I Krigens Tid gjorde Gjæsterne en Observation, som jeg, hvor ubetydelig den end er i sig selv, dog ikke vil forbigaae. Vi fik aldrig Champagne, og skjøndt Hofchefen androg det, afslog Dronningen det med stor Bestemthed, fordi man i

Krigens Tid og under Landets alvorlige Forhold ikke burde gaae ind paa saadan Luxus. Dette Exempel paa Tarvelighed fortjener vistnok at anerkjendes og æres. Hun havde ogsaa i tidligere Krigsperioder og under Pengevæsenets Nød havt Anledning til at lægge Vægt paa Tarvelighed. Forøvrigt var selve Krigen med Slesvigholstenerne, der jo var en Borgerkrig, hende meget smertelig. Det nationale Moment i Striden forstod hun ikke, som hun jo i det Hele stod fremmed i den nye Tid. „Naar man," sagde hun, „er et ædelt Menneske, er det da ikke ligegyldigt, om man er dansk eller tydsk?" Imidlertid hørte denne Strid imellem Dansk og Tydsk til de haarde og tunge Skjæbner, hvormed den lange Række af hendes Prøvelser blev afsluttet. Thi mange og store vare de Prøvelser, hun i sit lange Liv har gjennemgaaet, og hvilke hun bar med ophøiet Taalmodighed og Gudhengivenhed, uden at hendes Indre blev overvundet af Verden. Hun formildede sine Sorger ved Kjærlighed og stille Godgjørenhed. Et af hendes bittre Minder fra de svundne Dage, der aldrig udslettedes, var Mindet om sex Børn, der ganske tidligt bleve udrevne af hendes Moderfavn. Efter hendes Død har jeg havt Leilighed til at see Breve, hvilke Lavater har skrevet til hende som Kronprindsesse, og som

sigtede til at trøste hende over Tabet af disse Børn, hvis smaa Kister jeg oftere har seet i en Gravhvælving i Roeskilde Domkirke. Og hermed vil jeg slutte, hvad her, om end i Korthed, skulde siges om den ædle Dronning. Dersom hun, som hendes kongelige Gemal, havde staaet Folket nærmere, vilde hun have været mere kjendt og mere paaskjønnet.

Aaret 1848.

I dette Aars Begyndelse døde Christian den Ottende, og kort derefter udbrød Februarrevolutionen, der som et Jordskjælv forplantede sig til det øvrige Europa og allevegne frembragte en Omvæltning. Meget forskjellige Domme ere faldede over dette Aar. Nogle have deri seet Frembrudet af en gylden Tid, da alle Frihedsidealer skulde blive realiserede, hvad Mange jo allerede antoge om den første Revolution fra 1789. Andre saae derimod i dette Omvæltningens Aar en Aabenbarelse af Helvedes Magter. Sandheden var dog, at der her som altid i Revolutionerne var en chaotisk, en forvirret Blanding af Lys og Mørke, af Sandt og Falsk, af det Berettigede og Uberettigede. Ogsaa ved Februarrevolutionen bleve tilbagetrængte Sandheder fremdragne, stedfundne Misbrug eller Forsømmelser dømte og straffede: thi Revolutionerne vise i Regelen tilbage til Feil og Forsømmelser fra

Regjeringernes Side. Vedvarende har det viist sig, at den Restauration, der var indtraadt efter Napoleons Fald, var slet og utilstrækkelig, at Regjeringerne ikke gik ind paa de Opgaver, som Begivenhederne forelagde dem, ja, paa mange Steder kun hengave sig til Forlystelser og Adspredelser; at de i Forhold til Folkene altfor meget vilde hævde Autoritet uden Frihed, idet de i Friheden idelig frygtede dens Misbrug. Paa den anden Side aabenbarede sig i Februarrevolutionen dæmoniske Magter, Affald fra Gud og Christus, ikke blot Religionsløshed, men Religionshad, Christendomshad. I Almindelighed maa det vistnok erkjendes, at Revolution altid er en Abnormitet i det menneskelige Samfund, og at den Række af Omvæltninger, der have gjentaget sig siden Revolutionen af 1789 og ikke synes at ville faae Ende, viser hen paa, at Samfundet maa befinde sig i en Sygdomstilstand, ligesom et Legeme, hvor Blodet og Safterne ikke ere sunde, hvor fordærvelige Potenser have fundet Indgang, og hvor der fra Tid til anden behoves en Crise. En Bekjendt af mig yttrede sig om disse idelig tilbagevendende Criser paa en noget cras Maade, men ikke uvittigt, idet han om Februarrevolutionen sagde: Det er atter en ny og voldsom Brækning; det ligger i vort Samfunds

Constitution, at det fra Tid til anden faaer Qvalme og maa faste op.

Jeg for min Deel kunde ikke andet end finde, at man til dette store Phænomen burde indtage en bestemt Stilling, og det forekom mig da i ethvert Tilfælde ikke at være urigtigt at betragte dette Revolutionsaar som et Opvækkelsesaar, et Aar, bestemt til at vække, hvad der hos Mange slumrede eller endnu ikke var rigtig vaagnet. Er dette Synspunct end langtfra udtømmende, fører det dog Blikket til de nærmeste Virkninger, som Bevægelsen maatte fremkalde i Aanderne.

Det maa vistnok erkjendes, at dette Aar meget bidrog til at vække den religiøse Sands. Alvorlige Naturer maatte føle sig tiltalede af Tidens Alvor. Og selv saadanne, hvis Religiøsitet just ikke havde Dybde, følte Trang til at oplive Troen paa en moralsk Verdensorden og en moralsk Verdensstyrelse. De mindedes Digterens Ord, at Verdenshistorien er Verdensdommen. Aaret viste sig for dem som et Dommedagsaar, hvad enten de saae hen til Skjæbnerne eller den utrolige Corruption, der viste sig hos de revolutionaire Masser. Som et Tidernes Tegn kan anføres, at man i christelige Kredse i en dybere Betydning begyndte at spørge om Tidernes Tegn, at

man vendte Opmærksomheden mod Enden, mod Endemaalet for Historien, hvor alle Forviklinger skulle løses baade for det Hele og for den Enkelte, hvor Christus, den Opstandne, skal holde den sidste, endelige og afgjørende Dom. I mange Kredse vendte man sig til et Studium af Propheternes endnu uopfyldte Spaadomme, og det var da naturligt, at Apokalypsen eller Johannes Aabenbaring her blev Midtpunctet. Man gjorde sig fortrolig med de prophetiske Symboler, med Guds Vredes Skaaler, der bleve udøste over Jorden med de forfærdelige Plager, som indeholdt saa store Opfordringer til Omvendelse. Der er med Rette bemærket, at denne Interesse, denne Granskning i det prophetiske Ord udgjør det Charakteristiske ved en heelt ny Epoche i Kirkens Historie, hvis Begyndelse man kan sætte ved det 18de Aarhundrede, og hvis tiltagende Udvikling man bemærker i det 19de. Denne Granskning af det prophetiske Ord falder altsaa sammen med den Historie, man med eet Ord kan benævne som „Revolutionernes Historie“. Midt under disse Omvæltninger, midt under Frafaldet og Fornegtelsen, der ofte lader sig høre med dæmoniske Røster, have de Troende fundet et Foreningspunct i det over de timelige Omskiftelser ophøiede Ord, der i dette Mørke

udbreder sine Straaler. Et saadant Foreningspunct til Vækkelse, til Opbyggelse og Trøst blev ogsaa det prophetiske Ord i 1848. Flere ville kunne vidne, at de i 1848 have begyndt deres prophetiske Granskninger.

Men vistnok vare disse Kredse, der lode sig vække religiøst, forholdsviis de færre. Dog bortseet fra det Religiøse, fik Mange i 1848 en politisk Vækkelse. Vel var Liberalismen før Februarrevolutionen i fuld Gang med Agitationer og Demonstrationer, idet den krævede Selvregjering og Selvstyre, krævede en Throne, omgiven af republikanske Institutioner, krævede Parlamentarismen, idet man efter Englands Forbillede — skjøndt man ganske manglede de engelske Forudsætninger — krævede en Rigsdag, der var i Besiddelse af Magten og havde Magten til at tvinge Kongen til at vælge sine Ministre efter Rigsdagens Villie. Men om dette nu end paa mange Maader blev prædiket, thi mere end Prædiken var det dengang ikke, vedbleve dog Mange at tøve, hengivne til andre Interesser end de politiske, deriblandt æsthetiske, som dengang spillede en stor Rolle. Det maa vistnok erkjendes, at Mange, deriblandt Regjeringerne selv, i Tillid til det Bestaaende for lidet ændsede den liberale Bevægelse. Thi selv om de deri havde Ret, at Liberalismen efter sin Ideegehalt var ubetydelig,

at dens Viisdom kun var et Opkog af, hvad der mange Gange tilforn var hørt og kunde læses i Rottecks og Welckers Statslexicon, pegede den dog hen paa visse Fornødenheder, der maatte tilfredsstilles. Det lader sig ikke negte, at der i flere Henseender behøvedes et større Maal af Frihed for Individerne, og paa mange Steder var der i Indretningerne noget Forældet, som trængte til Fornyelse. Det blev neppe saaledes paaagtet, som det burde være paaagtet. Men, da nu Jordskjælvet kom, stod man foran en Nødvendighed, der ikke kunde afvises, og nu viste det sig, at Liberalismen havde seiret og tog Herredommet.

De Conservative vare overvundne og fortrængte, som tilbageblevne Rester fra en svunden Tid, som de, der ikke kunde følge med Fremskridtet. De Liberale derimod triumpherede og gjorde Fremskridtet gjældende. Trindtomkring i Landene, navnlig i de tydske Stater, gjentog sig det Phænomen, at de Liberale høirøstet udtalede deres Fordringer, fremfor Alt fordrede en Constitution med en Valglov paa den bredeste Basis, hvorved de vilde realisere de Friheder, med hvilke de vilde lyksaliggjøre Verden, Religionsfrihed for alle Secter, Pressefrihed, Næringsfrihed, Juryer o. s. v. Det gjentog sig, at Regjeringerne (naar

undtages Hannover) viste den usigelige Svaghed uden den ringeste Modstand med begge Hænder at indromme Alt og gjøre sig til Folkets Tjenere; hvad tillige viste sig deri, at de gamle Ministerier bleve afskedigede, og at Oppositionsmændene, deriblandt Journalister, Redacteurer o. s. v. bleve optagne i Ministeriet, da kun saadanne Mænd vilde være skikkede til at regjere folkeligt. I Danmark gjentog sig det Samme. De Liberale, der holdt det bekjendte Casinomøde, opnaaede Alt hvad de vilde. Frederik den Syvende, Christian den Ottendes Søn, kom dem imøde ved at afskedige sit gamle Ministerium, og i det Raad, hvormed han omgav sig, at optage Mænd af Oppositionen. Trindtomkring i Landene ophørte Regjeringerne med at regjere og overlode det Hele til det folkelige Selvstyre, til hvis Redskaber de gjorde sig, hvorved al Autoritet vistnok maatte forsvinde. Hvad der dog bidrog til, især i Begyndelsen, at give vor Politik noget mere Alvor, var den nationale Conflict, i hvilken vi befandt os, og den nationale Stemning.

Den politiske Vækkelse, som Aaret 1848 bragte, var saaledes i den første Tid overvældende og bedøvende. Det Overvældende tiltog, idet man lærte at forstaae, at denne mærkelige Revolution ikke blot

var politisk, men social. Thi dette er Februarrevolutionens verdenshistoriske Betydning, at den ikke som Julirevolutionen var en blot politisk-liberal Revolution, men tillige var social. Den fjerde Stand og dens Fordringer er den inderste Kjerne i Februarrevolutionen. Det sociale Problem er Spørgsmaalet om Rige og Fattige, om Arbeide og Capital, om Samfundets Nød og om en ligeligere og retfærdigere Fordeling af Livets jordiske Goder. Det var dette Problem, som gjærede og uklart rørte sig paa Bunden af Februarrevolutionen. Just paa Grund af Uklarheden fremkom Ideen i mange Caricaturer, hvilke det ikke er vanskeligt at paavise som latterlige og urimelige. Men dette ophæver ikke selve Sagens Realitet. Hvad det her kommer an paa at blive vaer er, at Februarrevolutionen i sit Skjød indeslutter en Modsætning til Liberalismen, der, naar den kommer til Aabenbarelse, maa føre til Kamp. Thi Liberalismen vil Individualisme, Socialismen vil Samfundet og Solidaritet. Februarrevolutionen indeslutter en skjæbnesvanger Dobbelthed. Den var en politisk Revolution, hvad navnlig viser sig deri, at man forinden Revolutionen udbrød, forlangte en Reform af Valgloven, en Udvidelse af Valgret og Valgbarhed, hvilket, da Revolutionen havde seiret,

frembragte den almindelige Stemmeret som Resultat (suffrage universel). Men paa den anden Side er det factisk, at Arbeiderbevægelsen er en væsentlig Factor i denne Revolution, at der strax blev gjort Forsøg paa at afhjælpe Arbeidernes Klager, at dæmpe deres Raab: Brød eller Død! ved Arbeiderværksteder o. s. v. Det er ligeledes factisk, at der i Juni udbrød en stor socialistisk Opstand, hvor det atter lød: Brød eller Død! som vistnok blev dæmpet, uden at derfor Socialismen forsvandt; det er factisk, at Keiser Napoleon den Tredie viste stor Opmærksomhed for det socialistiske Spørgsmaal, at han søgte idetmindste foreløbigt at komme ud over Vanskelighederne ved store og kostbare Byggeforetagender, ved hvilke mange Arbeidere fandt Beskjæftigelse. Efter denne Tid vedbliver det sociale Problem at være ligesom en Understrøm i Samfundet. Det har klaret sig mere og mere, om end Meget staaer tilbage, især i Henseende til Anvendelsen af de sociale Principer. Heller ikke synes Sagen endnu at have faaet de rette Repræsentanter til dens Gjennemførelse, og hver Gang den hertil tager et Tilløb, gjør Liberalismen en fanatisk Modstand, fordi den ikke vil lade sig berøve sit Capitalherredømme, sin frie Concurrence, sine Børsspeculationer og Actiesvindlerier o. s. v. Det stad-

fæster sig mere og mere, at Liberalismen vil opløse Samfundet i lutter Enkelte med deres individuelle Interesser, der hos en stor Masse er blotte Pengeinteresser; Socialismen, naar den forstaaes efter dens sande Mening, vil sammenholde Samfundet i Solidaritet, vil underordne Individet under Samfundet. Om end Liberalismen for Tiden har Magten, er det ikke vanskeligt at indsee, at Socialismen har Fremtiden, og at Liberalismen, der mere og mere er bleven uproductiv og ufrugtbar, er bestemt til at blive et underordnet Moment.

Hvad jeg her har sagt om Februarrevolutionens sociale Side, dæmrede for mig i 1848. Jeg fik allerede dengang en Anelse om, at naar man ikke opfattede den sociale Side af Sagen, forstod man i Grunden Intet af det Hele. Jeg maatte erindre, hvad Fr. Baader for flere Aar tilbage havde sagt om Proletariatet, om Misforholdet mellem de Besiddende og de Ikke-Besiddende. Jeg maatte mindes hans Ord, at vor nuværende sociale Cultur er at ligne, ikke med et Træ, der til alle Sider udbreder sine Grene, men med en Pyramide, paa hvis lille Top der befinde sig nogle faa Begunstigede, medens dens brede Basis danner en uendelig Sværm af Besiddelsesløse og Nødlidende, der ganske er overladt

til sig selv og derfor oplagt til enhver Art af Selvhjælp, fordi den hverken med Hjerte eller Mave, hverken ved Pligt eller Ære er knyttet til Forfatningen, til hvilken den forholder sig i Ligegyldighed, om ikke Had; at dette hverken kan afhjælpes ved Veldædighedsanstalter eller Politianstalter, men kun ved Retsanstalter. Ved fortsat Jagttagelse og Studium er jeg kommen til den Opfattelse, som jeg har søgt at antyde i min Ethik. Hertillands har jeg dog kun fundet ringe Gjenklang. Overhovedet har det forundret mig, at der blandt vore Politikere ikke har været Een, der praktisk har optaget denne Sag efter dens Idee og samfundsformende Consequenser. Det synes dog at være klart, at der hermed maa kunne gjøres en ny Politik, hvorved der, om end igjennem en alvorlig Kamp med Liberalismen, kan kommes ud over den nuværende Kjedsommelighed. Men hos os, hvor meget vi end have skiftet Ministerier, og hvor meget vi end tale om Høiremænd og Venstremænd, gaaer Alt i Liberalismens gamle Eensformighed, og man kjender og forstaaer Intet, uden hvad der fremkommer i Liberalismens forslidte Categorier. Maaskee en ny Revolution, et nyt 1848 er nødvendig for at bringe Menneskene til at forstaae, hvad man ikke kan bibringe dem ad Be-

tragtningens Vei. Tiden vil vise, om vi have Ret til at sige: Naar det nye 1848 oprinder, naar Liberalismen og Socialismen i fuld Bevidsthed staae kæmpende imod hinanden, da vil en ny Æra frembryde i Verdenshistorien og Samfundet ifore sig en ny Skikkelse.

Naar jeg har nævnet den religiose, den politiske og sociale Vækkelse, maa jeg dog endnu tilfoie en i særlig Forstand kirkelig Vækkelse, som dette mærkelige Aar medforte. Vi, der havde levet under det gamle Statskirkedomme, bleve vakte til at sporge, ikke blot om en ny Kirkeforfatning, men fremfor Alt om Forholdet mellem Kirke og Stat, hvorledes dette vilde stille sig i den nye Tingenes Orden. Jeg bliver her ved vort eget Land og bemærker, at den forste Cultusminister Monrad udtalede i en Omgangsskrivelse til samtlige Biskopper og det theologiske Facultet, at de stedfundne politiske Forandringer vilde komme til at udove en gjennemgribende Indflydelse paa den danske Folkekirke, og han fremsatte den Tanke, at „der bor sammenkaldes en Kirken repræsenterende Forsamling, for hvilken Forslagene til den fundamentale Ordning af Kirkens Anliggender kunde forelægges, inden derom

tages nogen endelig Beslutning". Sagen blev ogsaa forhandlet i Kjøbenhavns geistlige Convent, hvor det theologiske Facultet var indbudt. Hvor megen Paaskjønnelse Ministerens Skrivelse end maatte finde, fandt man dog heri noget Ubestemt, som man maatte ønske nærmere bestemt. Hvad det nemlig kom an paa, var ikke blot at Ordningen af Kirkens indre Anliggender blev drøftet, men fremfor Alt, at det almindelige Forhold mellem Kirke og Stat blev drøftet. Det var af stor Vigtighed, at Kirken her fik Leilighed til at udtale sig, for Rigsdagen tog endelig Bestemmelse, da mange af Rigsdagens Medlemmer sikkert vilde være aldeles uforberedte til at drøfte dette Spørgsmaal, hvis Besvarelse dog var af høi Vigtighed. Det var tilvisse af stor Betydning, om Kirke og Stat skulde vedblive at være forenede, om der ogsaa fremdeles skulde være en Statskirke, selv om man kaldte den Folkekirke, eller om Stat og Kirke, hvad Flere tilstræbte, ganske skulde adskilles og alle Religionssamfund stilles lige. Da man i Ministerens Skrivelse herover savnede Klarhed, besluttede man at forespørge og at udbede sig nærmere Forklaring. Udkastet til denne Forespørgsel, der blev tiltraadt af alle Medlemmer, var underskrevet af: Martensen, Grundtvig, Clausen. Dengang gik

Grundtvig endnu med os. Siden efter gik han sin egen Vei. Det Svar, som herpaa blev givet, var undvigende, ubestemt og svævende. Det er vel muligt, at Ministeren ikke kunde give noget bestemt Svar, fordi han selv var afhængig af Ministeriet i dets Heelhed. Saameget er vist, at en Kirken repræsenterende Forsamling til Drøftelse af det vigtige Spørgsmaal ikke kom istand. Der viste sig her et Forspil for, hvad Eftertiden skulde vise, at man i Danmark, i det som angaaer Kirkestyrelsen, ikke vilde lade Kirken selv komme til Orde. Maaskee have dog disse Forhandlinger i nogen Grad bidraget til, at den Bestemmelse blev optagen i Grundloven: Folkekirkens Forfatning ordnes ved Lov. Denne Bestemmelse har i den lange Aarrække staaet som et tomt Løfte, et uindfriet Tilsagn, der mere og mere har antaget Præget af det Visne, medens Kirken har været priisgiven til et rent verdsligt Ministerregimente, og dermed været stillet ind under en Vilkaarlighed, langt større end under Absolutismen. Den danske Folkekirke har under Liberalismen vistnok faaet et Overmaal af individuelle, tildeels kirkeopløsende Friheder; men som Institution i Samfundet har den været holdt i den uværdigste Ufrihed.

Udgivelsen af min Dogmatik.

Under Urolighederne i 1848 havde jeg et stille Arbeide, der fra den verdenshistoriske Larm førte Tanken hen til andre Egne: Correcturlæsningen af min Dogmatik, som nu var færdig til at udgives. Det traf sig saaledes, at den Første, der efterhaanden læste min Dogmatik i de reentrykte Ark, var en Dame, Digterinden Frederike Bremer, Forfatterinde til de svenske „Hverdagshistorier". Hun opholdt sig i dette Aar i Kjøbenhavn, kom oftere i mit Huus, samtalede meget med mig om religiøse Gjenstande og længtes efter Dogmatikens Bekjendtskab. Hendes Læsning deraf var mig et Beviis paa, at Bogen var saaledes skreven, at den ikke blot kunde tiltale Theologer og Lærde, men ogsaa dannede Individer af Menigheden, der havde Trang til at tænke over deres Tro og erkjendte, at hvad der i Dogmatiken forhandledes, vedkom alle Christne. Jeg mindes med

Glæde mangen Aftentime, da hun kom ind til mig paa mit Værelse og udtalede, hvad der i Værket havde grebet og opbygget hende — hun fandt, at jeg i aandelig Forstand havde opført en Domkirke —, men ogsaa fremsatte sine Tvivl og Betænkeligheder. Skjøndt hun var en religiøs Natur og i christelig Retning, var hun som saa mange af de Dannede hildet i en eensidig Humanisme, og havde Vanskeligheder ved at tilegne sig Synds- og Skyldsbevidstheden. Hun kunde ikke ret fatte Forskjellen mellem Hedenskabets store Personligheder, som en Lykurgos, Solon, Sokrates o. s. v., hvilke hun paa det Kraftigste tog i Forsvar, og de christelige Personligheder, eller hvilken Forskjel der er mellem en sand Christen og en udmærket Hedning. Vi maatte da holde en Deel Samtaler om Synd og Naade. Og altid var hun mig interessant som et Medlem af Menigheden, der søgte at fordybe sig i min Fremstilling af Troens Lærdomme. Af andre Samtaler, jeg førte med hende, angik flere den svenske Litteratur. Særligt talede jeg med hende om Geijer, der var en Ven af hende, og som var Gjenstand for min Beundring.

I det store Publicum udkom min Dogmatik i det følgende Aar 1849. Af dette Værk har jeg havt stor Glæde. I den danske Litteratur er det ud-

kommet i tre Oplag, hvad for et Værk af denne Natur ikke vil sige Lidet. Ja, i dette Aar 1883 fik jeg den Glæde at kunne udsende dette Værk, der nu er mere end en Menneskealder gammelt, i fjerde Oplag. I Tydskland udkom det, saavidt jeg husker, i syv Oplag; og det fortjener at fremhæves, at det nationale Fjendskab aldeles ikke forhindrede, at det strax i Tydskland fandt en god og sympathetisk Modtagelse. Det er desuden oversat paa Svensk, paa Engelsk og Fransk og udbredt i den hele protestantiske Christenhed. Paa flere Steder er der holdt Forelæsninger over det, endogsaa i Athen indenfor den græske Kirkes Omraade. Ligeledes er det mig meddeelt, at der skal være holdt Forelæsninger over det i Rom i Propaganden, vistnok for at gjendrive det, men hvorved man jo netop lagde sin Agtelse for Dagen. Det ligger i Sagens Natur, at et saadant Værk, selv indenfor Protestantismens Omraade, ikke vil kunne undgaae Modsigelse; thi hvorledes skulde der kunne vindes en fuld Enighed om disse uudtømmelige Spørgsmaal? Men selv naar Modsigelsen fremkom, var den forenet med Velvillie og Anerkjendelse. I Særdeleshed vil jeg fremhæve, at denne Dogmatik efter saa mange Aars Forløb endnu er medoptagen i de theologiske Forhandlinger, endnu

har Nærværelse, hvilket viser, at den ikke blot er kommen levende til Verden, men ogsaa at den under Omskiftelsen har bevaret sin Livskraft.

Kun paa eet Sted blev den Gjenstand for et fjendtligt, ja voldsomt Angreb — i mit eget Fædreland. Ganske kort efter at den var udkommen, udgav Prof. Rasmus Nielsen et polemisk Skrift: „Mag. S. Kierkegaards „Johannes Climacus“ og Dr. H. Martensens christelige Dogmatik, en undersøgende Anmeldelse“ (1849). Det maatte overraske mig, da Rasmus Nielsen fra først af havde stillet sig venligt og sympathetisk, ja venskabeligt til mig. Jeg havde glædet mig ved i ham at have en genial Medarbeider, der med mig vilde virke for den samme Sag. Flere Partier af min Dogmatik havde jeg meddeelt ham og de havde hans fulde Bifald. Nu erklærede han den hele Dogmatik for et aldeles forfeilet Product. Jeg skulde ganske have misforstaaet baade Troens og Erkjendelsens Problem. Det Hele skulde hos mig beroe paa et stort Feilsyn, og han vilde nu give mig det rette Syn paa Problemet. Sagen er, at han selv havde opgivet sit tidligere Standpunct, idet hans letbevægelige Aand var bleven overvældet af Søren Kierkegaard, som dengang var fremkommen med sine Productioner. I den Grad var han betagen af Kierke-

gaard, at han i sin Ruus ikke engang laante sine Ideer hos Kierkegaard selv, der jo vistnok kun sjeldent viste sit sande Ansigt, men fra en af hans Masker, i Pseudonymen J. Climacus. Saa stor var Afhængigheden, at han ikke engang havde forsøgt at omsætte denne Maskes Ord, der vare udtalede i en humoristisk og i en spottende Vittigheds Form, i et docerende Foredrag, men umiddelbart optog dem og behandlede dem som dogmatiske Sætninger. Mod mig søgte han at gjøre gjældende, at Christendommen paa ingen Maade vil være Gjenstand for objectiv Viden, at den høieste Sandhed er Paradoxet, at det Absurde er det Eneste, der lader sig troe, og at vi kun kunne troe i Kraft af det Absurde; at Troen er Inderlighedens uendelige Lidenskab, at den Troende kun har Gud i Kraft af Inderlighedens uendelige Lidenskab, og andre Paastande af denne Art, der ere velbekjendte fra den Kierkegaardske Litteratur, men om hvilke jeg maatte finde, at jeg ikke havde Brug for dem.

Jeg skrev meget snart et Modskrift: „Dogmatiske Oplysninger", hvori jeg søgte at oplyse hans Misforstaaelser og at klare mit eget Standpunct. Imidlertid fortsatte han sine Angreb, og der kan med Rette siges, at min Dogmatik i en lang Aarrække,

om end i en særegen Betydning, har været hans „kjære og stadige Tanke", thi uafladeligt er han vedbleven at forfølge den og dens Forfatter, snart i Tale fra Kathedret og snart i Skrift; saagodt som i alle hans Skrifter er Dogmatiken blevet trukken ind. Og denne Forfølgelse blev ikke afbrudt ved Omskiftelserne i hans egne Standpunkter. Thi skjøndt han var ubetinget hengiven til S. Kierkegaard, var dette dog ikke til Hinder for, at han nogen Tid derefter meente at kunne sammensmelte det Kierkegaardske med Grundtvigianismen. Hvorhen han derefter er kommen, veed jeg ikke, da jeg alt i længere Tid har ophørt at følge hans Bane. Kun troer jeg neppe at feile ved at antage, at han vedvarende vil, at al Theologie skal bort, fordi den er et storartet Aandsbedrag, og at han selv vil grunde eller vil have grundet en ny Philosophie, i hvilken Tro og Viden ere absolut uens-artede Principer, der godt kunne bestaae tilsammen i den samme Bevidsthed, ved hvilken nye Philosophie alle Vanskeligheder skulle blive løste. For imidlertid at holde mig til det Visse, mit eget Forhold til ham, saa kan jeg, da vort personlige Forhold ganske blev afbrudt, indskrænke mig til Litteraturen og henvise deels til de nævnte dogmatiske Oplysninger,

deels til et flere Aar derefter udgivet Skrift om Tro og Viden, hvortil jeg fandt mig foranlediget, da han gjennem et langt Tidsrum havde fortsat sin Forfølgelse. Noget af det Sidste, jeg har læst af ham, er uden Tvivl hans Religionsphilosophie. Men her, hvor jeg til min Forundring kun fandt en speculativ Theologie paa anden Haand, med Efterklange af min egen Dogmatik, har jeg virkelig ikke kunnet finde nogensomhelst ny Løsning af Vanskelighederne.

I hiin første Periode af Angrebet stod S. Kierkegaard bagved det Hele som den inspirerende Aand. Hans Forhold til mig havde i Begyndelsen været venligt, men antog mere og mere en fjendtlig Charakteer. Hvad der hertil bevægede ham, var deels Forskjelligheden i vor Retning, deels den Anerkjendelse, jeg nød hos de Studerende og hos Publicum, hvori han, hvorpaa han ikke lagde Dølgsmaal, saae en utilbørlig Overvurdering. S. Kierkegaard havde i sit Naturel en Tilbøielighed til at dadle, nedrive og nedsætte — noget Mephistofelesagtigt, noget med Loke = Naturen beslægtet. Jeg blev nu udseet til at være Gjenstanden for hans Angreb, og paa alle Maader søgte han at nedsætte mig, mine Evner og mine Arbeider, at tilintetgjøre og udslukke enhver Virkning, der udgik fra mig. Directe

angreb han mig aldeles ikke. Vel vare der i hans Skrifter mangehaande polemiske og satiriske Udfald mod Speculationen, hvoraf jeg kunde tage mig min Deel. Men ligefrem og i aaben Kamp angreb han mig ikke. Jeg antager ogsaa, at han havde været uskikket til i Theologie at optage en videnskabelig Kamp, da han kun var skikket til at stride i halvpoetiske, humoristiske Sammenhænge, hvor han kunde betjene sig af et spillende og flankerende Foredrag. Det docerende, dogmatiske Foredrag laae ikke for ham, hvorfor han ogsaa idelig polemiserer mod „Docenterne", der ere ham forhadte. Hans Dannelse forbød ham at levere et Sidestykke til Rasmus Nielsens plumpe Angreb. Men hans Angreb foregik i de mange Samtaler, han holdt med en Uendelighed af Mennesker paa Gaden, hvor han gik omkring som en Mephistofeles og udstrøede sin fjendtlige Sæd. Dog viste han sig aldrig for mig selv som min Fjende, var altid venlig imod mig og søgte altid mine Samtaler paa Gaden. Her var jeg dog stram og tilbageholdende, da jeg ikke yndede at indlade mig med En, om hvem jeg vidste, at han allevegne gik experimenterende tilværks, medens han selv var indesluttet og skjulte sin inderste Mening. I sine Samtaler bragte han ikke sjeldent sine egne Værker

paa Bane, hvorpaa jeg ikke indlod mig, tillige af den Grund, at jeg, som jeg udtrykte det i mine dogmatiske Oplysninger, kun havde et fragmentarisk Kjendskab til denne vidtløftige Litteratur. Hovedsagen kjendte jeg vistnok og vidste, hvad det Hele gik ud paa. Men jeg var fordybet i mit eget Arbeide, forfulgte mine egne Formaal, hvortil jeg følte mig kaldet, og kunde ikke splitte min Tid paa det fremmede Arbeide; medens han i Grunden krævede, at man skulde henlægge sine egne Arbeider, lade alt Ens Eget hvile, for udelukkende at fordybe sig i hans nye Viisdom.

Det er vel muligt, at hans Fjendskab havde kunnet formildes, dersom jeg havde ydet ham en større Anerkjendelse. Han kom engang til mig i mit Hjem og ønskede at forelæse mig Noget af hans Afhandling om Begrebet Ironie, saavidt jeg husker, en Polemik mod Friedrich Schlegels eensidig æsthetiske Livsanskuelse. Jeg lod ham læse, men udtalede kun en temmelig kjølig Anerkjendelse, hvortil vistnok meget bidrog, at hans Sprog og Stiil med den utaalelige Brede og de mange, trættende Gjentagelser, de uendelig lange Perioder og de sogte og maniererede Udtryk var mig ubehagelig, som det vedvarende har forstyrret mig i Læsningen af hans Værker. Men han synes ikke at

have glemt mig, at jeg ikke viste en større Begeistring for hans opus. Og dog er det meget muligt, at jeg feiler, naar jeg antager, at en større Anerkjendelse fra min Side havde kunnet formindske hans Fjendskab. Thi hans Prætensioner vare ubegrændsede og hans Fordringer saare vanskelige at tilfredsstille, naar man ikke vilde gjøre sig til en blind Beundrer og Eftersnakker, hvad nogle af vore Litterater unegtelig have gjort. Thi han prætenderede ikke blot det Utrolige, at være en af Verdens største Tænkere, maaskee den største, men ogsaa — og det uagtet han manglede al Umiddelbarhed og var blot og bar Reflexion — en af de største Digtere. For mig var han hverken det Ene eller det Andet. For mig var han kun en Humorist, der har Elementer baade af Digteren og Tænkeren, hvorigjennem han udvikler sin Humor, der hos Kierkegaard har en pessimistisk Characteer — den fuldkomne Modsætning til Jean Paul, hos hvem Alt er Optimisme og Kjærlighed. Men ogsaa Humoristen kan tilvisse have sin Storhed, og det er meget langt fra, at jeg vil negte det Sublime, de mange baade dybsindige og skarpsindige Aperçus, der findes i hans Skrifter. Heller ikke maa oversees, at bagved det Altsammen ligger hos ham det Religiøse, og at han efter sin inderste Betydning er religiøs For-

fatter, hvorom hans opbyggelige Taler afgive Vidnesbyrd. Den Grundtanke, for hvilken han kæmper, er som bekjendt Individualismen eller den Enkelte og den Enkeltes Forhold til Gud. Han har i religiøs Henseende taget Tilløb, der fortjene al Opmærksomhed, men desværre have disse Tilløb tabt sig i Eensidighed og Sygelighed, i Halvsandheder og falske Paradoxer. Snart viste det sig, at den Enkelte ganske blev løsreven fra Samfundet, at den christelige Fordring om Selvfornegtelse og Afdøen fra Verden saaledes blev fremstillet, at det religiøse Ideal, der blev foreholdt os, kun blev en Caricatur af det Hellige. Det vilde føre for vidt, her at gaae nærmere ind i dette, og jeg maa henvise til de udførlige Udviklinger, jeg om hans Standpunct har givet i min Ethik. Naar der i sin Tid er klaget over, at jeg ikke tilstrækkeligt havde taget Notits af ham og indladt mig paa, hvad han havde givet, troer jeg, at der nu ikke mere vil kunne klages derover. Men meget maa det forundre mig, at der blandt hans Tilhængere — dersom saadanne endnu findes — ikke har været Nogen, der har gjort mig eller sin Mester den Ære at modsige mig eller at underkaste mine Paastande en Prøvelse.

Seer jeg tilbage paa de mange Samtaler, kortere eller længere, jeg har ført med ham, som oftest paa Gaden eller paa Volden, og for hvilke jeg ikke ganske kunde unddrage mig, naar jeg ikke vilde afbryde ethvert socialt Forhold, da vare de i det Hele ubetydelige og uden Gehalt, fordi de vare prægede af en vis Stramhed og Tilbageholdenhed, der forhindrede den hjertelige Udtalelse. Kun naar vi talede om Mynster, kunde der komme noget hjerteligt frem. Thi for ham var Kierkegaard virkelig begeistret, og jeg troer, at hans Kjærlighed til ham til en Tid har været oprigtig. Af de andre Samtaler vil jeg her dog mindes en enkelt, fordi der deri var Noget af et Indhold, og tillige fordi der i denne syntes at vise sig et Glimt af Noget, som kunde ligne en Tilnærmelse.

Det var en Søndag Eftermiddag, at jeg spadserede ud ad Christianshavn til. Her mødte jeg S. Kierkegaard og kunde ikke undgaae hans Samtale. Vi spadserede da sammen op ad Christianshavns Vold, hvor vi længe talede om dansk Litteratur, „Corsaren“ og vor Litteraturs elendige Tilstande, hvortil han ofte kom tilbage og som kun lidet interesserede mig. Vi gik tilbage gjennem Byen og

standsede først paa Østergade, hvor jeg gik op i Athenæum. Men han gik op med og vi satte os ned. Og her — det kom saa at sige af sig selv — begyndte der en Samtale om min Strid med Rasmus Nielsen. Jeg udtalede uden Forbehold min Indignation over det Forkastelige i R. Nielsens Færd, navnlig over det aldeles Skjæve, Forfeilede og Utilbørlige i, at han havde benyttet Kierkegaards Johannes Climacus, og af dette Værk ganske umiddelbart og raat havde uddraget Sætninger, hvilke han uden videre havde givet dogmatisk Betydning og Anvendelse. Kierkegaard modsagde Intet, ja ikke et Ord af dette og lagde i det Hele ikke i fjerneste Maade an paa at forsvare R. Nielsen. Derimod dadlede han enkelte Udtryk i Fortalen til min Dogmatik, som han meente jeg helst burde have udeladt. Og da sagde han i Samtalens Løb: „Vor Differens (Kierkegaards og min) er en Differens indenfor det Christelige.“ Heri laae der aabenbart Noget, der lignede en Tilnærmelse. Thi en Differens indenfor det Christelige maa kunne udjævnes, og var Differensen indenfor det Christelige, kunde hans Opposition imod mig jo ikke være absolut. Jeg søgte at faae en nærmere Udvikling, og han forklarede da, at man efter hans Anskuelse ikke burde søge at virke ved den paulinske

Modsætning mellem Synd og Naade, for hvis Tilegnelse de Fleste endnu ikke vare modne, men at man derimod skulde søge at virke ved en grundig Benyttelse af Jacobs Brev, da man derved bedst vilde blive istand til i Sjælene at pløie op, hvad der skulde pløies op, for at de kunde blive modtagelige for høiere Indvirkninger. Dette lod sig jo høre, selv om man skulde mene, at det Samme vilde kunne naaes ved rettelig at benytte Pauli Lære om Loven, hvorom jeg dog nu ikke vilde disputere; thi skulde der her disputeres, vilde der vistnok være Andet og Mere at disputere om end dette. Ved denne Modsætning kom man ikke synderligt ind i Differensen, der laae langt dybere. Denne Time havde dog maaskee kunnet føre videre, dersom den af mig var bleven nyttet, det vil sige: dersom det virkelig havde ligget mig paa Hjerte, at komme ham nærmere. Men hans experimenterende og indesluttede Væsen, der forekom mig nødvendigt at maatte medføre Faren for en indre Usandhed i Charakteren, var mig i den Grad imod, at jeg ikke kunde føle Trang til et nærmere Forhold. Den Skygge af Tilnærmelse, hvis den kan kaldes saaledes, som jeg nylig har omtalt, var saa svag, at deraf intet videre kunde sluttes, og hans Forklaring af vor Differens

var jo ligeledes meget svag. Jeg kunde ikke fatte Tillid til ham og maatte fastholde den Anskuelse, at Enhver af os maatte seile sin egen So. Ved Biskop Mynsters Død viste det sig ogsaa, hvilke Aander der i ham havde vundet Raaderum. Hans personlige Forhold til Mynster er mig ikke saaledes bekjendt, at jeg kan tale derom. Men det kan ikke betvivles, at der maa være indtraadt et Tidspunct, da Mynster, som længe havde holdt paa ham, maa have viist Kulde og Misfornøielse med hans Productioner, og at hans Kjærlighed da har forvandlet sig til Had.

Samtidig med disse theologiske og kirkelige Stridigheder rørte sig de store politiske Stridigheder saavel som Krigen. Ikke længe efter Krigens Begyndelse skrev jeg mit Sendebrev til Superintendent Nielsen i Hertugdømmerne. Han havde offentligt opfordret mig til at udtale min Anskuelse, og jeg udtalede uforbeholdent min Opfattelse af den slesvigholstenske Geistligheds Holdning i denne Sag, der satte os alle i saa stor Bevægelse, men som maatte indeholde Opfordringen til at gaae tilbage til de faste og ubevægelige ethiske Synspuncter. Om Sagen selv skal jeg her ikke videre tale. Jeg skal kun bemærke, at jeg ogsaa her gjorde den Erfaring, at Menneskene, især i politiske Materier, mere lade sig

bestemme af Villie og Sympathie end af Tanker og Grunde. Her hjemme blev mit Skrift ubetinget berommet, endogsaa af de national-liberale Blade, der ellers vare mine Modstandere. I Hertugdommerne og i Tydskland blev det ubetinget fordomt, naar undtages ganske enkelte Stemmer som Hengstenbergs og, saa vidt jeg husker, Stahls, der havde et Ord for mig. Nielsen var en Slægtning af mig, og for faa Aar siden modtog jeg et Brev fra ham, hvori han søgte en Gjenoprettelse af vort Forhold, hvilket fra min Side blev besvaret med Imødekommen. Politiske Forvildelser bør ikke bedømmes saa strengt som andre, fordi Dommekraften i saa høi Grad tager Skade ved Partivæsen, selv hos begavede Mænd, ja stundom ganske forstyrres. Nielsen var en Mand, hvis Charakteer havde mange udmærkede Egenskaber, en fortrinlig Prædikant og en dygtig Theolog. I dette Aar er han død i en høi Alder i Oldenburg, hvor han i flere Aar havde været hos Storhertugen og forestaaet Kirkevæsenet.

Bispestolen i Slesvig.

Skjøndt dette Skrift ikke skal indeholde Confessioner, nødes jeg dog nu til at bekjende og anklage mig for en Inconseqvens i min Handlemaade, som jeg ikke troer, er almindelig hos mig. Embedet som Generalsuperintendent eller, som det nu skulde kaldes, som Biskop i Slesvig var vacant, og Grev Carl Moltke, der var mig meget velsindet, ønskede, at jeg skulde overtage dette Embede, idet han tillige lagde megen Vægt paa, at jeg var født Slesviger. Selv var jeg ikke stemt for at forlade min Stilling i Danmark, og Mynster fraraadede det, men mange Stemmer forenede sig med Moltkes. Man foreholdt mig det som en Pligt mod Fædrelandet, under Forholdenes og Tidernes Vanskelighed at yde den Hjælp, man formaaede, og omsider gav jeg efter, idet jeg troede at burde bringe det Offer at gaae til Slesvig, hvor jeg skulde residere i min

Fødeby Flensborg. Dagen var allerede fastsat, paa hvilken jeg med et Par andre Mænd, der vare udnævnte til Biskopper i Kongeriget, af Mynster skulde indvies. Men ganske kort før Indvielsesdagen, midt om Natten, paakom der mig en Anfægtelse, som jeg kun sjeldent har kjendt den. Det var som om en indre Stemme sagde mig, at jeg ikke kunde og ikke turde modtage dette Embede, at jeg ikke vilde være Forholdene voxen, og at der i disse Forhold og i de Foranstaltninger, som den daraadende nationalliberale Politik havde indført i Slesvig, var det, som ikke vilde stemme med mine Overbeviisninger og vilde bringe mig i Modsigelse med mig selv. Jeg havde oftere tilforn sagt mig dette, men viist det tilbage, men nu ligesom vaagnede det paany med forøget Styrke. Jeg havde for ikke længe siden hørt en Tale af Mynster ved en Præstevielse over dette Ord: Alt hvad I gjøre, det gjører af Hjertet. Og jeg maatte sige mig selv med dyb Smerte: Du kan ikke gjøre dette af Hjertet. I min Nød vækkede jeg min Hustru og forklarede hende min Tilstand; og min trofaste Hustru raadede mig at gjøre Ende paa det Hele ved at bede Moltke om at give mig mit Løvte tilbage. Dette gjorde jeg. Om Morgenen skrev jeg til Moltke saavelsom til Mynster. Fra Moltke fik

jeg et meget smukt Brev, havde ogsaa sidenefter mundtlige Samtaler med ham, og Mynster kom til mig om Aftenen og trøstede mig kjærligt. Jeg blev da hvor jeg var og fornyede hos mig selv mit Løfte om Troskab i den Stilling, hvor jeg kunde gjøre Alt, hvad der skulde gjøres, af Hjertet. Tillige blev jeg ved den hele Begivenhed bestyrket i, hvad jeg forøvrigt kunde og burde vide, at man ikke af andre Mennesker skal lade sig overtale til vigtige Beslutninger eller med andre Ord: at man ikke skal indlade sig paa et ydre Kald, naar det indre Kald ikke dermed forener sig. Selv en Paaberaabelse af Pligterne mod Fædrelandet bør her ikke være tilstrækkelig. Thi hvad hjælper det at ville opfylde Pligter mod Fædrelandet, naar disse Pligter blive slet opfyldte; som vi have seet det hos saa Mange, der af Andre eller af sig selv have ladet sig indbilde, at de burde tjene deres Fædreland ved at gaae ind i en politisk Virksomhed, f. Ex. overtage et Ministerium, og som dog kun ydede Fædrelandet en daarlig Tjeneste. Det er især i de politiske Bevægelsers Tider, i hvilke saadanne paatrængende Opfordringer udgaae. Men man tjener sit Fædreland bedst ved at tjene med den Gave, man virkelig har, og med den Virksomhed, hvortil man indvortes er kaldet.

I 1853 gjorde jeg en Reise i Slesvig og fik her den Overbeviisning bestyrket, at jeg ikke af Hjertet vilde have kunnet udføre det omhandlede Embede, ikke af Hjertet havde kunnet tjene under dette régime og medvirke til at udføre dets Foranstaltninger. Jeg sigter herved i Særdeleshed til den nærmere Anskuelse, jeg fik af Sprogrescriptet af 1851, hvilket Rescript jeg nu lærte at kjende i dets levende Anvendelse. Jeg behøver her en noget udførligere Udtalelse om de slesvigske Sprogforhold. Det har ofte ligget mig paa Hjerte, herom at udtale mig, men en passende Leilighed har manglet. Nu griber jeg den. Vistnok kan der i en vis Betydning siges, at det nu er alt for sildigt at tale om Slesvig. Dog kan det ikke være os ligegyldigt, hvilken historisk Dom der maa dømmes over Fortidens Handlinger, især naar vore egne Handlinger deri ere indflettede.

Skjøndt jeg tidligt havde vænnet mig til at betragte Slesvig som Broen mellem Scandinavien og Tydskland, hvor Dansk og Tydsk, Tydsk og Dansk mødtes og blandedes, og at dette saaledes maatte og burde være, hvorfor jeg heller ikke nogensinde har været stemt for en Deling af Slesvig: har jeg dog altid, hvilket vil findes naturligt, havt en Forkjærlighed for det danske Element i Slesvig. Denne Forkjærlighed stammede fra min

Fader og blev naturligviis foroget og styrket, da jeg selv allerede i min Barndom blev omplantet og opvoxede i dansk Jordbund, hvor jeg i Aand og Hjerte blev dansk. Det smertede mig som mange Danske at see, at det Hoitydske var blevet den dannede Classes Sprog i hele Hertugdommet, hvilket grundede sig i, at der ingen Foranstaltninger vare trufne til at udbrede dansk Cultur, hvorfor det danske Sprog, skjøndt det var tilstede og paa mange Steder var Folkesprog, vedblev at staae paa et lavt Trin. Det var min Overbeviisning, at kun naar en dansk Culturstromning kunde ledes ind i Slesvig, vilde det Danske kunne hævde sin rette og værdige Plads ved Siden af det Tydske, der befrugtedes ved den Culturstromning, der sydfra indstrommede, og kun da kunde Slesvig vinde sin rette Eiendommelighed som det dansk-tydske eller tydsk-danske Land. Et enkelt Punct, som jeg meente vilde være af stor Betydning, var Præstestandens Dannelse. Jeg havde ofte med Beklagelse seet, at paa Steder, hvor Kirke- og Skolesproget i Slesvig var dansk og aldrig havde været tydsk, bleve Præster ansatte, der kun havde tydsk Dannelse ved Kiels Universitet, og som oftest aldeles ikke vare det danske Sprog mægtige og talede det

ureent og feilfuldt. Og selv om nogle af dem havde en taalelig Færdighed i Sproget, manglede de dog den egentlig danske Dannelse, fordi de vare ubekjendte med den danske Litteratur, saa at der ikke fra dem kunde udgaae nogen befrugtende Virkning til Danskhedens Udbredelse og Udvikling. Vistnok maa erkjendes, at det hører til Christian den Ottendes Fortjenester, at han havde Blik, og vi kunne tilføie, et varmt Hjerte for denne Sag. Det var ham i høi Grad magtpaaliggende, ved Embedsbesættelser i danske Sogne ikke at indsætte andre Præster end saadanne, der vare det danske Sprog mægtige. Men det forekom mig, at der maatte træffes en almindelig Foranstaltning, som bestod deri, at Candidater, der skulde indsættes i de danske Embeder i Slesvig, skulde have tilbragt nogen Tid ved Kjøbenhavns Universitet, hvor de burde underkaste sig Embedsexamen. Denne Tanke optog mig meget, og for denne arbeidede jeg saa godt jeg kunde. Jeg talede oftere med J. L. Heiberg om denne Sag, om hvilken han i det Væsentlige havde samme Mening som jeg. Han skrev dengang en fortræffelig Afhandling: „Dansk og Tydsk", der findes aftrykt i hans prosaiske Skrifter (10de Bind). Med sædvanlig Klarhed siger han her: „Kun den, som

har modtaget Culturen i et vist Sprog, kan igjen meddele den i det samme; han maa have lært at tænke og føle i det Sprog, hvorigjennem han vil virke paa andres Tanke og Følelse. Den nationale Cultur maa bane sig Vei ind i hans Inderste, maa saa at sige have støbt ham i sin eiendommelige Form, og gjennem det nationale Sprog maa han have tilegnet sig denne bestemte Jordbunds Frugter og have drukket af dens Kildevæld. En dansk Prædikant, der aldrig har hørt Mynster, en dansk Studerende, der hverken kjender Holberg eller Baggesen eller Oehlenschlæger, han er slet ikke Dansk, om han end har erhvervet sig nok saa megen Færdighed i Sproget. Den rette Færdighed, selv heri, vil dog mangle ham; den vil blive stereotypisk, aldrig levende, fordi han uden Kundskab til Litteraturen, uden foregaaende Samliv med Danske, uden at have erfaret deres Nationalitet og uden at kunne sympathisere med den, savner Kilden til Fornyelse. Især paa Landet ere Præsterne jo ofte Culturens vigtigste og ofte eneste Organer; det er derfor især de geistlige Embeder, som burde gjøres afhængige af Candidaternes danske Cultur, nagtet det Samme, om end med visse Reservationer, ogsaa finder Anvendelse paa de andre Faculteter.“ Netop dette var ogsaa min Mening.

Jeg har her angivet et Hovedsynspunct i min Betragtning af de slesvigske Sprogforhold. I Almindelighed var det min Anskuelse, at det Danske, hvor det fandtes i Slesvig, som det Oprindelige burde bevares, skjærmes og fredes, at den danske Tradition burde holdes levende, hvad kun var muligt ved en Udvikling og ved fortsat Paavirkning af den almindelige danske Cultur. Sprogrescriptet af 1851 derimod, hvortil jeg nu vender mig, vilde ikke blot bevare Dansken i Kirke og Skole, hvor den var, men ogsaa udstrække og udvide dens Herredomme. Der vare mange Menigheder i Slesvig, navnlig i Angeln, hvor Folkesproget var dansk, medens Kirke- og Skolesproget var tydsk. Man gik ud fra den Sætning, at hvor Folkesproget er dansk, bør ogsaa Kirke- og Skolesprog være det, og man indførte nu brat og pludseligt paa enkelte Steder udelukkende, paa de fleste Steder afvexlende dansk Gudstjeneste. Her i Danmark vare der Flere, der betragtede dette som en Tilbageerobring, idet de troede, at det Tydske i Gudstjenesten havde fortrængt det Danske. Men det forholdt sig ikke saaledes; thi siden Reformationen havde Gudstjenesten saavelsom Skoleunderviisningen paa disse Steder været tydsk, og Dansk var her

ingensinde blevet afskaffet. Vistnok paastaaes, at en Generalsuperintendent Klotz i det syttende Aarhundrede (under Christian den Fjerde og Frederik den Tredie) paa mange Steder afskaffede det Danske og indførte Tydsk. Men det er oplyst, at hvad han afskaffede var ikke Dansk, men Plattydsk, hvilket han afløste med Hoitydsk. Reformationen begyndte ikke med Dansk, men med Plattydsk, hvorfor ogsaa Christian den Tredies Kirkeordinans for Slesvig-Holsteen er affattet i det plattydske Sprog. Og selv om det, han afskaffede, havde været Dansk, saa vilde dette nu være uden praktisk Betydning, efterdi man da i ethvert Tilfælde paa disse Steder vilde have havt tydsk Gudstjeneste i 200 Aar. Og denne Gudstjeneste var paa ingen Maade, som Nogle meente i Kjøbenhavn, bleven indført af nyere slesvig-holsteenske Embedsmænd og andre Agitatorer, fra hvilke Dansken skulde tilbageerobres. Selve Sprogrescriptet vilde være en Udførelse af nogle ældre Rescripter, som Frederik den Sjette havde udgivet i 1810 og 1811, og som sigtede til Danskhedens Befæstelse og Udbredelse i Hertugdømmerne. Men hvad disse Rescripter angaaer, maa bemærkes, at det ikke var sagt, om det, de tilsigtede, skulde udføres strax og brat, eller efterhaanden og med Lempe; ligesom det ogsaa maa bemærkes, at

Frederik den Sjette meget snart forandrede sine Tanker paa Grund af indtraadte politiske Forhold og ikke ønskede disse Reformer udførte for Tiden *). Men hvorledes det nu end monne forholde sig med disse gamle Reskripter, paa hvilke man beraabte sig, saa er jo Hovedspørgsmaalet dette, om den Forandring, der i et stort Antal Menigheder foregik ved Sprogreskriptet af 1851, ikke blot har været til den danske Nationalitets Triumph, der foresvævede de Fleste som Maalet, men til det kirkelige og christelige Livs Fremme, til disse Menigheders sande Gavn, Glæde og Opbyggelse; om denne vigtige Forandring i Gudstjenesten er bleven indført paa en værdig, i Sandhed kirkelig Maade, hvortil hører, at den er bleven udført i Overeensstemmelse med de paagjældende Menigheders Ønske. Thi det er en ældgammel Erkjendelse, at liturgiske Forandringer eller Forandring i Gudstjenestens Indretning og Former ikke bør foregaae uden Menighedens Samtykke.

Og her troer jeg nu, at der fra dansk Side er begaaet en meget stor Feil. Vistnok antager jeg, at

*) A. S. Ørsted: „Af mit Livs og min Tids Historie". 2det B., 331 ff.

denne Feil væsentlig grundede sig i Utaalmodighed. Utaalmodighed og Hidsighed er et Særpræg for vore Foretagender i hine Aar. Saaledes blev jo vor politiske Forfatning given, medens Hertugdømmerne endnu vare i Oprørets Forstyrrelse og ikke kunde tages med til den nye Bygning, hvad vistnok var en Feil af den værste Art, da man her tilsidesatte Hensynet til Monarchiet som saadant, og anticiperede sine Udsondrings-Ideer. Og nu viste sig atter Utaalmodigheden og Hidsigheden, idet man pludseligt og paa een Gang vilde udføre, hvad der maatte have været Frugten af en længere Tids Arbeide. Det er ganske vist, at hvor Folkesproget er dansk, der bør Kirkesproget ogsaa være dansk. Ingen Sætning kan være mere soleklar end denne, og dog passede den ikke paa Virkeligheden. Man overſaae ganske, at det tydske Kirkesprog paa disse Steder havde bestaaet i flere hundrede Aar. Kunde dette nu pludseligt afskaffes, selv om man indskrænkede sig til at lade dansk og tydsk Gudstjeneste afvexle? Man overſaae ligeledes i Overfladiskhed, at det danske Sprog, som det levede i disse Menigheder, vistnok var Folkesprog, men ved Mangel af Pleie var bleven raat, fattigt og udannet, berøvet Aandelighedens Charakteer. Det indeholdt kun Hverdagsudtryk for det, som hørte til det

daglige, det lavere og sandselige Liv, men manglede ganske Udtryk for de høiere aandelige Forestillinger. Disse havde Menighederne kun i det tydske Sprog, af Luthers Bibel, af den tydske Psalmebog, den tydske Katechismus. Saa gjennemtrængte vare de deraf, at naar man i en dansk Samtale med dem kom ind paa det Religiøse, citerede de deres tydske Skriftsteder eller tydske Psalmevers, og anførte i det Hele de religiøse Forestillinger i det tydske Sprog, f. Ex.: Dette have vi jo i vort Vater unser, eller: Paa Søndag vil jeg gaae til det hellige Abendmahl. Syge og Døende maatte altid berettes i det tydske Sprog, og her at anvende det danske Sprog var saa godt som umuligt. Med eet Ord: Tydsk var det hellige Sprog, og hvor det fremtraadte i Religionens Tjeneste, havde det Religionens hele Ærværdighed. Hvad her var at gjøre var, at føre det danske Sprog tilbage til den Aandelighed, det havde tabt i Tidernes Løb, og hvortil selve Reformationen havde bidraget. Og dette kunde kun skee derved, at Dansk, om end med behørig Begrændsning og Hensyntagen til det tydske Element, indførtes i Skolen, at Befolkningen blev bekjendt med den danske Bibel og de danske Psalmer, at i det Hele dansk Oplysning og dansk Litteratur blev udbredt. Havde dette været forsøgt,

vilde det have viist sig, om Menighederne fattede Lyst til ogsaa at faae Gudstjenesten paa Dansk. Men vistnok burde dette skee frivilligt, det Modsatte, en blot verdslig Tvangsforanstaltning, er uforsvarligt.

Og just fordi den danske Gudstjeneste blev paatrængt Menighederne ved en blot verdslig Regjeringsforanstaltning, tvertimod Menighedernes eget Ønske og uden at nogen Raadførsel med sagkyndige, geistlige Mænd havde fundet Sted, just derfor blev den modtagen med saa stor Forbittrelse. Man klagede over, at idet man røvede dem deres Kirkesprog, røvede man dem deres Religion, og at den hele Foranstaltning var til Forstyrrelse for det kirkelige og christelige Liv, en Ødelæggelsens Vederstyggelighed. De mange danske Præster, vi havde sendt til Slesvig istedenfor de fordrevne Præster, der havde deeltaget i Oprøret, bleve væsentligt kun opfattede som Redskaber for en dansk Propaganda, som den danske Regjerings og det nationalliberale Parties Organer, som blot politiske Partiemænd, medens deres Stilling som Evangeliets Forkyndere ganske blev tilbagetrængt. Alt antog den politiske Farve, det politiske Røre blev ved Sprogrescriptet end mere bragt i Forvirring, og Lidenskaberne kom i et nyt Oprør. Jeg bivaanede enkelte af disse Gudstjenester, men kun til liden Op-

byggelse. For Prædiken sang vi vore tydske Psalmer, derpaa blev der holdt en dansk Prædiken, der blev hørt med Uvillie. Efter Prædiken sang vi atter en tydsk Psalme.

I private Samtaler med danske Venner, deriblandt flere Præster, udtalede jeg mig om denne Foranstaltning og Nodvendigheden af dens Ophævelse, naar ikke det Hele skulde ende i Forskrækkelse. Men jeg fandt kun tillukkede Øren og den mig velbekjendte nationale Lidenskabelighed og Sorgløshed *). Jeg talede ogsaa med Grev Carl Moltke om Sagen. Han var i Grunden enig med mig, yttrede, at han for sin Deel aldrig vilde have truffet en Bestemmelse som den paatalte, men at der nu paa Grund af Forholdene og Omstændighederne deri ikke kunde foregaae nogen Forandring, hvilket han naturligviis maatte vide bedre end jeg. Af Moltke havde jeg det bestemte Indtryk, at han vel ikke havde Sympathie for

*) Naar F. Hammerich i sit Levnet (S. 149) beretter, at jeg i min Dom over slesvigske Sprogforhold var stærkt paavirket af Provst Nielsen i Slesvig og af min Familie i Flensborg, maa jeg modsige dette som en aldeles falsk Beretning. Der er ikke Fnug af Sandhed deri. Naar man ikke veed bedre Besked, burde man afholde sig fra at meddele Sligt i Memoirer, bestemte til at udgives efter Ens Død.

Sprogrescriptet, men at han holdt strengt over den bestaaende Ret. Skjøndt jeg kun havde yttret mig aldeles privat, hverken havde holdt noget offentligt Møde eller ladet Noget trykke i denne Sag, sendtes der dog til de kjøbenhavnske Blade en Mængde Breve fra Slesvig — uden Tvivl fra Venner iblandt Præsterne, der anklagede mig som en Modstander af den danske Sag. De kjøbenhavnske Blade, særlig „Fædrelandet“ og „Dagbladet“, optoge Klagen paa egen Haand og bragte en Række Artikler, der sigtede til at bringe mig i Vanrygte. Paa nogen Prøvelse af mine Paastande, hvilke man kun halvveis kjendte, indlod man sig ikke. Hertil kommer, at de nationalliberale Blade handlede meget uklogt i at angribe mig, da de derved skadede den danske Sag. Allerede dengang nød jeg nogen Anerkjendelse i Tydskland, og disse Angreb henledede nu Opmærksomheden paa, hvad jeg skulde have udtalt, hvilket fra tydsk Side blev taget til Indtægt. Hvor megen Opfordring jeg dengang end havde til at værge mig mod dette Overfald, taug jeg dog, for ikke offentlig at støtte vore Modstandere, som det Hele jo fra min Side var holdt aldeles privat. Nu, da det er blevet en forbigangen Historie, og vi her Intet have at tabe, vil man maaskee finde det naturligt, at jeg er frem=

kommen med, hvad der kan tjene til mit Forsvar mod hiint uretfærdige Væsen. Naar man ikke vil domme mig til vedvarende Taushed, turde Tiden være kommet til at tale. Jeg haaber, at man nu i ethvert Tilfælde bedre vil kunne forstaae, hvad der bevægede mig til at have en anden Mening end den herskende.

Der er neppe Noget, der i den Grad har skadet den danske Sag som dette Sprogrescript. I Tydskland kom Alt i Flammer. Selv de roligste og besindigste Mænd, som stode ganske udenfor Politiken, deriblandt flere christelige Theologer, bleve grebne deraf som af en Krænkelse, der ikke blot var tilføiet Tydskheden, men selve det christelige Menighedsliv, var tilføiet Menigheder i det, som for dem hørte til det Hellige. Allevegne i Tydskland blev der klaget over det christelige og kirkelige Livs Forstyrrelse i Slesvig, og at Alt burde opbydes for at udfrie Menighederne fra det danske Tyrannie. Vistnok forsikrede de nationaliberale Blade, at Alt hvad der om denne Sag blev sagt eller skrevet i Tydskland, var Løgn, Bagvaskelse og Misforstaaelse. Men nu for Tiden er der dog neppe nogen Besindig, som ikke ønsker, at dette, hvis det var muligt, kunde gjøres ugjort. Om man end ikke kan sige, at denne Tvangsforanstaltning turde være det, der meest har

medført Slesvigs Tab, saa kan dette med Sikkerhed siges, at det meest har bidraget til at fjerne Befolkningens Hjerte fra os. Hvad angaaer selve Slesvigs Tab, saa veed jeg vel, at Mange trøste sig med, at hvorledes vi end havde baaret os ad, saa vilde vi dog have tabt Slesvig, fordi vor mægtige Nabo vilde have det. Jeg vover ikke at modsige dette, men kan ikke nøies med den anførte Trøst. Den bedste Trøst er dog den, at man, hvorledes end Udfaldet er blevet, har gjort det i sig selv Rette og Retfærdige. Og naar vi nu have Grund til at beklage os over al den Mishandling og Uretfærdighed, der udviises mod det danske Sprog i Slesvig, saa vilde vor Klage dog have en end dybere Berettigelse, dersom vi ikke selv havde udviist en Hensynsløshed som den paatalte. Forøvrigt tillader jeg mig den vistnok ørkesløse Bemærkning, at dersom de nuværende Magthavere i nogen Maade ville gjøre Ret og Skjel, bør de drage Omsorg for, at Præsterne i de danske Sogne faae dansk Dannelse, hvorved de blive Sproget mægtige, og hertil træffe Foranstaltninger. Det Modsatte vil føre til en fuldstændig Fortydskning, hvorved Slesvig tilintetgjøres som Slesvig, som Overgangslandet med det dobbelte

Sprogelement, der hører til dets Eiendommelighed, hvilken Voß betegnede, da han skrev til Stolberg:

„Wo der dänische Pflüger den deutschen,
Dieser den Dänen versteht, dem geengeten Erbe der Angeln“.

Af det Anførte vil man nærmere kunne forstaae, hvorfor jeg ikke af Hjertet kunde ville være Biskop for Menigheder, i hvilke jeg skulde medvirke til at udbrede og befæste Foranstaltninger, som i den Grad stred imod min Overbeviisning. Begivenhedernes Gang viste ogsaa snart, at det var et Held for mig, at jeg ikke var kommen til Slesvig. Snart skulde et nyt Kald udgaae til mig, nemlig til Sjællands Bispestol. Herom skal der berettes i den nu følgende tredie Afdeling af mit Levnet.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 15 03 03 03 004 1